

Міністерство освіти і науки України
Державний торговельно-економічний університет
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
Академічне товариство імені М. Балудянського
(м. Кошице, Словаччина)
Державний Університет імені
Яна Кохановського (м. Кельце, Польща)
Вища школа економіки і права імені
проф. Едварда Ліпінського (м. Кельце, Польща)
Тбіліський державний університет імені
Іване Джавахішвілі (м. Тбілісі, Грузія)
Технічний університет (м. Кошице, Словаччина)
Університет «Petre Andreia» (м. Яси, Румунія)
Університет суспільних наук (м. Лодзь, Польща)
Folkuniversitetet (м. Уппсала, Швеція)

*СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ
ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ*

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
X Міжнародної науково-практичної конференції**

06-07 жовтня 2022 року

Частина IV

Вінниця 2022

УДК 339.922(477)

Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: зб. наук. пр. X Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 06-07 жовтня 2022 р. Вінниця, 2022. Ч. 4. 272 с.

У збірнику наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції розглядаються питання управління інноваційно-інвестиційним розвитком підприємства та регулювання соціальних проблем в сучасних умовах; сучасної парадигми менеджменту та публічно-владної діяльності, фінансовий механізм забезпечення соціально-економічного розвитку країни; проблеми обліково-аналітичного, контрольного та інформаційного забезпечення управління підприємства. Досліджуються інноваційні моделі та інформаційні технології в науці, освіті, економіці; теоретичні, практичні аспекти сучасного товарознавства; актуальні проблеми маркетингових технологій в умовах євроінтеграції, перспективи розвитку індустрії гостинності та харчової промисловості; історичні, філософські, соціально-психологічні та правові аспекти державотворчих процесів в умовах глобалізованого суспільства.

Висвітлюються інтерактивні технології та методи навчання як засіб формування іншомовної професійної компетенції, теоретичні та практичні аспекти розвитку студентського спорту в системі фізичного виховання ЗВО.

Розраховано на науковців, спеціалістів, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти.

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії – **Замкова Н. Л.**, д-р філос. наук, професор
Відповідальний секретар – **Мартинова Л. Б.**, д-р екон. наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Громова О. Є., д-р екон. наук, доцент, **Іваницька Н. Б.**, д-р філол. наук, професор, **Нікітішин А. О.**, д-р екон. наук, доцент, **Стопчак М. В.**, д-р іст. наук, професор, **Хачатрян В. В.**, д-р екон. наук, доцент, **Чорна Н. М.**, д-р іст. наук, професор, **Бондар А. А.**, канд. наук з фіз. виховання і спорту, доцент, **Добровольська Н. В.**, канд. пед. наук, доцент, **Кудирко О. М.**, канд. екон. наук, доцент, **Махначова Н. М.**, канд. екон. наук, доцент, **Терещенко Л. Я.**, канд. філол. наук, доцент, **Тернова А. С.**, канд. техн. наук, доцент.

Друкується за ухвалою вченої ради Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ.

Наукові роботи друкуються в авторській редакції.

ISBN 978-966-629-964-5

Наталія Замкова
Директор інституту,
доктор філософських наук, професор,
Заслужений працівник освіти України

МІСЦЕ ВІННИЦЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ІНСТИТУТУ У СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету є провідним закладом вищої освіти економічного профілю Подільського регіону. Становлення закладу тісно пов'язано із досягненнями та успіхом кожної окремої особистості та колективу в цілому, які є невід'ємною частиною історії нашого краю і держави.

ВТЕІ ДТЕУ починає свою історію з 1968 року, коли наказом Міністра торгівлі Української РСР № 338 від 28 серпня 1968 року було створено Вінницький заочний філіал Київського торговельно-економічного інституту. У 1968-1969 навчальному році діяло три факультети: економічний, торговий і технологічний. Починаючи з 1969-1970 н.р. у Вінницькому філіалі КТЕІ організовано денне відділення.

З 1 липня 1988 року наказом Київського торговельно-економічного інституту № 591 від 18.04.88 р. відкрито Вінницький заочний факультет КТЕІ.

Визначна роль у розвитку нашого інституту належить Мазаракі А. А., ректору Київського національного торговельно-економічного університету, доктору економічних наук, професору, академіку Національної академії педагогічних наук України, заслуженому діячу науки і техніки, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки. Знаний в Україні та за кордоном вчений. Мазаракі А. А. багато уваги приділяв та приділяє розбудові ДТЕУ, в тому числі його структурних підрозділів.

Знаковим для інституту став 1998 рік, коли за ініціативою ректора КДТЕУ Мазаракі А. А. Вінницький заочний факультет було реорганізовано у Вінницький торговельно-економічний інститут Київського державного торговельно-економічного університету.

Указом Президента України від 11.09.2000 року № 1059/2000 Київському торговельно-економічному університету надано статус національного. Наказом Київського національного торговельно-економічного університету від 25 січня 2022 року № 374 Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ перейменовано на Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету.

За час існування ВТЕІ ДТЕУ здійснені вагомі позитивні зрушення за всіма напрямками навчально-виховної, науково-дослідної та культурно-просвітницької діяльності, які підтверджують тезу про те, що ВТЕІ є провідним, багатогалузевим інститутом на теренах Вінниччини.

Стратегічною метою діяльності Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ є забезпечення: високого рівня якості конкурентоспроможної освіти та наукових досліджень відповідно до вимог інноваційного сталого розвитку суспільства та економіки; потреб підприємств і організацій регіону та України загалом у висококваліфікованих фахівцях в галузі економіки та торгівлі, що відповідають сучасним вимогам ринку праці; надання освітніх послуг замовникам з дотриманням норм та вимог, визначених Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», нормативними документами освітньої галузі.

З 2016 року в інституті діє та постійно удосконалюється Система управління якістю ВТЕІ, що підтверджується наявністю сертифіката на Систему управління якістю відповідно ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT), який засвідчує високий рівень управління освітньою діяльністю та якість надання освітніх послуг .

Сьогодні у Вінницькому торговельно-економічному інституті ДТЕУ підготовку фахівців забезпечують три факультети, яким підпорядковано

11 кафедр. До складу обліково-фінансового факультету входить три кафедри: обліку та оподаткування; фінансів; іноземної філології та перекладу; до складу факультету економіки, менеджменту та права – чотири кафедри: менеджменту та адміністрування; економіки та міжнародних відносин; економічної кібернетики та інформаційних систем; права; до складу факультету торгівлі, маркетингу та сфери обслуговування – чотири кафедри: товарознавства, експертизи та торговельного підприємництва; маркетингу та реклами; туризму та готельно-ресторанної справи; фізичного виховання та спорту.

Згідно з ліцензією інститут здійснює підготовку фахівців за освітніми ступенями «молодший бакалавр» (за 6 спеціальностями), «бакалавр» (за 15 спеціальностями) та освітнім ступенем «магістр» (за 14 спеціальностями): фінанси, банківська справа та страхування; облік та оподаткування; економіка; міжнародні економічні відносини; менеджмент; право; публічне управління та адміністрування; інформаційні системи та технології; соціальне забезпечення; підприємництво, торгівля та біржова діяльність; маркетинг; туризм; готельно-ресторанна справа; харчові технології; філологія. Форми навчання: денна, вечірня, заочна.

Викладання здійснюють висококваліфіковані науково-педагогічні кадри. Частка штатних викладачів із науковими ступенями і вченими званнями у ВТЕІ ДТЕУ постійно збільшується і на сьогодні становить 87,4 %. Із загальної кількості викладачів - 22 доктори наук (12 професори), 89 кандидатів наук (72 доценти). За останніх п'ять років викладачами інституту успішно захищено 12 докторських та 24 кандидатських дисертації, видано 23 монографії (5 за кордоном) та 145 розділів монографій (96 за кордоном, у т.ч. 77 мовами Європейського Союзу), опубліковано 2611 навчально-методичних розробок та 39 підручників, навчальних посібників.

Сьогодні Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ – навчальний заклад, у якому зосереджений високий інтелектуальний потенціал, який постійно розвиває наукову та інноваційну діяльність як визначальний фактор професійного, інтелектуального та духовного зростання викладачів і студентів.

У ВТЕІ ДТЕУ успішно функціонують: Ресурсний центр зі сталого розвитку, Центр моніторингу якості освітнього процесу та інноваційного розвитку, Центр грантових проєктів, Центр розвитку кар'єри.

В інституті успішно працює «Бізнес-школа», яка пропонує довгострокові, середньострокові, навчальні програми, які дозволять сформувати нову генерацію українських лідерів, що орієнтовані на міжнародні стандарти ведення бізнесу.

Велика увага приділяється розвитку міжнародного співробітництва, налагодженню зв'язків із закладами вищої освіти Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Німеччини, Румунії, Литви, Казахстану, Грузії, Молдови, Швеції, Італії, Греції та ін.

Здійснюється ефективна робота в напрямку розширення та поглиблення міжнародних контактів, організації й координації міжнародного співробітництва у галузі освіти та науки з іноземними партнерами, такими як: Пан-Європейський університет (м. Братислава, Словаччина), Центр підвищення кваліфікації (м. Кельце, Польща), Великопольська суспільно-економічна вища школа (м. Великопольська середа, Польща), Університет Суспільних наук (Польща), Vanwest коледж (Ванкувер), Тбіліський державний університет імені Іване Джавахішвілі (Грузія), Folkuniversitetet (Швеція), Академія туризму «Дімітра» (Греція) та компаніями: ТзОВ «Тревел Стаді Ворк» (Словаччина), «Voyaj Club Turizm Gida», «КАЛІПСО ТУР ЮА», «ŞİRKET İSMİ» (Туреччина), «ETS BG» Ltd. (Болгарія), «Дельта люкс тур» (Німеччина), ТОВ «Мавіста. Студентська служба працевлаштування» (Німеччина), готельними комплексами «Дружба» (Словаччина), «Планета», «Royal Castle Hotel and Spa» (Болгарія) та ін.

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ учасник та виконавець міжнародних грантових проєктів, серед яких Програма ЄС Еразмус+ (КА 2 – “WeCan”, «Допомога в інтеграції новоприбулим жінкам - переселенкам через підприємництво», 2019-1-SE01-КА204-060421). ВТЕІ ДТЕУ - офіційний партнер від України; міні-грант в рамках проєкту «Baltic Network for the Prevention of Early School Leaving (SEE-ME)», що фінансувався Шведським Інститутом.

Якісна підготовка фахівців європейського рівня здійснюється в інституті також в рамках міжнародної практики студентів. Студенти інституту, що навчаються за спеціальностями «Туризм», «Готельно-ресторанна справа», «Харчові технології», «Міжнародні економічні відносини», «Менеджмент організацій» та інших проходять міжнародну виробничу практику в готельних комплексах, компаніях, наукових установах Словаччини, Болгарії, Туреччини, Німеччини, Італії. Практика за кордоном - це знайомство з культурою інших країн, безкоштовне проживання та харчування, отримання грошової винагороди, поглиблення професійних навиків, покращення рівня володіння іноземною мовою, безцінний досвід міжкультурного спілкування.

У рамках єдиної системи підготовки висококваліфікованих фахівців інститут всебічно сприяє активізації науково-дослідної роботи студентів. Різними формами цієї роботи охоплено більше двох тисяч студентів. В інституті працюють 22 наукових гуртки, наукова студія та 8 дискусійних клубів. Щорічно проводяться студентські науково-практичні конференції різного рівня, фестивалі студентської науки, конкурси, олімпіади, вікторини, форум-квести, семінари, круглі столи. Активна діяльність студентського наукового товариства «ВАТРА» сприяє всебічному розвитку пошукової, дослідницької, наукової та творчої діяльності студентів. Студенти ВТЕІ є активними учасниками численних конкурсів, олімпіад, де здобувають перемоги.

У 2007 році в інституті започатковано випуск збірника студентських наукових праць «Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА». На сьогодні вийшло друком 154 випуски Вісника СНТ «ВАТРА» з одноосібними науковими статтями здобувачів освітніх ступенів «магістр», «бакалавр» та збірників тез доповідей.

Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету пройшов довгий і складний шлях, який був позначений вагомими досягненнями в усіх напрямках його діяльності, та на сьогодні має всі умови, необхідні для підтвердження свого авторитету та подальшого розвитку.

ЗМІСТ

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКІ, СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

І. П. Бахновська, канд. юрид. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
Т. І. Сухоребра, канд. юрид. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМОГИ НА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	12
І. М. Білоус, канд. юрид. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
Л. О. Сікорська, канд. пед. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
БУЛІНГ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ...	21
Ю. А. Кокарча, канд. політ. наук Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН: ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	31
Н. П. Костюк, канд. юрид. наук Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
ЗМІНИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ...	45
В. М. Панькевич, канд. юрид. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ.....	51
М. І. Пипяк, канд. юрид. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	57
І. І. Світлак, д-р юрид. наук, доцент Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету	
ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЦИВІЛЬНІ ВІДНОСИНИ З НАДАННЯ ПЛАТІЖНИХ ПОСЛУГ.....	64
М. В. Стопчак, д-р іст. наук, професор Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ	
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	72

С. І. Хом'яченко, канд. юрид. наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
БЕЗПЕКИ НЕПОВНОЛІТНІХ У МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»..... 88**

В. Є. Штифурак, д-р пед. наук, професор
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
**ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИМИ
ПРАЦІВНИКАМИ..... 95**

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
СТУДЕНТСЬКОГО СПОРТУ В СИСТЕМІ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗВО**

А. А. Бондар, канд. наук з фіз. виховання і спорту, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
**УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІКО ПІДГОТОВЛЕНOSTІ СТУДЕНТІВ
ЗБІРНОЇ КОМАНДИ ІНСТИТУТУ З ФУТБОЛУ 103**

М. І. Пуздимір, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
**ЛЕГКА АТЛЕТИКА ЯК ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ФІЗИЧНОЇ
ПІДГОТОВЛЕНOSTІ СТУДЕНТОК НЕПРОФІЛЬНИХ ЗВО..... 109**

І. В. Рогаль
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
**СКЛАДОВІ РІЧНИХ МАКРОЦИКЛІВ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ ТА
МЕТОДИКА ЇХ ПОБУДОВИ..... 115**

С. В. Сальникова, канд. наук з фізичного виховання і спорту, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ
**ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІТНЕСУ НА ЗАНЯТТЯХ З ПЛАВАННЯ ЗІ
СТУДЕНТАМИ НЕПРОФІЛЬНИХ ЗВО 122**

**ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ
ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ**

N. D. Bondar, PhD in Pedagogics
**THE USAGE OF PROJECT-METHOD IN THE KEY COMPETENCES
DEVELOPING OF EXPERTS IN PHILOLOGY..... 129**

N. M. Havryliuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE
**INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH STUDENTS
OF ECONOMIC SPECIALTIES..... 135**

S. V. Gladjo, PhD in Philology, Associate Professor
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE
**LINGUOCULTUREMES AS MARKERS OF WORLD PICTURE
(ANALYZING NOVELS BY M. BINCHY)..... 143**

Л. І. Довгань, канд. пед. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ.....	152
I. G. Zapadynska, PhD in Pedagogy Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE GENDER ROLE IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION: PERSPECTIVES OF TEACHING STRATEGIES.....	158
Н. Б. Іваницька, д-р філол. наук, професор Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ПОЛКОДОВА СТРУКТУРА УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ВЕБСАЙТУ: ФОРМАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	166
V. A. Kutsa Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE THE USE OF E-LEARNING IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT UNIVERSITY LEVEL.....	173
Łukasz Matusiak Uniwersytet Śląski, Polska ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ВИВЧАЮТЬ ПОЛЬСЬКУ МОВУ ЯК ІНОЗЕМНУ.....	180
O. A. Matsera Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE DIGITAL COMPETENCE OF EDUCATORS IN THE FACE OF EMERGENCY DIGITALIZATION OF EDUCATION.....	193
В. О. Нечипоренко, канд. філол. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ЗНАЧЕННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФІЛОЛОГА.....	199
О. Б. Осаульчик, канд. пед. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ДІЛОВА ГРА ЯК МОТИВАЦІНО-СТИМУЛЮЮЧИЙ ФАКТОР У ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ НАВЧАННЯ.....	207
I. B. Paslavska Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE BENEFITS OF IMPLEMENTING INTERACTIVE LEARNING.....	214
О. О. Самохвал, д-р пед. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ВИБІР ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ У МЕЖАХ АНГЛОМОВНОГО КІНЕМАТОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ.....	220
Л. Я. Терещенко, канд. філол. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ КОНЦЕПЦІЯ «ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБЛИЧЧЯ»	227

В. А. Тимкова, канд. філол. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ПУБЛІЧНОГО ДІЯЧА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	237
Н. М. Тимошук, канд. філол. наук, доцент Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ТЕЛЕСКОПІЧНИХ ОДИНИЦЬ	245
Т. І. Ткачук, канд. філол. наук Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ.....	250
У. В. Шостак, канд. психол. наук Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ ЯК ОДНА З ПЕРШОРЯДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СЬОГОДЕННЯ.....	257
В. О. Яблочнікова Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ НОВІТНІ ПЛАТФОРМИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	264

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКІ, СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

УДК 349.2(045)

І. П. Бахновська, канд. юрид. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9236-9424>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

Т. І. Сухоребра, канд. юрид. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМОГИ НА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань державної політики на сучасному етапі щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Проаналізовано правове регулювання забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема, види та критерії допомоги, що передбачені для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З'ясовано розмір соціальної допомоги та грошового забезпечення і те, яким чином виплачуються соціальна допомога та грошове забезпечення.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, соціальна допомога та грошове забезпечення

Постановка проблеми. Механізм забезпечення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованих територій, а також виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях здійснюється за принципом «гроші ходять за дитиною» (далі – державна соціальна допомога та грошове забезпечення) [4].

Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа.

Ситуація стосовно дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє визнати, що допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечується лише певною мірою щодо існування в матеріальному плані. Проблема пристосування таких дітей до нового соціуму в зв'язку з кризовою ситуацією в країні значно ускладнилася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання забезпечення прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджувалися у працях таких науковців як О.І. Карпенко, О.І. Кисельова, О.О. Мордань, О.М. Потопахіна, А.В. Солодчук, Ю.Ю. Черновалюк, І.А. Яніцька та ін. Але, на нашу думку, потребують більш детального розгляду проблеми щодо видів та критеріїв допомоги, які передбачені для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також питання щодо процедури, розмірів соціальної допомоги та грошового забезпечення, їх вирішення на основі зарубіжного досвіду.

Викладання основного матеріалу. Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на сучасному етапі має особливе значення.

Правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначаються Конституцією України, Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р, Постановою КМУ № 637 «Про

здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 р., Постановою КМУ № 356 «Про затвердження Порядку забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції» від 8 червня 2015 р., Постановою КМУ № 552 «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків» від 26 червня 2019 р.

Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в сучасних умовах базується на таких засадах:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;

- належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями;

- вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [2].

В статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» встановлює, що діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв’язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами національної поліції, пов’язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов’язки, а також діти, розлучені із сім’єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов’язків із причин, які неможливо з’ясувати у зв’язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення АТО, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської федерації у Донецькій та луганській областях, та безпритульні діти [2].

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, – визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

Право на призначення і виплати державної соціальної допомоги мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях.

Право на отримання грошового забезпечення мають батьки-вихователі і прийомні батьки за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях.

Види та критерії допомога передбачена для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (далі – діти), відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»:

1. Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти віком до вісімнадцяти років та діти при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів:

- дітям, які навчаються, крім повного державного забезпечення, виплачується соціальна стипендія, а також виплачується 100 % заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики.

- Дітям, які навчаються, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури в розмірі трьох соціальних стипендій.

- При наданні дітям, які навчаються, академічної відпустки за медичним висновком за ними зберігається на весь період академічної відпустки повне державне забезпечення та виплачується стипендія.

2. Випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття [2].

Державна соціальна допомога на дітей (далі – соціальна допомога) призначається в грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину.

Якщо у дитячому будинку сімейного типу виховується більш ніж 10 дітей, соціальна допомога призначається на кожну дитину-вихованця, влаштовану до 1 січня 2006 р., грошове забезпечення призначається кожному з батьків-вихователів і одному з прийомних батьків.

Призначення і виплата соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюються Управліннями дитячому будинку сімейного типу або прийомній сім'ї на підставі підготовлених службою у справах дітей документів.

Для призначення державної соціальної допомоги та грошового забезпечення потрібно подавати такі документи:

- заява від батьків-вихователів і одного з прийомних батьків;
- рішення районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі її утворення) ради про влаштування дитини до дитячого будинку сімейного типу або прийомної сім'ї;
 - документи, що підтверджують статус дитини;
 - довідка органу державної виконавчої служби про розмір аліментів;
 - довідка з місця навчання про розмір стипендії;
 - копія виписки з акта огляду медико-соціальної експертної комісії або медичного висновку лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу про дитину-інваліда, виданих в установленому МОЗ порядку;
- копія посвідчення, що підтверджує статус особи, наданий відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (для зазначеної категорії осіб) [2].

Якщо батьки, місце перебування яких невідоме, не сплачують аліменти, уповноважений орган призначає соціальну допомогу та грошове забезпечення без урахування їх суми щодо дітей віком від 18 до 23 років (або до закінчення відповідного закладу освіти за денною формою навчання), подаються довідки про розмір стипендії та про те, що дитина не перебуває на повному державному утриманні.

Призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється з дати влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю включно до дня досягнення дитиною 18-річного віку, а у разі навчання у закладі загальної середньої освіти, за денною формою навчання у закладі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Особі, якій виповнилося 18 років, за умови здобуття нею загальної середньої освіти та вступу на навчання за денною формою до закладу професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, державна соціальна допомога призначається на період вступної кампанії на підставі клопотання служби у справах дітей за наявності розписки про прийняття документів для вступу до відповідного закладу освіти.

У разі проживання в період навчання дитини-вихованця або прийомної дитини окремо від сім'ї в іншій місцевості соціальна допомога призначається на загальних підставах за умови подання довідки з місця навчання про те, що дитина не перебуває на повному державному утриманні.

Розмір державної соціальної допомоги становить 2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку, для дітей з інвалідністю – 3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку. Для осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які навчаються у закладах загальної середньої освіти, за денною формою навчання у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, до закінчення відповідних закладів освіти розмір державної соціальної допомоги становить 2,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи, для осіб з інвалідністю – 3,5 прожиткового мінімуму для працездатної особи.

У разі коли дитині виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія чи державна допомога, розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між встановленим для дитини розміром державної соціальної допомоги та розміром зазначених виплат за попередній

повний місяць на дату влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю (крім державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю) [3].

Розмір грошового забезпечення встановлюється на рівні одного прожиткового мінімуму для працездатної особи на кожну дитину-вихованця та кожну прийомну дитину і не залежить від пенсії, аліментів, стипендії чи державної допомоги на кожну дитину-вихованця та на кожну прийомну дитину.

Щомісячний сумарний обсяг грошового забезпечення батькам-вихователям розподіляється між батьками-вихователями рівними частинами за їх згодою. Розмір державної соціальної допомоги та грошового забезпечення, що виплачується громадянам, які отримали статус особи, що проживає, працює або навчається на території населеного пункту, якому надано статус гірського, збільшується на 20 %.

Державна соціальна допомога та грошове забезпечення виплачуються щомісяця структурним підрозділом з питань соціального захисту населення на особові рахунки батьків-вихователів та особовий рахунок одного з прийомних батьків у банківській установі за їх вибором або через структурні підрозділи акціонерного товариства «Укрпошта» за місцем проживання дитини у дитячому будинку сімейного типу або прийомній сім'ї.

Відповідно до пунктів 1 та 3 частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» підставою для скасування дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та внесення відомостей про це в Єдину інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених осіб є обставини, за якими внутрішньо переміщена особа подала заяву про відмову від довідки і повернулась на місце свого постійного проживання, де органи державної влади здійснюють свої повноваження. Виплата (продовження виплати) довічних державних стипендій, усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення (далі – соціальні виплати) та пенсій, що призначені зазначеним особам, здійснюється через рахунки та мережу установ і пристроїв акціонерного товариства

«Державний ощадний банк України» з можливістю отримання готівкових коштів і проведення безготівкових операцій через мережу установ і пристроїв будь-яких банків тільки на території населених пунктів, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі. Виплата пенсій та соціальні виплати особам з інвалідністю I групи та іншим особам, які за висновком лікарсько-консультативної комісії не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, за їх письмовою заявою можуть здійснюватись акціонерним товариством «Укрпошта» з доставкою за фактичним місцем проживання/перебування таких осіб [1; 2]

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, держава створює дієві механізми виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. Крім того, у разі зміни прожиткового мінімуму або настання інших обставин, що впливають на розмір державної соціальної допомоги та грошового забезпечення, їх розмір перераховується з дати настання відповідної зміни без додаткового звернення батьків-вихователів і прийомних батьків.

Список використаних джерел:

1. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків: Постанова КМУ № 552 від 26 червня 2019 р. Редакція від 27.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.16.2022).

2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України

№ 2342-IV від 13 січня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 6, ст.147.* URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#> (дата звернення: 02.06.2022).

3. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова КМУ № 637 від 5 листопада 2014 р. Редакція від 27.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

4. Про затвердження Порядку забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції: Постанова КМУ № 356 від 8 червня 2015 р. Редакція від 28.04.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

УДК 37.013.42:343.4(045)

І. М. Білоус, канд. юрид. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0789-8282>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

Л. О. Сікорська, канд. пед. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2713-508X>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

БУЛІНГ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

*У цивілізованому світі булінг розглядають як доволі серйозну соціально-педагогічну проблему сьогодення – проводяться наради на рівні міністрів освіти, виробляються законодавчі заходи у напрямку його профілактики тощо. Проблематиці булінгу присвячено кілька великих національних і міжнародних серверів, зокрема: *Bullying, org, BullyingOnline, Stopbullying, Bullyingnet, www.bullying, com.uk та ін.*, де можна отримати кваліфіковану консультацію спеціаліста. Зарубіжна практика демонструє, що ефективне запобігання*

проявам булінгу в школах вимагає злагодженої організації як внутрішньої системної, так і міжвідомчої взаємодії, в основі якої лежить чітка законодавча та нормативна база.

Ключові слова: *булінг, освітнє середовище, приниження, цькування, насильство, педагог.*

Постановка проблеми. Одна з проблем, яка стала актуальною — поширене цькування (булінг) у шкільному середовищі. Прийняття 18 грудня 2018 року Верховною Радою України Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу тягне за собою ряд змін у вирішенні зазначеної проблеми. Так, визначено законодавчо поняття «боулінг», внесені зміни до Кодексу про адміністративні правопорушення України та Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту»[1, с. 45].

Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про насильство та цькування в групах людей у світі стали говорити досить давно. Перші систематичні дослідження проблеми булінгу належать науковцям скандинавських країн, серед яких: Д. Олвеус, П. Хайнеманн, А. Пікасо, Е. Роланд. Найавторитетнішим дослідником цієї проблеми вважають Д. Олвеуса. Серед британських дослідників слід виокремити В.Т. Ортона, Д.А. Лейна, Д.П. Таттума. Вивчення булінгу займалися вітчизняні автори: О. Іваній , О. Костюк, Н. Леско, І. Лубенець, Л. Лушпай. Попри науковий інтерес до питання правових засад протидії булінгу, вважаємо, що актуальності дослідженню надає прийнятий 18 грудня 2018 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії боулінгу (цькуванню)», який легалізував поняття булінгу та запровадив адміністративну відповідальність за такі діяння.

Мета статті. Дослідити особливості підліткового булінгу у шкільному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Тобто, законодавчо визначене поняття булінгу не стосується виключно дітей, а охоплює всіх учасників освітнього процесу.

Найбільш поширеними видами булінга в шкільному середовищі є:

1. Вербальний (словесний) булінг – це словесне знуцання або залякування за допомогою жорстоких слів, яке включає в себе постійні образи, погрози і неповажні коментарі про будь-кого (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, інвалідність, особливості стилю одягу, т. і.). Приклад: одна дитина каже іншій дитині: «Ти дуже жирний, прямо як твоя мама». Характерні ознаки: діти, які зазнали вербального булінгу, часто замикаються в собі, стають вередливими або мають проблеми з апетитом. Вони можуть розповісти вам про образливі слова, які хтось вимовив на їх адресу, і запитати вас про те, чи правда це.

Фізичний булінг – фізичне залякування або булінг за допомогою агресивного фізичного залякування полягає у багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах і дотиках небажаним і неналежним чином. Приклад: з дитини привселюдно стягують штани на дитячому майданчику. Характерні ознаки: коли це відбувається, багато дітей не розповідають своїм батькам про інцидент, тому необхідно стежити за можливими попереджувальними сигналами і непрямими ознаками, такими як незрозумілі порізи, подряпини, забої, синці, відсутній або порваний одяг, часті скарги на головний біль і біль в животі.

3. Соціальний булінг – соціальне залякування або булінг із застосуванням тактики ізоляції припускає, що когось навмисно не допускають до участі в роботі групи, будь це трапеза за обіднім столом, гра, заняття спортом або ж громадська діяльність. Приклад: група дівчаток в танцювальному класі обговорює вечірку у вихідні та обмінюється фотографіями, не звертаючи при цьому ніякої уваги на одну дівчинку, яку діти вирішили не запрошувати, вдаючи, що її не існує. Характерні ознаки: стежте за змінами настрою дитини, її небажанням підтримувати участь в компанії однолітків, і більшим, ніж зазвичай, прагненням до самотності. Дівчата частіше, ніж хлопчики, відчують соціальну ізоляцію, невербальне або емоційне залякування. Душевний біль від такого виду булінгу може бути таким же сильним, як від фізичного насильства, і тривати набагато довше.

4. Кіберзалякування – кібербулінг полягає в звинуваченні когось з використанням образливих слів, брехні і неправдивих чуток за допомогою електронної пошти, текстових повідомлень і повідомлень в соціальних мережах. Приклад: хтось розміщує в соціальних мережах наступний текст: «Петро повний невдаха. Чому хтось взагалі з ним спілкується?! Він же гей». Характерні ознаки: стежте за тим, чи проводить ваша дитина більше часу в Інтернеті, спілкуючись в соціальних мережах, чи буває при цьому сумна і тривожна. Навіть якщо вона читає неприємні повідомлення на своєму комп'ютері, в телефоні або планшеті, це може бути її єдиним способом соціалізації. Також звертайте увагу, чи є у дитини проблеми зі сном, чи просить вона залишитися вдома і не ходити до школи, або відмовляється від улюблених занять[5, с. 46–50].

Стан розвитку булінгу в закладах освіти та групах ровесників поза ними актуалізує проблему профілактики цього діяння в освітньому середовищі. Профілактична робота передбачає діагностику (прямий або опосередкований збір відповідної інформації щодо проявів булінгу у шкільному колективі), цілеспрямовані заходи (налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи та застосування методів арттерапії

для зняття агресії та реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у класах, на загальношкільних і батьківських зборах; запровадження медіації; навчання шкільного персоналу стратегіям профілактики цькування і втручання у разі виникнення насильства серед дітей); моніторинг ситуації [3, с. 3].

З метою зменшення агресивності та булінгу у навчальному закладі можна також запровадити тренінги асертивної поведінки. У різних формах роботи необхідно докладати зусиль для подолання егоцентризму, формування та розвитку у школярів загальнолюдських і моральних цінностей, критичного мислення, толерантності у ставленні до індивідуальних відмінностей різних людей, навичок безконфліктного та конструктивного розв'язання міжособистісних проблем.

З цією метою можна використовувати соціально-інтерактивний театр і форум-театр як інтерактивні форми профілактики соціальних проблем, а також соціальне проектування, тьюторство [3, с.9].

В Україні важливою подією щодо профілактики булінгу стало ухвалення Верховною Радою Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (№ 8584 від 18 грудня 2018 р.) [8]. Законом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Цей Кодекс доповнено новою ст. 1734, якою встановлено відповідальність за булінг, а також приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти у вигляді накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк від 20 до 40 годин.

Якщо правопорушення вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від 14 до 16 років, їхніх батьків або опікунів каратимуть штрафом до 1 700 грн або громадськими роботами на строк до 40 годин [8].

Законом визначено механізми протидії цьому явищу, серед яких: покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника

закладу освіти – затвердження й оприлюднення плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, розгляд заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, законних представників, інших осіб і видання рішення про проведення розслідування.

Законом також передбачено зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків тощо.

Перше рішення суду в Україні щодо прояву булінгу зафіксовано на початку 2019 р. На батьків дитини, яка цькувала однолітка, накладено штраф у розмірі 850 грн [4]. Більше того, у період із січня по квітень 2019 р. судами розглянуто 56 справ про булінг: у 29 справах було винесено рішення про накладання стягнення; у 5 випадках – попередження; у 3 випадках – громадські роботи; в 1 випадку – зобов'язання публічно попросити вибачення; у 20 випадках – штраф.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» Міністерство освіти і науки України запропонувало нові механізми протидії булінгу.

У кожному закладі освіти розміщено телефони гарячих ліній, куди дитина може зателефонувати та розповісти про цькування. Це громадська організація «Ла Страда Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей, соціальна служба з питань сім'ї, дітей та молоді, Національна поліція України, Центр надання безоплатної правової допомоги. Більш того, на сайті МОН України представлено програму «Профілактики та подолання булінгу у закладах освіти».

В Україні проблемою булінгу активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Також, працює Національна дитяча лінія довіри (за коротким номером 116-111). У 2017 р. створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських

правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що у правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, котрі добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють із дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. У навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція».

Антибулінгова робота в закладах освіти України ґрунтується на превентивному підході та є організованою системою дій множинних суб'єктів: директорів, учителів, соціальних педагогів, психологів школи, учнів, їхніх батьків, поліцейських, членів громадських організацій. З'ясовано, що діяльність із профілактики та протидії булінгу пронизує всю систему шкільної освіти: офіційний сайт, навчальний процес, позакласну та позашкільну діяльність і законодавство, що унормовує поведінку всіх учасників освітнього процесу, тощо. У школі вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить учителям. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій.

Усі члени шкільної спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у школі є неприйнятними.

Кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання в дусі миру має бути включено до шкільної програми.

Спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила. Правила мають бути складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими.

Дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил.

Жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна

залишати без уваги. Учням важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою при повторних випадках агресії.

Аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити шкільного психолога.

Залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході.

Учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущаннями і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих.

Потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства, щоб учні та учителі не боялися цього робити. Ці механізми повинні забезпечувати учням та учителям підтримку і конфіденційність, бути тактовними [9, с. 60].

Для успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів.

Також серед учасників навчального процесу необхідно проводити роз'яснювальну роботу, щодо правових наслідків вчинення булінгу (цькування), а саме, акцентувати увагу на тому, що прояв будь-якої форми булінгу є правопорушенням, що має негативні наслідки у вигляді притягнення кривдника до відповідальності. Особливості такої відповідальності:

по-перше, якщо особі немає 14 років, відповідальність за її вчинки будуть нести батьки. Відповідно до норм Цивільного кодексу України така дитина має лише часткову цивільну дієздатність, а тому не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду. У такому випадку щодо батьків або осіб, які їх замінюють, призначається покарання у вигляді накладення штрафу від 100 до 200 н.м.д.г. або громадських робіт на строк від 40 до 60 годин.

По-друге, в разі вчинення цькування підлітком у віці від 14 до 16 років відповідальність також покладається на батьків у вигляді штрафу від 50 до 100 н.м.д.г. або виконання громадських робіт на строк від 20 до 40 годин. Проте, можлива не лише адміністративна, але й кримінальна відповідальність, суб'єктом кримінального правопорушення якого є особа у віці від 14 років. Такі дії не охоплюються статтею про булінг, а кваліфікуються окремо за Кримінальним кодексом України. Наприклад, побої та мордування, погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, хуліганство, умисні тілесні ушкодження (легкі/тяжкі) тощо.

По-третє, з настанням 16-річного віку до особи може бути застосовано як адміністративну (штраф від 50 до 100 н.м.д.г. або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин), так і кримінальну відповідальності.

Окрім цього, передбачена відповідальність за приховування фактів булінгу. Якщо вчитель або інший працівник закладу освіти став свідком булінгу, незалежно від того, чи покаржилась йому жертва булінгу чи ні, він повинен повідомити керівника закладу, який, у свою чергу сповіщає уповноважений підрозділ органу Національної поліції про такий випадок. У протилежному разі, на керівника закладу освіти накладається штраф у розмірі від 50 до 100 н.м.д.г. або виправні роботи на строк до 1 місяця з відрахуванням до 20% заробітку.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, булінг – явище, яке може торкнутися кожного. Воно набуває все більшого поширення у зв'язку з появою нових технологій та моделей поведінки у суспільстві. Попередити цькування можна лише шляхом об'єднання зусиль педагогів, батьків і служб, які причетні до роботи з дітьми.

На нашу думку для протидії булінгу в освітньому середовищі необхідно активно реалізовувати проект «Я маю право!», що здійснює безоплатну правову допомогу. Це дієвий та ефективний механізм, що дає можливість захистити свої права кожному. Досить часто люди, що не схожі на нас (дивакувати, з іншою зовнішністю), викликають меншою мірою іронію або

інколи гидливість, тобто моральне неприйняття. Це відбувається підсвідомо, тому, виховуючи дітей, треба виховувати насамперед себе. Найкраще – це поставити себе на місце жертви, тобто ідентифікуватися з нею, спробувати пережити те, що переживає вона. Вилікувавши суспільство, можна позбутися булінгу як явища.

Список використаних джерел:

1. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.

2. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. Горизонти освіти. 2012. № 2. С. 44–46.

3. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна 2013. 10 с.

4. В Україні ухвалили перше судове рішення у справі про булінг. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-buling-sud-dity-agresiya/29767938.html>. (дата звернення: 26.12.2021)

5. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46–50.

6. Корміло О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія». 2015. Вип. 35. С. 174–187.

7. Поляруш С. І. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Суми, 20–21 трав. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2017. С. 211–213.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 27.12.2021).

9. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистоянні булінгу. Український інститут дослідження екстремізму, 2017. 84 с.

10. Якщо учні цькують вчителя: що робити? URL: <https://osvitoria.media/experience/yakshho-uchni-tskuyut-vchytelya-shho-robyty/> (дата звернення: 24.12.2021).

УДК 323.266(045)

Ю. А. Кокарча, канд. політ. наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0874-3688>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН: ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В роботі досліджуються основні етапи становлення інформаційних війн, починаючи з давніх часів і до сьогодення. Зосереджена увага на важливих характеристиках інформаційних війн впродовж еволюції. У статті наголошено на особливій ролі засобів масової інформації як інструменту інформаційного впливу в умовах практичного застосування засобів інформаційної війни.

Ключові слова: дезінформація, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційні війни, пропаганда, засоби масової інформації, кібервійна.

Постановка проблеми.

Формуючими елементами сучасного суспільства виступають три технологічні напрямки: гуманітарний, технічний та сенсорно-технічний. За їх характеристикою можна виділити постіндустріальну, постмодерністську та цифрову епохи. Для розуміння особливостей трансформації інформаційних війн, важливо прослідкувати їх еволюцію, дослідивши поетапність становлення, в контексті вищезгаданих епох, та виокремити їх ключові характеристики на кожному з етапів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних та вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження і публікації тематиці інформаційних війн є: Г. Лассуелл, Д. Ліллекер, В. Пуфен, Т. Рона, Н. Хомські, Ф. Хофман, Р. Шафранські, Г. Штромайер та В. Бех, В. Горбатенко, М. Остапенко, Г. Почепцов, Б. Калініченко, О. Курбан, та ін.

Мета статті. За допомогою загальнонаукових методів (історичного, порівняння, аналізу та ін.) дослідити еволюцію інформаційних війн та виокремити особливості їх ключових характеристик під час трансформації.

Виклад основного матеріалу. В різні часові проміжки розвитку людства застосування тих чи інших способів впливу, як і рівень їх організації, змінювалися. Тому, враховуючи дослідження багатьох науковців, в тому числі вищезгаданих, еволюційний шлях інформаційних війн умовно можна розділити на такі етапи: первісне суспільство та Античність, Середньовіччя та Відродження, період розвитку капіталістичних відносин, початок та середина ХХ століття, кінець ХХ та початок ХХІ ст.

Розпочинаючи з первісного суспільства, важливо виокремити винайдення мови та мовлення як першопочаткових універсальних форм інформаційно-комунікаційних технологій, які докорінно змінили та прискорили подальшу еволюцію людства.

Також, основними прикладами первісних інформаційних війн можна вважати первісну магію із силами природи та тваринами і на рівні внутрішньоплеменних та міжплеменних конфліктів.

Інформаційний процес в цей період відбувався шляхом створення (дослідження навколишнього світу), фіксації (зображення, мистецтво і т.д.) та передання інформації (мовлення, образно-символьна система). Головними інформаційними носіями для первісної людини слугували кістки та шкіра тварин, дерев'яні речі, посуд (глина, дерево, метал, скло), каміння (окремі вироби, статуї, скелі), з'являється і набуває значного поширення папірус [6, с. 14].

В часи ранніх держав особливим здобутком було винайдення писемності. Писемність надала інформаційному процесу конкретність, чіткість та змістовність. З'явилась можливість для надійного збереження та ефективного поширення інформації.

Інформаційні протистояння держав Стародавнього Сходу характеризувалися першими спробами застосування інформаційно-комунікаційних технологій, цього потребували державна політика, економіка, торгівля та ін.

Під час військових дій полководці та вожді застосовували тактику залякування, психологічного впливу, дезінформації, які спрямовували проти ворога. До свого війська використовували методи підбурювання та стимулювання воїнів.

У політичному житті, діюча тогочасна влада використовувала методи маніпулювання свідомістю, задля підтримання масами ідеї божественного походження царя, жерців та знаті.

Одним із важливих інформаційних інструментів, що з'явився саме за часів Античності, була реклама. Інформаційне супроводження міжнародних подій – військових конфліктів, дипломатичних стосунків, міжнародної торгівлі здійснювалося за допомогою певних демаршів, надання дезінформації шляхом шантажування ворожих лідерів.

Особливим науковим напрацюванням в період Античності стала праця Сунь Цзи «Мистецтво війни», в якій автор згадував необхідність застосування елементів інформаційної війни для переваги у військових та міжнародних протистояннях. Окремі рекомендації філософа відносять до прийомів ведення гібридної війни: висміювати та дискредитувати все цінне і добре, що є в країні ворога; втягувати видатних представників противника у злочини; підривати імідж національних лідерів та виставляти їх на загальний осуд; залучати до співпраці підлих та мерзотних людей; розпалювати сварки та провокувати конфлікти у населення ворожої країни; підбурювати молодь проти старих; заважати діяльності влади; підривати міць війська; знецінювати традиції та національні цінності; розбещувати населення; застосовувати підкуп, стимулювати корупцію [4, с. 37].

У плані супроводження військових дій Сунь Цзи радив активно застосовувати дезінформацію, залякування, психологічний тиск та інші традиційні методи.

Тогочасні інформаційно-комунікаційні технології активно застосовували античні політики. Зокрема в Давній Греції їх активно практикував оратор Демосфен у процесі боротьби з македонським царем Філіпом, який завоював грецькі міста-держави. За допомогою публічних виступів, дискусій, діалогів досягали своїх цілей афінські політики Солон, Фемістокл, Перикл.

Саме в Давній Греції виникла нова професія - софістика, представники якої спеціалізувалися у публічних виступах та вміли переконувати. Це можна вважати еволюцією традиційних глашатаїв [5, с. 47].

У Давньому Римі політики та полководці Юлій Цезар, Марк Цицерон, Марк Аврелій успішно застосовували інформаційні технології проти своїх політичних противників та зовнішніх ворогів. Наприклад, Сципіон Африканський, активний прибічник війни з Карфагенською державою, кожний свій виступ в Сенаті закінчував фразою: «Втім, Карфаген має бути знищений». Цей прийом – багатократне повторення певної тези й сьогодні активно використовується [5, с. 48].

Основними типовими прикладами інформаційних війн періоду Античності можна вважати класичні, в сучасному розумінні, інформаційно-психологічні операції. Останні супроводжували військові конфлікти, політичні та економічні, а також релігійні процеси. В цей період виробництво контенту поступово виокремлювалося в окремий напрям діяльності, який охоплював мистецтво, релігію, військову справу, державне управління, а також науку, яка народжувалася в ці часи. В свою чергу, накопиченням та поширенням інформації займалися вже чітко визначені соціальні групи. Саме жерці та вчені були в переважній більшості виробниками інформації. Храми та світські школи ставали своєрідними осередками контенту, який продукувався відповідно до специфіки та тематики діяльності її виробників.

Значні обсяги інформації накопичуються у перших бібліотеках (Шумер,

Вавилон, Олександрійська в Єгипті та ін.). Також в якості центрів створення інформації були адміністративні структури – царські канцелярії, муніципальні управління, військові структури, торгові об'єднання тощо [6, с. 23].

У часи Середньовіччя та Відродження розвиток усіх аспектів суспільства відбувався під безпосереднім контролем та за участі церкви. Саме цей соціальний інститут, більш ніж на тисячоліття став провідним споживачем та розробником інформаційно-комунікаційних технологій, а також активним учасником тогочасних інформаційних війн. Медіа технології цього часу базуються на таких традиційних інструментах, як: мова, мистецтво, писемність, реклама, література. Разом з тим з'являються нові: пропаганда та психологічна війна.

Церква воювала з Реформацією традиційними та відпрацьованими століттями інструментами – використовували мережу храмів, монастирів та церковних орденів, непорушний авторитет «Біблії», папського престолу, авторитет єпископів, архієпископів, кардиналів, настоятелів монастирів. Активно залучалися всілякі божественні дива, маніпуляція історичними та науковими фактами. В цій боротьбі дуже активно себе проявила «Конгрегація пропаганди віри». Доволі значний внесок у практику ведення інформаційних війн внесла Візантійська імперія. Зокрема ми знаємо багато історичних фактів, коли візантійські імператори перемагали свої ворогів не силою зброї, а шляхом дезінформації, психологічного тиску, підкупу. Особливо активно велися такі 26 війни у протистояннях із князями Київської Русі, ісламськими державами, кочовими племенами давніх тюрків та ін.

Наприкінці Середньовіччя в епоху Відродження в Європі з'являється новий спосіб поширення інформації – друкарство, яке з часом стало першою глобальною мас-медіа технологією.

Значний внесок у розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зробили вчені епохи Відродження, зокрема так звані гуманісти. Центром інтересів гуманістів була «словесність» – філологія та риторика. Наприклад, Лоренцо Валла акцентував увагу на необхідності активізації комунікації між

лідерами громадської думки та широкими колами публіки. П'єтро Паоло Верджеріо, Гуаріно Веронезе, Вітторіно да Фельтре та багато інших гуманістів наполягали на необхідності розвитку соціальних комунікацій з метою поширення знань, передання досвіду. Ближче всіх до проблематики проведення інформаційних війн були роботи Ніколо Макіавеллі. В своєму творі «Государ» (1532 р.) він сформулював поради для політичних та військових лідерів, як необхідно здійснювати ефективну інформаційну політику для здійснення успішних війн та управління державою [6, с. 50]. Розглядаючи специфіку розвитку монархічної та республіканської форми правління, автор надає поради, як потрібно вибудовувати комунікацію між народом та правлячою елітою, а також як вибудовувати міждержавні стосунки.

Інформаційно-комунікаційні здобутки епохи Середньовіччя та Відродження, характеризувалися базовим інформаційним процесом, шляхом створення (дослідження навколишнього світу, наукового пізнання та перетворення умов зовнішнього середовища), фіксації (наука, мистецтво, архітектура, реклама, писемність) та передання (мовлення, мистецтво, реклама, писемність) інформації. Головними інформаційними носіями для цього періоду слугували друковані тексти – книги, офіційні документи, твори мистецтва. Матеріал на якому фіксувалася інформація – пергамент, папір, тканина, глина, камінь, метал. Основними типовими прикладами інформаційних війн зазначених часів можна вважати типові, в сучасному розумінні, інформаційно-психологічні операції, що супроводжували військові конфлікти, політичні та економічні, а також релігійні процеси. Виробництво контенту виокремлюється в окремий напрям діяльності, який охоплює релігію, військову справу, державне управління, мистецтво, а також науку. Накопиченням та поширенням інформації займаються представники церкви та окремих соціальних груп. Храми з часом поступаються містом університетам, адміністративним та науковим центрам своїм статусом головного виробника контенту, який продукується відповідно до специфіки та тематики діяльності її виробників. Значні обсяги інформації накопичуються в університетах, державних

адміністративних структурах, наукових та мистецьких центрах, а також торговельно-економічних структурах (цехи, гільдії, торгові союзи та ін.) [6, с. 30].

В період формування та первинного розвитку ринкових капіталістичних відносин інформаційні війни виконували функцію допоміжної технології із супроводження збройних конфліктів та економічних війн. Завдяки запровадженню європейцями нових технологій та поширення їхнього впливу на інші континенти, центри розвитку інформаційно-комунікаційних технологій формуються далеко за межами Європи. Зокрема одним з провідних стала колоніальна, а потім незалежна Північна Америка. Історія США розпочиналася із війни за незалежність низки Північно Американських колоній проти Англії (1775—1783 рр.). Саме під час цього протистояння сформувалися базові технології та розвинулися інформаційно-комунікаційні технології, які набули системного значення [5, с. 51].

Французькі емісари підривали внутрішню міць та єдність противника, формували мережі агентів впливу, підбурювали до спротиву та створення опозиційних організацій і медіа. Усі провідні світові конфлікти XIX ст. обов'язково супроводжувалися інформаційними протистояннями із застосуванням такого інструменту, як преса, що стала другою глобальною мас-медіа технологією. Сам цей термін походить від назви першої масової газети «La Presse», що почала видаватися у 1831 р. [5, с. 63]. З цього моменту специфіка та особливості ведення інформаційних війн набувають іншого характеру. Преса стає інструментом масового впливу на свідомість суспільства, а відповідно засобом маніпуляції, дезінформації, залякування, стимулювання, закликів та інших засобів ведення інформаційних війн.

Наприкінці XIX століття з'являється нова інформаційно-комунікаційна технологія – радіо, яка з часом перетворилася на потужну третю глобальну мас-медійну технологію. Серед теоретиків та практиків інформаційних війн зазначеного періоду важливе значення мали розробки прусського генерала Карла Фон Клаузевіца, викладені в його книзі «Про війну» (1832 р.). На його

думку, однією з головних складових успіху будь-якої армії є «відчуття перемоги», тобто переможна психологія, дух, мораль. Вони є головною мішенню та об'єктами, по відношенню до яких діють інформаційно-комунікаційні атаки противника. Базовими принципами, які використовували для гібридних війн, згідно напрацювань Карла Фон Клаузевіца: битва – це не тільки знищення живої сили ворога, а й знищення його мужності; заколот у суспільному та державному устрої набагато легше відбувається в умовах загального потрясіння та прискореного розвитку, які приносить війна; ті, хто не пам'ятають власного минулого, приречені на його повторення [6, с. 33].

Базовий інформаційний процес у XVII-XIX ст. відбувався шляхом створення (дослідження навколишнього світу суспільних процесів, наукового пізнання та перетворення умов зовнішнього середовища), фіксації (наука, мистецтво, архітектура, реклама, писемність) та передання (мовлення, мистецтво, реклама, писемність, ранні медіа) інформації. Головними інформаційними носіями для людини в ці століття були передусім книжки, офіційна документація, листи – на основі паперу, твори мистецтва – папір, тканина та інші, характерні минулим епохам. Основними прикладами інформаційних війн цього періоду можна вважати типові, в сучасному розумінні, інформаційно-психологічні операції (залякування, дезінформація, психологічний тиск та ін.). Останні супроводжували військові конфлікти, політичні та економічні процеси. Виробництво контенту є окремою спеціальністю, яка забезпечує необхідними даними економічні процеси, мистецтво, військову справу, державне управління, науку, релігію. Створенням, накопиченням та поширенням інформації займаються чітко визначені фахівці. Осередками контенту стають навчальні заклади, наукові центри, адміністративні структури, безпосередньо медіа.

На початку XX ст. відбулася низка потужних революцій (Росія, Німеччина, Австрія, Латинська Америка, Далекий Схід та Південна Азія), а також дві світові війни. Також, майже до кінця століття світ знаходився у форматі двополярного протистояння (США-СРСР).

Одним з перших питань розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної війни в ХХ ст. почав системно досліджувати Г.Д. Лассуел (1902–1978). Він активно залучав методи соціальної психології, психоаналізу, психіатрії для дослідження політичної поведінки та пропаганди, виокремлюючи роль масових комунікацій в процесі ведення інформаційних протистоянь між провідними країнами світу. Саме Лассуел першим провів аналіз здійснення пропаганди під час Першої світової війни. Свої розробки він узагальнив у роботі «Техніка пропаганди у світовій війні» (1927 р.), де вперше було виділено інформаційно-психологічну сферу війни, а пропаганду подано як особливий вид зброї, що впливає на моральний стан ворога [4, с. 35].

Важливо згадати в даному контексті СРСР, який з перших днів свого існування активно застосовував інформаційно-комунікаційні технології ведення внутрішніх та зовнішніх війн. Внутрішня інформаційна війна велася в СРСР проти політичної опозиції (Троцький, Зинов'єв, Каменєв, Бухарін), широких незалежних соціальних верств населення (заможні селяни, інтелігенція, духовенство), національних об'єднань. У цьому контексті застосовувалися агітація, дискредитація, маніпулювання, залякування, впровадження певних психологічних установок. Жертвами цієї війни стали мільйони невинних громадян, її наслідками – створення великого державного концтабору, який охопив 1/6 світу.

Зовнішню інформаційну війну очільники СРСР проводили проти іншого цивілізованого світу, і в першу чергу проти своїх політичних та економічних конкурентів, якими в різні часи були Німеччина, США, а також міжнародні торговельно-економічні (СОТ, ЄС) та військові (НАТО) союзи. Інформаційні атаки супроводжували відкриті та приховані конфлікти, в яких брала участь СРСР. Серед них війна з Польщею (1920 р.), Фінляндією (1939–1940 рр.) гітлерівською Німеччиною (1941–1945 рр.), участь у Корейському конфлікті (1950–1953 рр.), війні у В'єтнамі (1973–1975) Афганської війни (1979–1989 рр.), багатьох збройних конфліктах у Африці та Латинській Америці [6, с. 34].

У плані розвитку теорії та методології ведення інформаційних війн в

середині ХХ ст. важливе значення мали наукові розробки канадського соціолога Г.М. Мак-Люена, який досліджував роль і значення медіа в сучасному світі та історичній ретроспективі. В контексті останнього він класифікував історію розвитку людства в залежності від типів медіа, якими воно володіло у певний час. Зокрема він визначає дописемний період, писемну культуру та сучасний період. Основними ознаками сучасності він вважає такі категорії, як «електронне суспільство» та «глобальне село». Останнє він розуміє як сучасний світ, який завдяки цифровим технологіям знаходиться в єдиному інформаційному полі. Також він впровадив класифікацію медіа за функціями та можливостями на «гарячі» (інформативні) та «холодні» (емоційні) [7, с.138].

Сам термін «інформаційна війна» почав офіційно вживатися з 1992 р., а у 1993 р. було надане розширене його тлумачення [2, с. 40–41].

Інформаційні війни ХХ ст. в якості базових інструментів роботи використовували як традиційні медіа, що було напрацьовано у попередні часи (друк, преса, радіо), так і нові: кіно, телебачення, Інтернет. Ці комунікаційні інструменти суттєво підвищили ефективність інформаційно-комунікаційної діяльності в рамках військових конфліктів. А два з них – телебачення та Інтернет перетворилися, відповідно, на четверту та п'яту глобальні мас-медіа технології. Розробки Мак-Люена, що з'явилися в середині ХХ ст., значною мірою вплинули на формування сучасного розуміння ролі та значення цифрових медіа в контексті інформаційних конфліктів. Серед тих, хто формував теоретичні та методологічні основи сучасних інформаційних війн, особливої уваги заслуговують розробки американського політолога та соціолога З. Бжезінського «Велика шахівниця», що вийшла в 1997 р. та стала підручником для сучасних політологів [1].

Наприкінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. людство переходить у цифрову епоху, це значущий етап еволюції інформаційних війн, коли значна частина життя віртуалізується. Разом з тим, інформаційні протистояння переносяться в мережу Інтернет. Особливого значення набуває такий формат як кібервійна. Остання стає важливою частиною «гарячої» війни, виконуючи функцію забезпечення та надання суттєвих переваг в реальному протистоянні.

Народження та впровадження нових технологій ведення інформаційної війни не впливає на її традиційні складові частини та цілі. Так само, як і у XX та XIX ст. або в попередні періоди, головним завданням є отримання суттєвих переваг у забезпеченні військових та політичних конфліктів.

Важливим здобутком на етапі XX–XXI ст. у плані розвитку інформаційно-комунікаційних технологій стало народження мережевих он-лайн та оф-лайн структур. Особливо важливе значення мали он-лайн структури – соціальні мережі формату WEB 2.0.

Виникнення Інтернету надало поняттю «соціальна мережа» нового значення та відкрило перед людством великі перспективи. Вже у 1995 р. Ренді Конрадс створив перший віртуальний соціальний мережевий ресурс і дав йому назву – Classmates.com (охоплював переважно США та Канаду). Головною метою цього проекту Конрадс вбачав надання зареєстрованим користувачам допомоги у встановленні та підтримці зв'язків з друзями та знайомими, з якими вони перетиналися протягом всього життя. Через певний час з'явилися нові мережі – Friendster (2002 р.), Linked In (2003 р.), MySpace (2003 р.), Tribe (2003 р.), Hi5 (2003 р.).

У 2004 р. з'являються такі соціальні мережі як: Orkut, Bebo, Yahoo 360. У цьому ж році студент Гарвардського університету Марк Цукерберг створив Facebook, мережу, яка зараз є безумовним лідером (в середньому кожен п'ятий мешканець планети є її користувачем). На території країн СНД першими були такі соціальні мережі, як: Мой круг (2005 р.) Однокласники (2006 р.) и Вконтакті (2006 р.) [6, с. 42].

У вересні 2016 року винайшли ще одну соціальну мережу – TikTok. Спочатку вона існувала лише для китайського ринку під назвою Douyin, що належить компанії ByteDance. Паралельно стартапери з Китаю створили схожий продукт Musical.ly і вивели його на глобальний ринок. ByteDance придбали Musical.ly у 2018 році, доповнили платформу функціоналом з Douyin, ребрендували додаток у TikTok і почали активне просування на міжнародних ринках.

Аналітики наголошують, що найбільші темпи зростання показує TikTok: у 2020 році місячний приріст користувачів збільшився на 59,8%, а у 2021 році – ще на 40,8%. Прогрес сповільнився, однак у 2022 році цій платформі прогнозують зростання понад 15,1%. На думку експертів, наступного року частка молоді соцмережі на ринку вперше досягне 20%, а до 2024 року – 25% [8].

Поскілки соціальні мережі набувають таких швидких темпів розвитку і згідно багатьма соціопитуваннями, більшість молоді сприймає саме соцмережі як головне джерело інформації про світ. Виникає загроза в тому, що емоційність контенту, зокрема, в тіктоці полегшує справу пропагандистам, допомагає їм поширювати фейки. Wired наводить приклад [9], коли відео з 26 мільйонами переглядів нібито про поточне вторгнення Росії в Україну насправді було зняте 2015 року. Тікток співпрацює з незалежними фактчекерськими організаціями, аби боротися з фейками, однак досягає менших успіхів, ніж інші соцмережі. На думку автора матеріалу, дизайн Тіктока сприяє поширенню саме фейкових новин, які розходяться в соціальних мережах у шість разів швидше, ніж правдиві. А зростання уваги користувачів Тіктока до війни в Україні призводить до збільшення кількості неправди та навмисної дезінформації.

Узагальнюючи інформаційно-комунікаційні здобутки XX–XXI ст., в плані розвитку інформаційних війн варто звернути увагу на наступні характерні ознаки.

Перш за все, базовий інформаційний процес у цей період відбувався шляхом створення (дослідження навколишнього світу суспільних процесів, наукового пізнання та перетворення умов зовнішнього середовища), фіксації (наука, мистецтво, архітектура, реклама, писемність) та передання (мовлення, медіа, мистецтво, реклама, писемність) інформації.

Головними інформаційними носіями для людини в сучасному світі є цифрові пристрої, друковані книжки, офіційна документація, персональні листи – на основі паперу, твори мистецтва – віртуальні площини, папір, тканина та інші, характерні ще минулим епохам.

Основними типовими прикладами інформаційних війн цього періоду можна вважати цифрові віртуальні конфлікти та реальні інформаційно-психологічні операції. Вони супроводжують військові конфлікти, політичні та економічні процеси.

Виробництво контенту стає чи не найголовнішою функцією суспільства, що забезпечує необхідними матеріалами економічні процеси, мистецтво, військову справу, державне управління, науку, релігію тощо. Створенням, накопиченням та поширенням інформації займаються практично всі, хто бере участь у соціальних процесах. Фабриками контенту стають наукові центри, військові структури, навчальні заклади, адміністративні структури, безпосередньо медіа.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи, варто зазначити, що інформаційна війна по своїй суті не є явищем абсолютно новим, а простежується ще з прадавньої історії. Інформаційна складова була присутня у протистоянні давніх племен, релігій, народів. Проте, з розвитком технологій модифікувалися засоби та інструменти інформаційної боротьби. Коли тисячоліття тому, як засіб досягнення мети в інформаційній акції використовували слово, то теперішніми інструментами ведення інформаційних війн (операцій), окрім ЗМІ, стало програмно-технічне забезпечення, що стало визначальним компонентом у сучасному інформаційному протистоянні.

XX ст. остаточно вивело інформаційний чинник війн у самостійну галузь досліджень. Інформація стала основною силою, яка визначає результат війни. Як вважає більшість дослідників інформаційного суспільства, лідерство у XXI ст. визначається не економічним фактором, а його здатністю контролювати інформаційні процеси.

Інформаційні операції стали у наш час вагомою частиною військових стратегій багатьох країн. Останні досягнення в галузі науки і техніки призвели до революційних змін у всіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим, питання інформаційної незалежності, відіграють важливу роль у підтримці національної безпеки. Інформаційні технології змінили звичні критерії оцінки військової потужності. Змінилися також традиційні форми збройної боротьби.

Міжнародні події останнього десятиліття свідчать, що технологічна і, насамперед, інформаційна перевага, відіграють вирішальну роль у досягненні цілей війн і збройних конфліктів. На даному етапі ряд країн публічно проголосили політику з питань підготовки до інформаційної війни, яка розглядається як частина їх оборонних доктрин.

Досліджуючи проблематику, порушену в статті, вважаємо за необхідне продовжити системний аналіз особливостей інформаційних війн, враховуючи наявний практичний досвід у їх здійсненні багатьох країн, що дасть можливість визначити методи боротьби та способи застереження таких війн.

Список використаних джерел:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва, 1994. 256 с.
2. Веденеев Д. В. Гострі когті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність. Київ: К.І.С., 2010. 400 с.
3. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
4. Зеленін В. В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця: Віндрук, 2014. 384 с.
5. Королько В. Г. Основы паблик рилейшнз. Киев: Ваклер. 2001. 528 с.
6. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.
7. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги. Київ: Ніка-Центр, 2001. 464 с.
8. Навіть не TikTok: аналітики назвали найпопулярніші соцмережі 2022 року URL: <https://konkurent.ua/publication/85909/navit-ne-tiktok-analitiki-nazvali-nauropulyarnishi-sotsmerezhi-2022-roku/> (дата звернення: 14.06.2022).
9. TikTok Was Designed for War. URL: <https://www.wired.co.uk/article/ukraine-russia-war-tiktok> (дата звернення: 14.06.2022).

ЗМІНИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено зміни законодавства про працю, які відбулися у зв'язку з введенням воєнного стану на території України. Проаналізовано законопроекти: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність». Доведено, що під час воєнного стану можливе обмеження конституційних прав громадян. Звернено увагу на новели трудового законодавства, які відбулися в Україні під час введення воєнного стану.

Ключові слова: *воєнний стан, колективний договір, трудовий договір, відпустки, договірний режим трудових відносин,*

Постановка проблеми. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення Воєнного стану в Україні» було введено воєнний стан, який спричинив суттєві зміни в різних сферах життя. Серед них – трудові відносини в умовах війни, що зумовило необхідність перегляду Верховною Радою України законодавства, що регулювало такі відносини до початку збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні практично відсутні дослідження особливостей правовідносин в сфері організації праці у зв'язку з введенням воєнного стану на території України. Безпосередньо зі змінами законодавства пов'язані праці Н. В. Ільків, В. О. Кучера, В.С. Венедіктова.

Мета статті. Дослідити зміни законодавства про працю, що відбулися внаслідок введення воєнного стану на території України.

Виклад основного матеріалу. Законодавство про працю відреагувало на воєнний стан шляхом прийняття Верховною Радою України Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX (далі — Закон № 2136), який визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [2]. Введення воєнного стану є підставою обмеження конституційних прав громадян, в тому числі – права на працю, а саме: на сьогодні роботодавець має право укласти строкові трудові договори на період воєнного стану або на час заміщення тимчасово відсутнього працівника; під час воєнного стану можна перевести працівника на іншу роботу без його згоди, єдиний виняток становить ситуація, щодо переведення в місцевість, де тривають активні бойові дії. В такому випадку працівник має право відмовитись, оскільки це стосується безпеки його життя, гарантованого статтею 27 Конституції України [1]; працівника можна звільнити в період його відпустки, виключення становить відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами і відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, також можливе звільнення в період його тимчасової непрацездатності, при чому звільнення можливе з першого дня після завершення відпустки або першого дня після завершення непрацездатності; за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями можливе встановлення п'ятиденного або шестиденного робочого тижня; можливе змінення нормальної тривалості робочого часу до 60 годин на тиждень, хоча до моменту введення воєнного стану нормальна тривалість робочого часу складала 40 годин на тиждень; роботодавець може бути звільнений від відповідальності за порушення строків виплати заробітної плати, за умови, коли це спричинено бойовими діями або непереборною силою; може бути відтерміновано виплату заробітної плати до моменту, коли буде відновлено роботу підприємства, але це не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати; під час воєнного стану дозволяється використовувати працю жінок за їхньою згодою на роботах з небезпечними або шкідливими умовами праці, важких роботах, підземних роботах, виняток становлять вагітні жінки та жінки, які мають дитину віком до

одного року; може бути скорочена тривалість щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин; у разі, коли працівник залучений до роботи на об'єктах критичної інфраструктури роботодавець має право відмовити у наданні будь якого виду відпустки, виняток становить відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами і відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. З іншого боку, є нововведення, які забезпечують права працівника, а саме: на прохання працівника роботодавець має право надати відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, який встановлено в статті 26 Закону України «Про відпустки». Окрім вищеназваного закону, Верховною Радою України розглянуто ще три законопроекти, які регулюють питання трудових правовідносин.

Законопроект № 5266 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» передбачає можливість укладання колективного договору фізичною особою, яка використовує найману працю, раніше це право надавалось лише юридичним особам; посилює відповідальність за ненадання інформації про укладення колективного договору і внесення до нього змін шляхом встановлення штрафу до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або дисциплінарної відповідальності. Це буде гарантією того, що роботодавці будуть зацікавлені в ознайомленні працівників з умовами колективного договору при прийнятті на роботу, до цього моменту ця процедура, нажаль, здійснювалась формально; встановлює мінімальний термін дії колективного договору не менше одного року у разі зміни власника юридичної особи, відокремленого структурного підрозділу юридичної особи, реорганізації підприємства, установи, організації. Також в законопроекті № 5266 уточнюються кількісні показники вивільнення з ініціативи роботодавця протягом одного місяця, а саме: вивільнення 10 і більше працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 20 до 100, вивільнення 10 і більше відсотків працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 101 до 300, вивільнення 30 і більше працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 301 до 1000, вивільнення 3 і більше відсотків працівників у роботодавця з чисельністю працівників від 1001 і більше; також встановлюється зобов'язання роботодавця повідомляти профспілки про масове

вивільнення працівників і посилюється відповідальність роботодавця за порушення порядку повідомлення профспілкового комітету у разі масового вивільнення працівників. Цей законопроект встановлює недопущення дискримінації у сфері трудових відносин: надання можливості звернення до суду у разі дискримінаційних дій, уточнення, що не вважається дискримінацією та що є необґрунтованою відмовою у прийнятті на роботу в разі наявності законодавчих обмежень та вимог, властивих певному виду робіт щодо віку, освіти, статі, стану здоров'я працівника [3].

Законопроект № 7251 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» надає можливість роботодавцю вести документообіг у електронній формі, що, з одного боку, значно спростить роботу в період воєнного стану, а, з іншого, – надасть можливість зберегти документи щодо обліку працівників у разі загрози знищення кадрової документації при активних бойових діях. Встановлюються нові підстави для звільнення працівника: у разі відсутності працівника без поважних причин впродовж чотирьох місяців на робочому місці без попередження роботодавця. За таких умов працівник має звернутися до центру зайнятості і повідомити про причини припинення трудових відносин, за необхідності надати відповідні документи, які підтвердять вказані обставини; у разі смерті фізичної особи, яка використовує найману працю, або оголошення особи померлою або визнання особи безвісно відсутньою через суд; у разі, коли роботодавець не може забезпечити працівника необхідними умовами праці через знищення майна в результаті бойових дій. Тобто, нова підстава для звільнення працівника – це відсутність роботи, але за умови, що працівника не можна перевести за його згодою на іншу роботу. За таких умов він має право отримати компенсацію в розмірі середньомісячної заробітної плати, а також має переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу. Роботодавець буде зобов'язаний попередити працівника за десять днів про його звільнення, попередити профспілковий орган про причини звільнення, кількість працівників, які будуть звільнені і провести консультації з профспілками, окрім того, попередити державну службу зайнятості про масове звільнення працівників. Цей законопроект передбачає зміни законодавства, що регулює

відпустки. Право на відпочинок – це гарантоване статтею 45 Конституції України право громадян, але і воно може бути обмежене в період введення на території країни воєнного стану. Встановлено, що в період воєнного стану не надаються невикористані відпустки за попередні робочі роки; обмежується термін щорічної основної відпустки до 24 календарних днів; зменшується додаткова відпустка окремим категоріям громадян та постраждалим учасникам Революції Гідності з 14 до 7 днів; не застосовується додаткова відпустка щодо осіб, які мають неповнолітніх дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А першої групи (ч. 2 ст. 5 Закону «Про відпустки»); при переведенні на інше підприємство працівнику надається право перевести грошову компенсацію за невикористані дні щорічної відпустки, таким чином забезпечується право на оплату праці, гарантоване чинним законодавством. Також передбачається обов'язок роботодавця погодити призупинення дії трудового договору у Військовій цивільній адміністрації, тривалість робочого часу на підприємствах критичної інфраструктури може бути збільшена до 60 годин на тиждень, на час воєнного стану не застосовуються норми щодо тривалості роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів [4].

Законопроект № 5371 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» запроваджує договірний режим трудових відносин між роботодавцем і працівником, розмір заробітної плати якого становить понад 8 розмірів мінімальних заробітних плат на місяць; працівником та роботодавцем, який є суб'єктом малого і середнього підприємництва з кількістю працівників за звітний період до 250 осіб. Договірний режим регулювання трудових відносин застосовується, по-перше, на підставі принципу добровільності; по-друге, для кожного працівника може бути застосовано індивідуальний підхід; по-третє, встановлюється порядок припинення трудового договору, по-четверте, зазначається, що договірний режим не поширюються на трудові відносини, що виникають між працівниками

та роботодавцями, які є юридичними особами публічного права, по-п'яте, вказано, що припинення трудового договору з ініціативи роботодавця має відбуватися з виплатою компенсації працівнику [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Незважаючи на воєнний стан, введений на території України, конституційні права громадян мають бути реалізовані, саме тому відбуваються зміни законодавства про працю, які, з одного боку, надають можливість роботодавцям зберегти робочі місця, розвивати власний бізнес, а, з іншого боку, надають можливість працівникам реалізовувати право на працю, в тому числі – дистанційно. Ці зміни мають на меті забезпечити гарантії реалізації права на працю, права на відпочинок та інших трудових та соціальних прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України № 2136-IX від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників. Законопроект № 5266.2253-IX від 12.05.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26026>. (дата звернення: 10.06.2022).
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин. Законопроект № 7251.2244-IX від 12.05.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39366> (дата звернення: 10.06.2022).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність. Законопроект № 5371.2252-IX від 12.05.2022. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71653 (дата звернення: 10.06.2022).

**ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ ЩОДО ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ,
НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ
ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ
ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ**

В статті здійснюється аналіз такої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння як виконання обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Автором пропонуються конкретні шляхи по вдосконаленню чинного законодавства у цій сфері.

***Ключові слова:** кримінальна протиправність, обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, кримінальна відповідальність, виконання обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.*

Постановка проблеми. В умовах військового вторгнення в Україну агресора вкрай необхідним є посилення спроможності захисту Вітчизни. Одним з важливих завдань в цьому ракурсі є визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння в умовах дії режиму воєнного стану. Мова йде про зазначення в кримінальному законодавстві положення стосовно того, що не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування (нейтралізацію) збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю та здоров'ю тієї особи, хто посягає, а також заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам фізичних або юридичних осіб або держави Україна, при відсутності ознак катування та порушення правил ведення війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний науковий внесок в теорію кримінального права щодо обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, здійснили такі вчені як П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Р. О. Мовчан, М. І. Хавронюк та ін. Проте, внесення до Кримінального кодексу України (далі – КК України) ст. 43-1, що передбачає нову обставину, яка виключає кримінальну протиправність діяння, обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження такої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, як виконання обов'язку щодо захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, пов'язані з діяннями (діями або бездіяльністю) людини, що вчиняються за наявності її свідомості та передбачення настання заборонених законом наслідків, однак, збіг певних чинників спонукають її вчиняти діяння, яке зовні нагадує кримінальне правопорушення. Відзначимо, що, таке діяння за своїми зовнішніми ознаками збігається з ознаками того чи іншого кримінального правопорушення, але вважається правомірним.

Характерними ознаками обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, є:

1. те, що діяння, за наявності таких обставин, вчиняються з метою відвернути небезпеку заподіяння тяжкої шкоди правоохоронним об'єктам;

2. те, що таке відвернення вчиняється, в одному випадку, шляхом заподіяння шкоди тому, хто умисно вчиняє кримінальне правопорушення, в іншому, – шляхом спричинення шкоди одним цінностям, що охороняються законом, для відвернення небезпечної шкоди, що загрожує іншим, більш важливим цінностям;

3) те, що дії, вчинені за названих обставин, мають зовнішню схожість з діями та їх наслідками, зазначеними в нормах кримінального закону як такі, що входять до певного складу кримінального правопорушення;

4) те, що такі дії, за наявності обставин, про які йдеться, визнаються правомірними, або інакше – зазначені обставини виключають кримінальну протиправність діяння.

Отже, під обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння, слід розуміти діяння, які за своїми зовнішніми ознаками мають схожість з діяннями, передбаченими кримінальним законом як кримінальні правопорушення, і які за певних умов вважаються правомірними.

Відповідно до ст. 43¹ КК України «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

При цьому, кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України [1].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» під воєнним станом слід розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із

зазначенням строку дії цих обмежень. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України [2].

Згідно із Воєнною доктриною України, затвердженою Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 збройним конфліктом є збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) [3].

Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України передбачає заподіяння особі (особам), яка (які) здійснює (здійснюють) агресію, шкоди життю (завдання смертельних ушкоджень) або здоров'ю (тілесних ушкоджень, що не потягли смерть) чи її (їх) правоохоронюваним інтересам. При цьому, в законодавстві відсутнє визначення правоохоронюваного інтересу. Разом з тим, є тлумачення поняття «охоронюваний законом інтерес», під яким слід розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [4].

Слід зазначити, що також особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

Критерії правомірності зазначеної обставини встановлені у ч. 4. ст. 43⁻¹ КК України. Зокрема, не вважається виконанням обов'язку щодо захисту

Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обставинці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу.

Разом з тим, є необхідність чіткого визначення за законодавчого закріплення поняття бойового імунітету, як інституту забезпечення звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення правил ведення війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну відповідальність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», обумовлено необхідністю правового захисту військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України,

осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» шляхом закріплення поняття «бойового імунітету» за закріплення в загальній частині Кримінального кодексу України інституту звільнення від кримінальної відповідальності за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення правил ведення війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи викладене, слід зазначити, що незважаючи на наявність окремих законодавчих недоліків, прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну відповідальність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» та введення в правове поле такої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, як «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», суттєво підвищило правову регламентацію у сфері обороноздатності держави та суспільства під час відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.05.2022).

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2015, № 28, ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 03.06.2022).

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) м. Київ, справа №1-10/2004 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

УДК 341.1/8

М. І. Пипяк, канд. юрид. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9133-6762>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано відповідність чинного законодавства України стандартам Європейського Союзу. Розглянуто першочергові напрями реформування українського законодавства. Зроблено висновки щодо позитивних аспектів вступу України у Європейський Союз. Запропоновано оптимальні способи реформування національного законодавства, які пришвидшать євроінтеграційні процеси. Проаналізовано позитивний досвід зарубіжних країн, які пройшли шлях євроінтеграції та набули повноправного членства у Європейському Союзі. Досліджено актуальний стан євроінтеграції України та позитивні економічні, соціальні та політичні наслідки, які настали внаслідок такої євроінтеграції.

Ключові слова: *Європейський Союз, реформування законодавства, євроінтеграція, цивілізаційний вибір, громадянське суспільство*

Постановка проблеми. В умовах війни Росії з Україною швидка євроінтеграція є особливо необхідною політичною допомогою для нашої держави. Євроінтеграція – цивілізаційний вибір України, одна з ключових вимог Революції гідності. Європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС.

Політичні переваги інтеграції України у ЄС пов'язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Членство у ЄС відкриває шлях до колективних структур спільної безпеки Євросоюзу, забезпечить ефективнішу координацію дій з європейськими державами у сфері контролю над експортом і нерозповсюдження зброї масового знищення, дасть змогу активізувати співробітництво в боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, наркобізнесом тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців досліджували різні аспекти зазначеної тематики, серед них – Л. Коваленко, О. Товстиженко, Т. Міхеєнко, А. Роговий, А. Гальчинський та багато інших. Однак, на сьогодні відсутня комплексна наукова робота, у якій би досліджувались останні новації із зазначеної проблематики.

Мета статті полягає у дослідженні відповідності чинного законодавства України стандартам Європейського Союзу, а також визначені необхідних напрямів його трансформації.

Виклад основного матеріалу. Розбудова та розвиток громадянського суспільства в Україні є одним із першочергових завдань періоду незалежності та самоутвердження, власне, від його втілення і залежить досягнення важливої мети – членства в Європейському Союзі. Впровадження в науковий вжиток поняття «громадянське суспільство» як окремої теоретичної концепції відбулося у період XVII–XVIII ст. завдяки напрацюванням таких мислителів, як Ш. Монтеск'є і Дж. Локк, згодом у цьому напрямі працювали Г. Гегель, І. Кант та ін. Вважалося, що повноцінне функціонування громадянського суспільства

можливе лише за умови вільної реалізації й необмеженості прав і свобод людини та громадянина та їх захисту від посягань з боку державного апарату. Законодавчі акти та чітке підпорядкування їх нормам лежало в основі концепції розбудови громадянського суспільства, завдяки чому втручання та контроль з боку держави в особисту сферу життя громадян дещо знижувався [1, с. 163].

Дещо видозмінилося розуміння сутності громадянського суспільства вже в ХІХ–ХХ ст. Згодом, через пропаганду насилля, як основного засобу вирішення конфліктних ситуацій, концепція громадянського суспільства відійшла на другий план і втратила колишню популярність на певний час у багатьох країнах.

Відновлення інтересу до цього питання сталося вже після Другої світової війни, коли людство повернулося до демократичних засад розвитку та відбудови держави і права як суспільного явища. В Україні процес розбудови громадянського суспільства триває і до сьогодні.

Проблематика формування в Україні громадянського суспільства є головною з переліку вимог для обов'язкового виконання на шляху до вступу в ЄС як повноцінного суб'єкта міжнародної спільноти. Але, з огляду на реалії сьогодення, однією з перешкод на шляху розбудови громадянського суспільства в Україні виступають суттєві прогалини в теоретичній і методологічній базах через недостатню досліджуваність цих елементів [1, с. 164].

Європейська спільнота вже на декілька кроків вперед просунулася в цьому питанні. Модель упровадження в життя «процвітаючої держави» відтіснила на другий план дослідження концепції громадянського суспільства, оскільки перебрала на себе низку завдань, які раніше були притаманні йому.

Досвід європейської цивілізації довів, що без постійного вдосконалення та розвитку громадянського суспільства ефективний розвиток самої держави значно гальмується або й взагалі припиняється. Запорукою функціонування міцного та довготривалого громадянського суспільства є постійний діалог за схемами: «індивід – політична влада», «суспільство – держава». Саме на такій концепції взаємодії між цими елементами і будується ідеал громадянського суспільства в цілому, тобто його рівень розвитку – це лише питання їхньої ефективної співпраці та взаємодоповнення.

Державна політика інтеграції України до Європейського Союзу впливає на всі сфери суспільного життя. На національному рівні поступальний розвиток євроінтеграційних процесів в Україні пов'язаний з адекватним реагуванням у багатьох напрямках на рівні реалізації державної політики України відповідно до тактичних завдань держави у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції і потребує в найближчій перспективі вирішення низки завдань.

План щодо розбудови громадянського суспільства безпосередньо закріплений у положеннях Хартії основних прав Європейського Союзу, а також у різноманітних напрямках політики ЄС. Інтеграція в Європейський Союз – це один з основних напрямів міжнародної політики української держави та водночас прагнення вітчизняного суспільства стати вагомим частиним євроспільноти.

Після вступу України до СОТ 16 травня 2008 року, відбулося подальше зміцнення інтеграційної платформи у таких напрямках:

- 1) успішні переговори та утворення митного союзу між Україною і ЄС щодо ліквідації митних та правових перешкод у цій сфері;
- 2) доопрацювання законодавства України згідно з європейськими стандартами стосовно пріоритетних сфер правового регулювання;
- 3) міжнародний діалог, що стосується питань науки та освіти, енергетики, економіки.

Однак варто зазначити, що чимала кількість проблем з боку української держави залишаються не вирішеними:

- 1) низькі інвестиції європейських транснаціональних компаній в українську економіку;
- 2) слабка розвиненість України у сфері високих технологій, низький рівень розвитку науково-технічного прогресу;
- 3) брак кваліфікованих кадрів серед політичної еліти і державних службовців України або їх недостатня професійність у конкретних сферах державної політики;
- 4) недостатня боротьба з корупцією та економічними злочинами.

Даний перелік ще не виконаних вимог ЄС, звичайно, не є вичерпним, оскільки питання розбудови громадянського суспільства як однієї з ключових засад функціонування демократії в Україні виступає невід'ємним пунктом у списку цінностей Європейського Союзу. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р. перед Україною постало першочергове завдання – спрямувати власні зусилля на низку досить складних перетворень внутрішньо-політичного характеру. З'явилася необхідність імплементації великої кількості європейських нормативних актів, що стосуються функціонування державного сектору. Для швидкої реалізації цього завдання необхідна налагоджена робота конкретного відомства, без будь-яких відтермінувань та перекладання повноважень на інші структурні підрозділи [1, с. 165].

Європейський Союз є політичним об'єднанням, яке ґрунтується на спільних цінностях. Однією з найвагоміших таких цінностей є свобода слова та демократія. Погоджуємось із думкою Ю. Кокарчі, яка зазначає, що «інтерактивний простір сьогодення дає можливість людині прямо чи опосередковано впливати на перебіг політичних процесів. Свобода слова, активна комунікація в соціальних мережах дають змогу людині впливати на політичний процес» [2, с. 84].

Отже, інтеграція України в європейську спільноту, а згодом і її членство в ЄС зовсім не означає автоматичного створення та функціонування в Україні нового зразка громадянського суспільства та правової держави в цілому. Власне, проблема полягає у тому, що українським громадянам необхідно самостійно, за допомогою зовнішніх, міжнародних, а також внутрішніх факторів будувати модель вітчизняного громадянського суспільства з усіма його супутніми ознаками та елементами, тим самим практично довівши свою прихильність до базових цінностей Європи, демонструючи готовність до реальних змін та реформ усередині нашої держави. Крок у цьому напрямі – це також одна з низки ще не вирішених проблем, що стоять на перешкоді інтеграційним процесам в Україні. Важливий елемент майбутнього членства в ЄС – це відповідність держав-претендентів основоположним принципам, закріпленим у Вашингтонському договорі, що стосується демократії та свободи людини. До них можна віднести такі:

- 1) верховенство права та захист прав людини і громадянина;
- 2) розвиток міжнародної співпраці у сфері вдосконалення та зміцнення демократичних інститутів, прав, свобод та підтримання стабільності;
- 3) підтримка миру, добросусідських відносин та вирішення конфліктів на дипломатичному рівні;
- 4) запровадження європейської моделі контролю над вітчизняними збройними силами [1, с. 165].

Євроінтеграція є головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України, а подальша розбудова та поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС здійснюється на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. Основними стратегічними документами для досягнення цих цілей є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і державами-членами, з іншої сторони [3, с. 65].

Угода про асоціацію визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні, а поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка є частиною Угоди, визначає правову базу для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, а також регуляторного наближення, спрямованого на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС. Європейський Союз як інтеграційне утворення є економічним простором, у якому діють єдині регуляторні норми, стандарти економічної політики та поведінки суб'єктів господарювання [4, с. 431].

Євроінтеграційна політика України має щонайменше три аспекти: правовий, економічний, політичний. Для України ці аспекти мають особливе значення. Правовий аспект – це збереження суверенітету і державності. Економічний – розвиток країни та добробут народу. Політичний – забезпечення цивілізаційного майбутнього українського суспільства. 2017 р. мав визначні досягнення у відносинах між Україною та ЄС. До безвізового режиму і набуття чинності Угодою про асоціацію Україна йшла не один рік. «Відносини між ЄС і Україною ніколи не були настільки інтенсивними», – йдеться в останньому звіті Єврокомісії про імплементацію Угоди про асоціацію.

У вересні 2018 р. Європейська Комісія підписала з Україною Меморандум про взаєморозуміння щодо надання макрофінансової допомоги в розмірі до 1 млрд. євро у вигляді середньо- та довгострокових кредитів. Цією допомогою ЄС продовжить підтримувати економічну стабілізацію в країні, у тому числі через проведення структурних та управлінських реформ. Такі результати презентував Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції на засіданні Парламентського комітету асоціації між Україною та Європейським Союзом, повідомляє УНН із посиланням на «Євроінтеграційний портал». Сьогодні ЄС є ключовим торговим партнером України. Частка ЄС становить 42,1% українського експорту та 41,5% імпорту в Україну. Найбільше до ЄС Україна продає товари сільськогосподарської продукції, електрообладнання, а також недорогі метали та продукти рослинного походження. За даними Урядового офісу, Угода про асоціацію – це успіх України, але водночас її реалізація стала викликом для інституційної системи, на яку було покладено завдання імплементувати значний обсяг законодавства ЄС [3, с. 66].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вступ України до Європейського Союзу є одним з першочергових завдань для нашої країни. Надання статусу членства Україні в Європейському Союзі стало б сильним політичним чинником підтримки нашої держави, що безумовно мало би позитивний вплив на пришвидшення перемоги України у війні з Росією. Система взаємовідносин між Європейським Союзом і громадянським суспільством України вже дає певні позитивні напрацювання в контексті забезпечення демократичного та європейського розвитку держави. Європейський Союз на власному прикладі демонструє важливість взаємодії громадянського суспільства з органами влади. Вступ України до ЄС дозволить просунути українському суспільству на наступний щабель у напрямі до утвердження європейських цінностей функціонування громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Машталір Х., Леськів С. Інтеграція України до Європейського Союзу як основа розбудови громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 163–168.

2. Кокарча Ю. А. Інтернет як чинник політичної соціалізації особистості в сучасному суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О. В. Бабкіна]*. Київ, 2015. Вип. 18. С. 80–86.

3. Сіренко К. Ю. Євроінтеграційна політика України: позитивні та негативні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 22. Ч. 3. С. 65–68.

4. Різник Н. П. Український вибір – євроінтеграція: економічні вигоди та історичні засади. *Проблеми міжнародних відносин*. 2016. № 8. С. 430–438.

УДК 347.45

І. І. Світлак, д-р юрид. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4408-6868>

Вінницький навчально-науковий інститут економіки

Західноукраїнського національного університету

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

НА ЦИВІЛЬНІ ВІДНОСИНИ З НАДАННЯ ПЛАТІЖНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджується економіко-правовий інструментарій ефективної інтеграції українського платіжного ринку з європейським. Обґрунтовано, що модернізація та інноваційний розвиток вітчизняного ринку платіжних послуг спричинений глобальною цифровізацією усіх сфер суспільного життя, що викликана COVID-19 і карантинними обмеженнями. Доведено, що цифровізація фінтеху стимулювала появу нових інструментів для надання фінансових послуг (необанкінг, криптовалюти, штучний інтелект, мобільні програми, інноваційні

IT-технології). Досліджений вплив повномасштабної війни на території України на платіжний ринок. Представлений огляд чинного законодавства щодо провадження платіжних послуг та визначені основні напрями гармонізації законодавства України до законодавства ЄС.

Ключові слова: *послуга, фінансова послуга, платіжна послуга, платіжний ринок, фінтех, цифровізація, грошові кошти, користувач платіжних послуг, надавач платіжних послуг*

Постановка проблеми. Цифровізація усіх сфер суспільного життя, а також триваюча повномасштабна війна на території України поставили нові виклики перед вітчизняною банківською системою взагалі, та платіжним ринком, зокрема. Сучасні світові тренди та кращий міжнародний досвід щодо надання платіжних послуг характеризуються саме широким використанням значних технічних інновацій та супроводжуються появою інноваційних платіжних послуг. Цифровізація платіжного ринку в умовах воєнного часу потребує комплексної оцінки цих процесів, зокрема в питаннях забезпечення захисту прав споживачів платіжних послуг, підвищення безпеки та ефективності їх надання, сприяння інноваціям та гармонізації законодавства України до законодавства ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси цифровізації банківського сектору економіки аналізуються в працях низки вчених, серед яких: М. Губа, А. Гулей, Л. Кайдан, Л. Ключько, В. Коваленко, І. Кочума, Л. Кузнецова, Н. Пантелєєва, В. Політанський, О. Степаненко та інших. Науковий доробок цих вчених становить основу для теоретичного розуміння досліджуваної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених процесам цифровізації банківської галузі, потребують додаткового комплексного дослідження питання щодо забезпечення повноцінного функціонування платіжного ринку в умовах воєнного стану, зокрема роботи платіжної карткової інфраструктури та удосконалення правового регулювання у цій сфері тощо.

Мета статті полягає в аналізі трансформаційних процесів у функціонуванні вітчизняного платіжного ринку під впливом цифровізації та воєнного стану, запровадженому в Україні з 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні світові технологічні процеси - це новий виток існуючої реальності, адже цифрові технології стрімко впроваджуються у звичну реальність. Базовим інструментом процесів цифровізації усіх сфер суспільних відносин життя є розвиток Інтернету, мобільних комунікацій, інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ), он-лайн сервісів.

Цифровізація відбувається не лише в різних сферах господарської діяльності, цифрові технології істотно впливають і на приватну сферу. Особливо це стало помітним в умовах соціального дистанціювання та самоізоляції через пандемію коронавірусної хвороби, адже за останній роки надзвичайно швидко цифровізувалась приватна сфера, зокрема сфера обслуговування і саме дистанціювання громадян як споживачів різноманітних послуг змусило опановувати цифрові навички навіть ті верстви населення, які дотепер не відчували ніякої потреби у цифрових знаннях.

Сфера фінансових (банківських та небанківських послуг) зазнала значного прогресу з дистанційного (онлайн) обслуговування клієнтів. Жорстка конкуренція на ринку фінансових послуг стала поштовхом до впровадження нових сервісів онлайн платежів, частка яких сьогодні невпинно зростає.

Як зазначається у Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року події сьогодення в умовах світової пандемії коронавірусу COVID-19 демонструють стрімкий злет обсягів електронної комерції та попиту на онлайн-продукти фінансового ринку. Збільшення чисельності користувачів мобільних пристроїв та потужне поширення електронної комерції сприяє швидкій адаптації цифрових платежів у всьому світі. В Україні електронна комерція демонструє високу динаміку розвитку, стимулюючи кількість та обсяги безготівкових операцій [1]. Задля створення сучасної фінтех-екосистеми з інноваційними фінансовими сервісами та доступними цифровими послугами центральний банк України приєднався до Глобальної мережі фінансових інновацій.

На думку І. Світлак, яка досліджувала питання трансформації відносин з надання послуг (в тому числі, сфери фінансових послуг) в умовах цифровізації, запровадження жорстких карантинних заходів через пандемію впродовж останніх років призвели до широкого застосування цифрових технологій не тільки у транзакційно-процесинговому секторі, у сфері провадження е-комерції, але і у інших сферах життєзабезпечення, зокрема у сфері освіти (підвищення кваліфікації, отримання нових знань та навичок), охорони здоров'я, транспорту та логістики, надання аутсорсингових послуг, шляхом застосування цифрових платформ, хмарних сервісів, штучного інтелекту, віртуального середовища тощо [2, с. 134-135].

Досліджуючи напрями цифровізації сектору фінансових послуг та забезпечення ефективності платіжних операцій у цифровій економіці, Є. Сопін диференціює основні сфери і напрями використання цифрових фінансових технологій, що утворюють сегменти FinTech наступним чином:

1) платіжні системи – автоматизоване здійснення у мережі транзакцій на різних ринках (валютні, товарні тощо), оплати рахунків, переказів грошей; створення безконтактних платежів;

2) фінансові маркетплейси – створення платформ, які дозволяють здійснити вибір і придбати різні фінансові продукти чи послуги онлайн;

3) дистанційне банківське обслуговування – достатньо широкий клас систем, які використовуються традиційними банками для надання своїм клієнтам послуг онлайн, отримуючи від нього розпорядження щодо його коштів та рахунків, Інтернет-банкінг, мобільний банкінг, електронний (віддалений) банк);

4) додатки для веб-банкінгу (необанки) як один з різновидів дистанційного банківського обслуговування; на відміну від традиційних банків, не існує фізичних відділень, і всі операції здійснюються виключно онлайн; до цього класу систем можуть бути віднесені системи для грошових переказів без участі банків;

5) платформи і додатки для кредитування – функціонують як веб-

портали та мобільні додатки мікрокредитування, створюють механізми взаємодії кредиторів і позичальників та відповідно можливості надання та отримання кредитів онлайн без участі банків;

6) платформи і додатки для інвестицій – системи орієнтовані на тих, хто хоче інвестувати, дають доступ до ринку активів, передбачають автоматизоване надання консультацій, здійснення оцінки, вибору варіантів та самих операцій;

7) цифрова (електронна) валюта – використовується як альтернативна або частина платіжних систем; найчастіше вартість прив'язана до національних валют, однак прив'язка може бути відсутньою і сформуватись ринком (криптовалюти); використовується у «віртуальних економіках»;

8) криптовалюти – є різновидом цифрових валют; засновані на децентралізованій емісії, обліку; функціонують у повністю автоматичному режимі, можуть торгуватись, виконують насамперед функцію зберігання;

9) сервіси онлайн страхування (Insurtech) – створюють механізми і забезпечують вибір страхового продукту та замовлення страхового полісу через веб-портал банку, страхової компанії, посередника та інших установ;

10) сервіси особистих фінансів – створені як клас систем для управління особистими фінансами, електронними гаманцями, систем для підвищення добробуту; сервіси дозволяють: контролювати власні кошти; відстежувати, аналізувати, прогнозувати і оптимізувати видатки; збільшувати заощадження; функціонують як веб- та мобільні додатки;

11) регуляторні технології (RegTech) – технології, які забезпечують більш ефективне виконання регуляторних вимог, встановлених на національному і міжнародному рівні для сектору фінансових послуг;

12) B2BFin-Tech – системи, які забезпечують взаємні розрахунки та обмін даними між компаніями, а також смарт-контракти;

13) краудфандинг – забезпечення платформ для колективного фінансування створення нових продуктів з боку приватних інвесторів [3, с. 52].

Представлена вченим класифікація заслуговує на увагу в межах даного дослідження, адже як критерій для диференціації автор пропонує обрати саме

вплив цифрових технологій на сектор фінансових послуг і на першому місці називає платіжний ринок. Такий підхід нам імпонує, оскільки основними маркерами розвитку цифрової економіки, на нашу думку, є структурні зміни у сфері надання платіжних послуг. Реальні фактичні зміни в платіжних системах, мова йде про модерне технічне забезпечення, застосування інноваційних платіжних інструментів, сформоване правове поле безсумнівно є запорукою стабільної фінансової екосистеми та активізації економічного зростання країни, підвищення добробуту її громадян.

Що ж до платіжного ринку, то можливе введення в дію 01.08.2022 року Закону України «Про платіжні послуги» (далі - Закон) [4] стане нормативно-правовим підґрунтям для подальшого осучаснення вітчизняного ринку платіжних послуг. Беззаперечно, що Закон став дієвим кроком щодо імплементації положень Директиви (ЄС) 2015/2366 [5] та Директиви (ЄС) 2009/110/ЄС [6].

Відповідно до п. 58 ч. 1 ст. 1 Закону, платіжна послуга - передбачена цим Законом діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій [3]. Вищеназваним Законом запроваджено дев'ять видів платіжних послуг, сім з яких є фінансовими платіжними послугами, а дві – нефінансовими, що є поширеними в країнах ЄС.

Нормами глави 4 «Порядок отримання надавачами платіжних послуг доступу до рахунків користувачів (відкритий банкінг)» Закону [3] передбачено впровадження в Україні Open banking, зокрема надавачі платіжних послуг з обслуговування рахунку зобов'язані у порядку, встановленому НБУ, забезпечувати можливість постійного доступу в режимі реального часу до рахунків своїх користувачів банкам та іншим надавачам платіжних послуг, що отримали право на надання нефінансових платіжних послуг.

Такий законодавчий підхід до створення єдиної платіжної екосистеми, на нашу думку, розширить можливості банків, фінтеху та клієнтів. Необхідно використовувати відкриті дані для створення персоналізованих рішень і вбудовування фінансових сервісів у продукти інших гравців. Таким чином,

створені реальні можливості для підключення до інтерфейсів банківських сервісів, обміну з ними даними щодо кожного учасника ринку, який надає платіжні послуги і має на це дозвіл регулятора.

Професор В. Коваленко відзначає, що карантинні обмеження, запроваджені у зв'язку з пандемією COVID-19, змусили банки шукати альтернативні моделі продажів продуктів і послуг, а також створювати механізми обслуговування бізнес-клієнтів без використання відділень. Пандемія прискорила міграцію всіх операцій клієнтів – як представників малого та середнього бізнесу, так і великих корпоративних клієнтів – до дистанційних каналів. Тобто, відбувався паралельний процес: підприємці адаптувалися до нових умов та перебудовували свої бізнес-моделі відповідно до змін у клієнтському попиті, а банки, зі свого боку, розвивали онлайн-канали, мобільні застосунки і сервіси для віддаленого обслуговування бізнес-клієнтів. Таким чином, фактично коронакриза стала каталізатором фундаментальних змін у банківській індустрії [7, с. 59].

Незважаючи на такі потужні чинники впливу на сферу платіжних послуг як пандемія коронавірусної хвороби та стрімке впровадження ІКТ у банківський сектор, неможливо не сказати про вплив повномасштабної війни в Україні на платіжну систему.

Хоча в офіційних звітах НБУ йдеться про успішне утримання фінансової стабільності в умовах воєнного часу, оскільки сформований потужний резерв для підтримання економіки ресурсом, а також для поглинання шоків [8, с. 7], реалії сьогодення дають підстави заперечувати таку райдужну оцінку фактичного стану речей. Наразі для багатьох пересічних українців постає питання, яким розрахунком краще віддавати перевагу (безготівковим операціям із платіжними картками чи розрахунком готівкою). Що є безпечнішим в умовах воєнного стану? Слід констатувати той беззаперечний факт, що воєнні дії на території нашої країни негативно вплинули на стан платіжної інфраструктури з приймання платіжних карток особливо в місцях, де ведуться активні бойові дії або на територіях, які тимчасово окуповані.

Аналіз останніх законотворчих ініціатив, спрямованих на забезпечення ефективної роботи платіжного ринку в умовах воєнного стану та зменшення негативного впливу на ринок платіжних послуг спонукав парламентарів відтермінувати набрання чинності Закону на 1 грудня 2022 року. Наразі в парламенті на розгляді перебуває Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні» [9].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, ми прийшли до наступних висновків. По-перше, наслідком одночасної віртуалізації фінтеху та гармонізації законодавства України із законодавством ЄС, має стати трансформація та модернізація банківського обслуговування, що, в свою чергу, сприятиме поглибленню економічної інтеграції між нашою країною та ЄС. По-друге, вітчизняний банківський сектор має бути готовим запропонувати найсучасніші цифрові послуги в найширшому асортименті. По-четверте, цифрові технології створюють можливості для вдосконалення бізнес-моделей та зміни моделі платіжної системи. По-п'яте, адаптація законодавства України до нових реалій війни дозволить мінімізувати негативний вплив на ринок платіжних послуг.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року: Рішення Правління НБУ від 09.07.2020 р. № 453-рш. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Strategy_finteh2025%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Strategy_finteh2025%20(5).pdf).
2. Світлак І.І. Цивільні правовідносини з надання послуг в умовах цифровізації: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2021. 343 с.
3. Сопін Є. О. Напрями цифровізації сектору фінансових послуг та забезпечення ефективності платіжних операцій у цифровій економіці. *Економічний простір*. 2021. № 174. С. 50-56.
4. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n1245>

5. Директива (ЄС) 2015/2366 Європейського парламенту та Ради від 25.11.2015 про платіжні послуги на внутрішньому ринку, та про внесення змін до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС і 2013/36/ЄС та Регламент (ЄС) № 1093/2010, яка скасовує Директиву 2007/64/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_030-15#Text

6. Директива (ЄС) 2009/110/ЄС від 16.09.2009 про започаткування, здійснення та пруденційний нагляд за діяльністю установ, що працюють з електронними грошима, що вносить зміни до Директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС і припиняє дію Директиви 200/46/ЄС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text

7. Коваленко В.В. Управління корпоративним бізнесом у банках в умовах цифровізації. *Збірник наукових праць Одеського національного економічного університету*. 2021. № 7-8. С. 54-61.

8. Річний звіт НБУ за 2021 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2021.pdf

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні: Проект Закону України від 27.07.2022 р. № 2463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2463-20#Text>

УДК 323.266 (045)

М. В. Стопчак, д-р іст. наук, професор

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2335-2215>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглянуто сутність та специфіку інформаційної війни як явища, досліджено її види, форми та методи ведення. Звернено увагу, на те, що практика застосування інформаційної зброї має тривалу історію, тоді як теоретичні обґрунтування інформаційного протиборства було здійснено лише

у XX ст. Здійснено порівняльний аналіз минулого і сучасного концепту інформаційної війни. Показано, що одним із основних засобів інформаційного протиборства на ранніх стадіях розвитку військового мистецтва було маніпулювання інформацією через психологічний вплив. Висвітлено сучасні інформаційні впливи у порівнянні з тими, що використовувалися тисячоліття тому. Показано, як змінилися форми і засоби інформаційних війн у сучасних умовах, охарактеризовано інформаційний аспект війни Російської Федерації проти України, запропоновано заходи з метою захисту інформаційного простору та національної безпеки України.

Ключові слова: *інформаційна війна, гібридна війна, інформаційне протиборство, пропаганда, чутки, дезінформація, психологічний тиск, інформаційна безпека України.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах термін «інформаційна війна» став надзвичайно поширеним у світі. Інформаційні війни стали використовуватися багатьма державами в якості дієвого засобу досягнення вигідних для себе військово-політичних, економічних та інших інтересів. Зрозуміло, що інформаційні війни, будучи складовою частиною ідеологічної боротьби, не призводять безпосередньо до кровопролиття, руйнувань, при їх веденні немає людських жертв, ніхто не голодує і не втрачає дах над головою. Але це не означає, що до них можна ставитися з легковажністю. Сучасні дослідники справедливо наголошують, що інформаційні війни завдають не менше шкоди, ніж полум'я силових конфліктів, а наслідки усуваються десятиліттями, а то й сотнями років [1, с. 65]. До таких наслідків можна віднести: зміну суспільного ладу та політичного устрою держави або її розпад; втрату армії; розвал економічної системи держави; зміну духовних цінностей; загибель людей в результаті спровокованих за допомогою інформаційних технологій сучасних конфліктів та кризових ситуацій. Прикладом деструктивного впливу інформаційної війни є Україна, яка стала об'єктом прямої агресії з боку Російської Федерації (РФ). Окупація Криму, захоплення частини української території на Сході України, жахливі руйнування та

звірства окупантів проти мирного населення після вторгнення росіян на територію України 24 лютого 2022 р., супроводжуються лавиною масованої брехливої інформації з боку РФ.

Вищевикладене свідчить про необхідність дослідити історію виникнення та становлення феномена інформаційних війн. Це дозволить з'ясувати тенденції їх розвитку не лише в історичному контексті, а й на сучасному етапі розвитку, особливо в умовах війни РФ проти України, що, в свою чергу, дасть можливість сучасним керівникам української держави зробити систему захисту інформаційного простору та національної безпеки України більш ефективною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності в Україні з'явилася низка праць із проблем інформаційної війни. Серед їх авторів – В. Бебик, І. Валюшко, С. Довган, Я. Жарков, В. Заборовський, Б. Калініченко та ін. Але попри наявність досить великого масиву різнопланової літератури з даної проблематики продовжують висловлюватись різні точки зору щодо змісту поняття «інформаційна війна», форм і методів її ведення, наслідків. Низка аспектів, які стосуються використання інформаційної зброї у військово-політичних конфліктах, як у минулі періоди історії, так і в сучасних умовах, висвітлюються досить фрагментарно. Це й зумовило звернення автора до даної проблеми. Адже тільки розуміючи витoki такого явища як інформаційна війна, ми вповні можемо осягнути сутність, природу цього явища, його можливі трансформації в майбутньому. І відповідно виробити найбільш ефективні заходи для протидії різноманітним проявам інформаційної агресії.

Метою статті є комплексний аналіз процесу становлення і розвитку феномену інформаційної війни в історичній ретроспективі на різних етапах розвитку цивілізації, що й обумовлює актуальність наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що частина фахівців з проблем інформаційних війн вважають це явище притаманним лише ХХ–ХХІ століттям, низка історичних фактів свідчить, що використання інформаційних прийомів боротьби застосовувалося ще здавна, а сучасні прояви даного явища є наслідком еволюції первинних інформаційних війн. Виходячи з особливостей

інформаційних війн минулого, методів їх ведення, факторів, які впливали на їх інтенсивність, історію інформаційного протиборства можна умовно поділити на три основні періоди.

Перший період охоплює Античність, Середньовіччя та частково Новий час. Другий період – від середини XVIII ст., закінчуючи роками Другої світової війни. Третій період – з середини 40-х рр. XX ст. і по теперішній час.

Розглянемо зазначені періоди історії інформаційних війн більш детально. Характеризуючи перший період, більшість істориків зупиняються, перш за все, на поглядах давньокитайського військового діяча Сунь Цзи (V ст. до н. е.). Він першим аргументував необхідність інформаційного впливу на супротивника з метою перемоги. В своєму «Трактаті про військове мистецтво» Сунь Цзи відмічав: «У всякій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави цілісною... Здобути сотню перемог у боях – це не край мистецтва. Підкорити суперника без бою – ось вінець мистецтва».

Потужнішим зрядям впливу, винайденим в Стародавньому Китаї, є стратагеми. Кожна стратагема, виражена у певному лаконічному висловлюванні («На сході шуміти, на заході наступати», «Прикрасити сухі дерева штучними квітами»), насправді була схемою опосередкованого способу впливу, прихованого маніпулювання чужою поведінкою. Застосовуючи її, можна було дезінформувати противника стосовно власних намірів, планів і дій, і тим самим добитися переваги над ним, досягти успіху з мінімальними втратами. Авторство стратагем приписується саме Сунь Цзи. Зокрема у згаданому трактаті Сунь Цзи стверджував, що війна – це шлях брехні, а тому: якщо ти можеш щось, переконай противника, що не можеш; хоч ти і близько – показуй, що ти далеко; замануй супротивника вигодою; зруйнуй душевну рівновагу і бери його; якщо ворог сильний, ухиляйся від нього; якщо сили ворога свіжі, стоми його; якщо в таборі супротивника злагода, посій розбрат; нападай на ворога, коли він не чекає [2, с. 45–54].

Тогочасні інформаційно-комунікаційні технології активно застосовували античні політики. Так, у Давній Греції афінські політики Солон, Фемістокл,

Перикл за допомогою публічних виступів, дискусій, діалогів досягали своїх цілей [3, с. 47]. Під час бойових дій греки активно використовувались наступні прийоми психологічного впливу на противника: поширення в таборі ворога чуток про кількісні та якісні переваги своїх військ; створення написів на камені із закликами до опонентів – тодішні аналоги сучасних листівок; введення в оману ворога шляхом підкидання йому сфальсифікованих доказів своєї фізичної і військової міці; використання дезінформації з метою дезорганізації сил противника.

У Стародавньому Римі методики маніпулятивного впливу на людей найчастіше застосовувались під час виборів, виступів у судах, при формуванні власного пантеону богів і пантеонів підкорених народів, на війні. Особливо активно та успішно політики та полководці Стародавнього Риму використовували риторику як мистецтво переконання проти своїх ворогів. Так, активний прибічник війни з Карфагенською державою Сципіон Африканський, кожний свій виступ в Сенаті закінчував фразою: «Втім, Карфаген має бути знищений». Цей прийом – багатократне повторення певної тези й сьогодні активно використовується [3, с. 21].

У якості інформаційної зброї з метою впливу на колективну свідомість або свідомість окремих осіб також постійно використовувались сатиричні твори та газети. Саме в Стародавньому Римі з'явилась одна з перших газет – «*Acta diurna populi romani*» («Актуальні справи населення Риму»). У ній містився не тільки перелік важливих подій, що відбулися, а й чутки та плітки певної спрямованості, що обговорювалися в місті та за його межами.

В епоху Середньовіччя основні напрями та форми інформаційно-психологічної війни набули подальшого розвитку. Це стосується, в першу чергу, держави татаро-монголів. Її правителі певною мірою модернізували деякі форми впливу на моральний стан своїх ворогів. Під час своїх завойовницьких походів з метою послабити волю майбутнього противника до опору татаро-монголи використовували наступні прийоми: поширювалися чутки про безжалісність монгольських варварів, про поголовне винищення

всіх, хто чинитиме опір, про продажність урядових чиновників, зраду полководців, нездатність правителів протистояти непереможному монгольському війську [2, с. 48–49].

Важливу роль у розробці технологій інформаційного забезпеченні війн часів Середньовіччя відіграв Ватикан. Свідченням цього стала як розробка ним ідеї «священної війни» під гаслом визволення «Гробу Господнього» в Єрусалимі з рук невірних, так і сама організація Хрестових походів (1096–1270 рр). Насправді ця ідея маскувала справжні причини цих воєнно-колонізаторських походів: демографічні, політичні, соціально-економічні, зовнішньополітичні, розв'язання яких стало для більшості європейських держав надзвичайно нагальним завданням. З метою інформаційно-психологічного забезпечення Хрестових походів відпрацьовувалися наступні прийоми: дискредитація противника шляхом поширення чуток про його звірства, розпалювання суперечностей між державами Сходу, відлучення від релігійної громади та прокляття, заборона поховання на громадському цвинтарі тощо.

Чимала роль у напрацюванні методології та методик інформаційно-комунікаційного протиборства в добу Середньовіччя, їх застосування відіграли релігійні організації – духовні ордени. Найбільш впливовим серед них був орден єзуїтів – католицький чернечий орден, заснований 15 серпня 1534 р. у Парижі (Франція) іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою та його однодумцями. З метою дискредитації противника як у воєнний, так і в мирний час, єзуїти здійснювали систематизований моральний тиск на своїх противників, використовуючи при цьому, поряд з іншими методами, листівки, гасла.

Арсенал ведення інформаційних війн наприкінці Середньовіччя в епоху Відродження значно збагатився завдяки винаходу німецького винахідника І. Гуттенберга у середині XV ст. – книгодрукуванню. Новий спосіб поширення інформації першим оцінило духовенство. Воно стало застосовувати верстат для видання релігійних творів, і лише півстоліття потому друкарський верстат І. Гуттенберга стає незамінним знаряддям інформаційних війн.

Періодичні видання та політичні книги, що почали поширюватись у Європі у XVI – XVII ст., почали чинити помітний вплив на формування громадської думки, проте не завжди у потрібному для церкви і держави напрямку. Тому урядові і церковні структури у переважній більшості європейських країн прагнули посилити контроль за друкарським словом. Запроваджувалась жорстка цензура, оформлювались офіційні списки заборонених книг, переслідувались видавці і розповсюджувачі літератури, яка, з точки зору цензорів, становила загрозу для панівної ідеології.

У XVII ст. Ватикан, створив спеціальний орган під назвою «Конгрегація пропаганди віри», на який покладалося завдання підготовки та проведення інформаційно-психологічних спецоперацій [3, с. 24]. Це зумовлювало необхідність напрацювання цим органом для місіонерів ґрунтовних методик переконання, заохочення, вербування за допомогою усної та писемної форм комунікації.

Чимало цікавих сторінок в історію інформаційно-психологічних війн XIV–XVIII ст. вписали українські землі. Основні напрямки інформаційного протиборства на них досить предметно висвітлила С. Довган [4], що позбавляє нас необхідності розглядати даний аспект досліджуваної у статті проблеми.

У другому періоді історії інформаційного протиборства своєрідними віхами, які свідчили про появу та вдосконалення його форм і методів, були війни за незалежність у Північній Америці проти Англії (1775–1783 рр.) та події в Європі – Французька революція (1789 р.) і наполеонівські війни (1799–1815 рр.). Зокрема, у Північній Америці колоністи у своїй боротьбі використовували соціальні мережі (товариства «Сини свободи», «Кореспондентські комітети»), тогочасні медіа, застосовували образні символи («Дерево свободи»), гасла («Воля або смерть»), активно застосовували такі дієві методи інформаційного впливу, як чутки, маніпуляція [5, с. 152].

Щодо Наполеона, то він вважав важливим інструментом підтримання духу власних військ та дезорганізуючих впливів на противника пресу. Відомий вислів Наполеона: «Чотири газети зможуть принести ворогові більше зла, ніж

стотисячна армія». Тому штаб армії Наполеона в більшості його військових походів супроводжувала друкарня з набором іноземних шрифтів [6, с. 28]. Були створені газети «Кур'єр італійської армії», «Франція очима армії», «Журнал Бонапарта та добродесних людей» та ін. Преса давала можливість оперативно, охоплюючи широкі кола аудиторії, поширювати прокламації, які виправдовували вторгнення наполеонівських військ на ту чи іншу територію. Вона також активно використовувалась для поширення дезінформації. Так, під час російської кампанії 1812 р., перебуваючи у Москві, Наполеон вимагав від своїх союзників, щоб вони не лише надавали йому підкріплення, але й змушували свої газети повідомляти про таку підтримку, перебільшуючи чисельність військ удвічі [2, с. 61]. При цьому Наполеон вважав, що пресу потрібно жорстко контролювати, вона повинна писати, тільки те, що їй накажуть і мовчати про те, що їй не слід говорити. Якщо газети переставали бути слухняними, їх піддавали репресіям.

Серед теоретиків та практиків інформаційних війн зазначеного періоду слід звернути увагу на книгу прусського генерала Карла Фон Клаузевіца «Про війну» (1832 р.), яка містить низку постулатів, які можна розглядати, як складові гібридної війни. Наважливіші з них: битва – це не тільки знищення живої сили ворога, а й знищення його мужності; заколот у суспільному та державному устрої набагато легше відбувається в умовах загального потрясіння та прискореного розвитку, які приносить війна; ті, хто не пам'ятають власного минулого, приречені на його повторення [7, с. 37].

Особливої сили інформаційні війни набули у ХХ ст. Сучасні дослідники виділяють у цю добу три потужних полігони, де активно випробовувалась інформаційна зброя – під час Першої, Другої світових війн і «холодної війни».

Одним з перших питань розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної війни в ХХ ст. почав системно досліджувати американський політолог і теоретик комунікації. Г. Лассуел (1902–1978). Він першим, використовуючи метод контент-анализу, дослідив процес здійснення пропаганди під час Першої світової війни. Свої розробки він узагальнив у

роботі «Техніка пропаганди у світовій війні» (1927 р.), де вперше було виділено інформаційно-психологічну сферу війни, а пропаганду подано як особливий вид зброї, що впливає на моральний стан ворога [7, с. 35].

Серед засобів інформаційно-психологічного тиску на супротивника, які використовувались в період Першої світової війни, найбільш поширеними були: розповсюдження листівок на території ворога за допомогою повітряних куль; розсилання пропагандистських матеріалів, використовуючи листування власних громадян, а також іноземців (зокрема полонених); використання з метою впливу на емоції преси, листівок, у яких йшлося про звірства німців і мужність, героїзм їхніх супротивників, а також кіномистецтва; стимулювання за допомогою засобів масової інформації прийняття військових рішень, зумовлених трагічними подіями. Так, повідомлення в пресі про потоплення німецьким підводним човном 7 травня 1915 р. за 19 км від берегів Ірландії британського пасажирського лайнера «Луїзітанія», в результаті якого загинуло 1197 людей (серед них 128 американців), викликали хвилю обурення цим фактом, і стали для керівництва США важливим пропагандистським приводом для вступу в Першу світову війну [8, с. 576].

Після Першої світової війни, з подальшим розвитком засобів масової інформації інформаційні війни набули ще більшого розмаху. Уже у 20-х рр. XX ст. США вели радіопередачі на регіони своїх «традиційних інтересів» – країни Латинської Америки, Великобританія – на свої колонії. Німеччина, яка домогалася перегляду умов Версальського миру, – на німців Померанії і Верхньої Сілезії у Польщі, судетів – у Чехії. У 30-х рр. XX ст., за визначенням вітчизняного фахівця Ю. Горбаня, інформаційні війни перестають бути додатком до збройних і перетворюються у самостійне явище. Приклад – німецько-австрійська радіовійна 1933–1934 рр. з приводу приєднання Австрії до Третього рейху [9, с. 138]. Все це створило передумови для різкого зростання масштабів інформаційних війн під час Другої світової війни. Їх активно використовували як фашистська Німеччина і її сателіти, так і країни антигітлерівської коаліції. Для ведення таких війн практично всі учасники Другої світової війни створили відповідні спеціалізовані підрозділи та

міністерства. Зокрема, у Німеччині у 1933 р. було створено Міністерство пропаганди та освіти, яке очолив Й. Геббельс. Основними методами пропагандистських впливів міністерства як щодо власного народу, так і під час військових дій, були: створення культу Гітлера як «символу нації»; міфологізація історії, зокрема пропаганда ідей про вищість арійців, їх давнє походження й славне минуле, штучне створення образу ворога, який загрожує рейху, і проти якого потрібно вести нещадну боротьбу; використання партіотичних гасел, символіки у якості засобів психологічного тиску на населення, маніпулювання його свідомістю [1, с. 74–76]

У союзника Німеччини – Японії для застрашування противника було створено культ «камікадзе». Це були пілоти-смертники, які у 1945 р. в умовах американської інтервенції спрямовували начинені вибухівкою літаки на американські кораблі. Протягом весни і літа 1945 р. пілоти-смертники потопили 34 і серйозно пошкодили 288 бойових кораблів і допоміжних суден США. За японськими підрахунками, на частку камікадзе припадає 80 відсотків втрат американського флоту на заключному етапі бойових операцій Другої світової війни [10].

Високу ефективність пропагандистської діяльності у роки Другої світової війни продемонстрували фахівці з Великобританії і США. З її початком британський уряд створив при міністерстві закордонних справ відділ «політичної війни», який розгорнув широку радіопропаганду проти Німеччини і здійснював закидання на її територію пропагандистської літератури. У США в червні 1942-го р. був створений спеціальний орган для ведення внутрішньої і зовнішньої пропаганди – Управління військової інформації. Проведенням фронтової пропаганди у взаємодії з бойовими діями військ, а також операціями у формі маніпулятивного пропагандистського впливу («чорної пропаганди») займалося Управління стратегічних служб (УСС). При американському розвідувальному управлінні була створена «Група спеціальної служби», перейменована потім у відділення психологічної війни. При цьому під час війни англійці та американці неодноразово створювали об'єднані пропагандистські служби, які координували свої дії з військовими операціями.

«Холодна війна» (1946–1989 рр.), що розгорнулася по закінченню Другої світової війни між СРСР і його союзниками, з одного боку, й США і країнами Західної Європи з іншого, знаменувала початок третього періоду в історії інформаційних війн. Цей період продемонстрував вже новітні методи проведення інформаційних операцій. Так, у 1949 р. Міністерство оборони США розробило так звану «Настанову FM-33-5», яка регламентувала ведення інформаційних війн, спеціальних інформаційних операцій. Ця настанова, яка отримала назву «Психологічна війна в бойових операціях», стала першою кодифікованою та змістовною інструкцією з інформаційно-психологічного впливу для Збройних сил. Надалі Міністерство оборони США випустить ще декілька таких документів: FM-33-5 («Операції з психологічної війни») 1955 р., FM-33-5 («Психологічні операції») 1962 р., FM-33-1 («Психологічні операції») 1979 р. Остання розсекречена настанова відома як FM 33-1-1 («Техніка і процедури психологічних операцій»). У цих документах були визначені принципи, завдання, засоби інформаційних протистоянь, а також: конкретизувалася мета психологічної війни – вплив на свідомість і почуття супротивника за допомогою інформації та ідей; формулювалися конкретні завдання інформаційних операцій, найголовніші з яких – зниження морально-бойового потенціалу противника, забезпечення підтримки цивільним населенням заходів США з досягнення своїх цілей; контрпропаганда і випередження у проведенні психологічних операцій; дезінформування противника та ін. [2, с. 109–110]. Усі ці рекомендації щодо проведення інформаційних операцій були розраховані на супровід силових акцій і створювались на основі досвіду війн у Кореї та В'єтнамі. Але, починаючи з другої половини ХХ ст., глобальні інформаційне протистояння переходить значною мірою у сферу ідеології, воно стало розіграватись геополітичними гравцями на тлі віддалених від них, т.зв. «локальних» збройних конфліктів.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. значно удосконалюються технічні можливості здійснення інформаційного протиборства. Поява мережевих офлайн та особливо он-лайн структур (соціальні мережі) та поширення

стільникового зв'язку та мережі Інтернет створили предумови для перетворення масового індустріального суспільства в інформаційне (або ж – постіндустріальне). Відповідно інформаційне суспільство принесло новий спосіб ведення війн, що характеризується максимальним використанням сучасних інформаційних технологій і мінімальним числом людських втрат. Ці війни на сьогодні класифікуються як війни четвертого покоління, або «стратегії 4GW», де інформаційний вплив розглядається як самостійний вид впливу, ефективна зброя, спрямована на позбавлення противника волі до опору, щоб відмовитися або звести до мінімуму застосування військової сили [11, с. 71–72]. Саме війни четвертого покоління були реалізовані на практиці в операціях збройних сил США в Іраку, Афганістані, Лівії а також, починаючи з 2014 р. – використовувались РФ у гібридній війні проти України.

Враховуючи особливу гостроту інформаційних атак, які після нападу на Україну в лютому 2022 р. веде проти неї РФ, та її небезпеку для української державності, варто виділити їх основні напрями та способи:

- підрив іміджу України на міжнародній арені;
- постійне спотворення інформації, яка стосується збройної агресії РФ проти України, зокрема твердження про те, що це не війна, а «спеціальна військова операція», причинами якої ніби-то є: переслідування сил, опозиційних до української влади, що встановилася після державного перевороту 2014 р.; поширення націоналізму та русофобії в Україні; недотримання Україною Мінських угод; страждання мешканців Донбасу в умовах багаторічного збройного конфлікту; загроза виникнення ядерного конфлікту між Росією та НАТО у разі вступу України до Північноатлантичного альянсу та ін.;
- формування почуття меншовартості та вторинності українців порівняно з росіянами та іншими народами;
- просування ідей «Русского мира» шляхом витісненні української мови та культури, у т. ч і на тимчасово окупованих українських територіях, удаваного захисту російськомовного населення, яке ніби-то переслідується в Україні.

Звичайно, в Україні до початку відкритої збройної агресії РФ було чимало

зроблено в плані реалізації Указу Президента України від 25 лютого 2017 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України» та Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., спрямованих на захист інформаційного простору України від впливів російської інформаційної агресії. Зокрема, у березні 2021 р. в Україні презентовано створення Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики на чолі з Л. Цибульською. Метою Центру була визначена боротьба з дезінформацією і пропагандою та інформаційний захист в гібридній війні з РФ. Але після нападу на Україну РФ різко змінює підходи до здійснення інформаційної війни проти нашої держави, прагне діяти більш тонко і підступно, значно збільшуючи при цьому видатки на її проведення. Це вимагає дієвих заходів у відповідь з боку Української держави, а саме:

- продовжити подальше блокування та видалення з національного інформаційного простору, зокрема з українського сегменту мережі Інтернет, інформації та ресурсів, які пропагують та виправдовують війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- спрямувати зусилля суб'єктів центральних органів виконавчої влади на розвиток системи забезпечення інформаційного суверенітету, управління ризиками і новими можливостями в інформаційній сфері;
- удосконалити комплекс заходів із протидії негативним інформаційним впливам, донесення оперативної, достовірної й об'єктивної інформації про війну в Україні як до світового співтовариства, так і громадян України;
- забезпечити наповнення інформаційного простору України національним контентом, здатним конкурувати із зарубіжними аналогами;
- продовжити удосконалення системи забезпечення кібернетичної безпеки України з урахуванням тенденцій розвитку кіберпростору, сучасних викликів та загроз його безпеці;
- модернізувати комплексну систему підготовки та перепідготовки фахівців з інформаційної та кібернетичної безпеки закладами вищої освіти України з урахуванням кращих практик зарубіжних країн;

- посилити заходи щодо захисту інформації з обмеженим доступом, насамперед державної таємниці та персональних даних, що обробляються в єдиних державних реєстрах та інших інформаційних системах і базах даних Української держави;
- активізувати залучення молодих учених, здобувачів вищої освіти до наукових досліджень із проблем управління інформаційною безпекою держави;
- сприяти розвитку та активізації міжнародного співробітництва з питань протидії негативним інформаційно-психологічним впливам та кібернетичній злочинності та ін. [12, с. 45–46].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження історії інформаційних війн засвідчило, що за своєю суттю воно не є явищем абсолютно новим, а формувалося упродовж усього періоду існування людства. Тобто, елементами інформаційних війн пронизана вся світова історія. Проте системності ця технологія отримала у постіндустріальний період. Досягнення в галузі науки і техніки цього періоду дозволили суттєво оновити і удосконалити інформаційні технології, які, в свою чергу, змінили звичні критерії оцінки військової потужності. Змінилися також традиційні форми збройної боротьби. Події на світовій арені за останні два десятиліття XXI ст. свідчать, що інформаційна перевага відіграє ключову роль у досягненні цілей війн. Тому ряд країн публічно проголосили політику з питань підготовки до інформаційної війни, як складову їх оборонних доктрин. Як результат, на сьогодні розробку інформаційної зброї ведуть 120 держав світу, тоді як ядерної – лише 20 [13, с. 335]. Це дозволяє їм постійно оновлювати і удосконалювати методи і форми здійснення інформаційних війн. Свідченням цього є війна, яку сьогодні веде проти України Російська Федерація. Саме проти нашої держави країна-агресор використовує найновіші технології інформаційно-психологічного впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності. Це створює нові виклики і загрози інформаційній безпеці України. Комплексний характер викликів і загроз

національній безпеці в інформаційній сфері з боку РФ ставить настійну вимогу підвищення ефективності державної інформаційної політики та політики забезпечення інформаційної безпеки, розробки узгодженої стратегії розвитку інформаційної галузі, визначення інноваційних підходів до формування загальнодержавної системи захисту інформаційного простору України. Свій внесок у подальшу розробку і обґрунтування багатьох концептуальних питань, пов'язаних з інформаційною безпекою держави, повинна зробити сучасна наука. Зокрема, на наш погляд, варто було б більш детально дослідити суть та особливості інформаційно-психологічних операцій (ІПО), які є складовими частинами інформаційно-психологічної війни, запропонувати дієві механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України, сформулювати пропозиції до чинного законодавства щодо виявлення та притягнення до відповідальності суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються державою-агресором, ґрунтовно вивчити закордонний досвід протидії негативним інформаційним впливам тощо. Науковий аналіз вищезазначених питань, надані практичні рекомендації, сприятимуть більш виваженим підходам до формування ефективної стратегії протистояння інформаційній агресії боку РФ, яка розпочала відкриту війну проти незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Гібридна війна і журналістика (2018). Проблеми інформаційної безпеки: навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Жадька; ред.-упор.: О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 356 с.
2. Жарков, Я. М. та ін. (2012). Історія інформаційно-психологічного протиборства: підруч. за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 202 с.
3. Курбан, О. В. (2016). Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 286 с.
4. Довган, С. В. (2019). Інформаційні війни в історії України. Тернопіль: ТНЕУ. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/36976> (дата звернення: 27.04.2022).

5. Королько, В. Г. (2000). Основы публич рилейшнз. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 528 с.
6. Верголяс, О. О. (2020). Правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. / Науково-дослідний інститут інформатики і права національної академії правових наук України. Київ, 287 с.
7. Зеленін, В. В. (2014). По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця: Віндрук, 384 с.
8. Почепцов, Г. Г., Чукут, С. А. (2008). Інформаційна політика: навч. посіб. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 663 с.
9. Горбань, О. Ю. (2015). Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*, 1, С. 136–141.
10. Цветение сакуры и душа самурая. URL: <https://rg.ru/2008/03/27/sakura.html> (дата звернення: 19.05.2022).
11. Ситнова, И. В., Поляков, А. А. (2018). Информационно-психологическое воздействие как практика ведения войн четвертого поколения. *Власть*, 26 (7), С. 70–75. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionno-psihologicheskoe-vozdeystvie-kakpraktika-vedeniya-voyn-chetvertogo-pokoleniya> (дата звернення: 01.06.2022).
12. *Інформаційна безпека в умовах гібридної війни* (2017). Міжнародна науково-практична конференція (сс. 45–46). Хмельницький.
13. Калініченко Б. М. (2021). Роль засобів масової інформації в інформаційній війні: політичні детермінанти впливу та протидії: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 420 с.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НЕПОВНОЛІТНІХ У МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»

Стаття присвячена дослідженню проблем правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх від негативного впливу мережі «Інтернет». Розглянуто питання щодо запобігання негативному впливу мережі «Інтернет» на розвиток підлітків; з'ясовані негативні чинники, що позначаються на психіці неповнолітніх осіб у разі виникнення інтернет-залежності. Охарактеризовано міжнародний досвід розв'язання вказаного питання на нормативно-правовому рівні.

Ключові слова: діти, неповнолітні особи, соціальна мережа, інтернет, захист прав, інформаційна безпека, правопорушення.

Постановка проблеми. Нині світова спільнота зіткнулася із серйозною проблемою зростання негативного впливу інформації та електронних комунікаційних мереж на неповнолітніх. Розв'язання проблем, з якими стикаються діти в інтернеті, стає пріоритетною політикою для більшості країн. В Україні вже сформована група нормативно-правових актів, метою яких є захист дітей від інформації, що заподіює шкоду їхньому здоров'ю та розвитку. Діють такі законодавчі акти, як закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про рекламу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про електронні комунікації», «Про охорону дитинства» та ін. Варто наголосити, що цими нормативними актами в першу чергу регулюються заборони й обмеження, що стосуються порядку розповсюдження або демонстрації інформаційних продуктів. Окрім того, закони України «Про національну безпеку», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», укази Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і

оборони України від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» від 1 травня 2014 року, «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 25 лютого 2017 року), спрямовані на забезпечення інформаційної безпеки держави в цілому. Про забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх у зазначених актах взагалі не йдеться. Наявність прогалин у законодавстві визначає необхідність удосконалення правових норм, спрямованих на захист інформаційної безпеки неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо правового регулювання інформаційних відносин, у тому числі у контексті забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх у мережі «Інтернет», набули відображення у працях науковців В. Абакумова, В. Голіна, Б. Головкина, О. Золотар, І. Забара, В. Ліпкана, О. Мельник, А. Сизоненко, І. Сопілко, О. Лисенко, Н. Новицької, О. Ткаля, П. Фролова, В. Цимбалюка, О. Цимбалюка, О. Шевчука та ін.

Метою статті є дослідження проблем правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх у мережі «Інтернет».

Виклад основного матеріалу. Стрімка динаміка змін у сфері інформаційних правовідносин стає причиною появи нових об'єктів і суб'єктів, діяльність яких потребує правової регламентації. Якщо у попередню добу сфера поінформованості неповнолітньої особи, вплив на дитину різних потоків інформації здебільшого розглядалися як психолого-педагогічна і лише частково правнича проблема, то на сучасному етапі інформаційна безпека неповнолітніх (ІБН) інтерпретується як сегмент інформаційної безпеки суспільства і держави, а тому потрапляє у правові відносини, що мають регулюватися державою [1, с.140].

За оцінками ЮНІСЕФ третину користувачів Інтернету в усьому світі становлять діти, причому частка користувачів Інтернету, ймовірно, буде вищою в країнах з низьким рівнем доходу, де Інтернет швидко проникає в усі сфери суспільного життя [2].

Потрібно зазначити, що розвиток молоді та набуття нею життєвого досвіду щораз більше зумовлені використанням цифрових технологій та віртуального середовища. Проте доступ до інформації, знань та ресурсів та їх використання залежатиме не лише від рівня цифрової грамотності, а й від доступності, безпеки та якості онлайн-контенту. Однак інтернет також може бути місцем, де діти стикаються з такими ризиками, як онлайн-насильство, шахрайство, порнографія, знущання та домагання або агресивна, жорстока та аморальна інформація, яка має соціально небезпечний зміст.

Дійсно, сучасне покоління дітей та підлітків оточене цифровим середовищем і соціальні мережі посідають особливе місце серед найбільш відвідуваних інтернет-ресурсів підлітками. Сьогодні традиційні засоби масової інформації, такі, як телебачення, радіо та періодичні видання, були доповнені новими цифровими технологіями, які сприяють інтерактивному та соціальному залученню та надають дітям та підліткам миттєвий доступ до розваг, інформації та знань. Традиційні медіа, які також називаються мовними ЗМІ, як правило, створювалися за межами встановленого джерела виробництва, наприклад, кіностудії, телемережі або редакції, і надавались окремим особам або ширшій аудиторії для пасивного перегляду чи читання. На противагу цьому, нові цифрові медіа, які включають соціальні та інтерактивні медіа, є формою медіа, у якій користувачі можуть як споживати, так і активно створювати контент. Нині для молоді ця інтеграція пасивного перегляду та інтерактивних медіа, що розвивається, є безпроблемною та природною; відмінності та кордони між традиційними/мовними та інтерактивними/соціальними медіа стали розмитими або непомітними.

Натепер інформаційному полю України притаманна гіпердевіація (агресія, цинізм, цінності кримінального світу тощо), що призводить до формування асоціальної поведінки дітей і молоді. Найбільш схильними до негативного впливу сучасного інформаційного простору є підлітки, які ще не навчилися оцінювати отримані відомості [3, с.125]. Найбільше занепокоєння викликає те, що нині цифрове середовище дійсно є небезпечним для дітей, гра в жорстокі

комп'ютерні ігри може підвищити агресивність і знизити чутливість дитини до страждань, а використання комп'ютерів – розмивати здатність дитини відрізнити реальне життя від симуляції.

Шкідлива інформація, яка може бути в іграх, які знаходяться у мережі Інтернет, або інформація у соціальних мережах, точніше, неадекватне сприйняття цієї інформації може негативно вплинути на дитину, тому підлітки можуть виступати самими злочинцями та скоювати злочинні дії або мати статус жертви злочину [4, с. 93].

Важливу роль у захисті права дітей та підлітків на інформацію мають міжнародні норми, а саме Конвенція про права дитини містить декілька статей про захист права дітей та підлітків на інформацію. Зокрема, у статті 13 (1) цієї Конвенції право дитини вільно висловлювати свої думки включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини [5, Art.13 (1)]. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише такі, що передбачені законом і необхідні: а) для поваги прав і репутації інших осіб; або б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (orderpublic), або здоров'я, або моралі населення [5, Art.13 (2)].

Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. (ETS No.185) [6], Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, від 28 січня 2003 р. (ETS No.189) [7] також відіграють важливу роль у захисті права дітей та підлітків на інформацію

Питання забезпечення прав неповнолітніх і юнацтва при створенні, підготовці й розповсюдженні телерадіопрограм регламентується і низкою вітчизняних законодавчих актів. Зокрема, це профільний Закон «Про телебачення і радіомовлення» (стаття 62), Закон України «Про захист суспільної моралі», Закон України «Про охорону дитинства». У тому числі й дітей стосуються норми Цивільного кодексу України, Закону України «Про

рекламу» щодо необхідності згоди особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку і використання її імені. Також стаття 11 Закону України «Про інформацію» зазначає, що збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди можливе лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. Міністерство соціальної політики зазначає, що згода законних представників дітей на оприлюднення персональної інформації чи участь дітей у зйомках часто має номінальний характер і порушує права дітей, зокрема на захист конфіденційної інформації. Непоодинокими є випадки, коли мати дитини-жертви сексуального насильства дає згоду на участь дитини у зйомці телепередачі, в якій оприлюднюються обставини справи, висвітлюється обличчя дитини, тоді як в органах судової влади тривають процеси або слідство, і вихід такої передачі може порушити права дитини на правосуддя.

Стаття 9 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю [8].

Стаття 156-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо заборони реклами та спонсорства тютюнових виробів [9, ст. 156-3]. А Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або

через комп'ютер [10, ст. 163], а також за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації [10, ст. 182].

Однак, варто підкреслити, що на даному етапі розвитку суспільства існує очевидна проблема, пов'язана із регулюванням поширення шкідливої інформації в мережі «Інтернет». Незважаючи на те, що держава намагається боротися зі шкідливим впливом інтернет-інформації на неповнолітніх, проблема, на жаль, залишається невирішеною. Національне законодавство, що стосується інтернету, ще проходить свій шлях становлення. Крім того, чинна судова практика не є великою, тому що правозастосовна активність органів державної влади у зазначеній сфері далеко не найкраща. Також необхідно констатувати факт відсутності ефективно діючої нормативної бази у цій сфері за наявних загальних норм конституційного та цивільного права та деяких інших законодавчих актів.

Серед проблем, пов'язаних із забезпеченням інформаційної безпеки, можна виділити також недостатність інформаційно-просвітницької роботи з питань безпечної поведінки в інтернет-просторі та, як наслідок, низькі показники рівня інтернет-грамотності дітей та підлітків. Доцільно Міністерству освіти і науки України розробити освітній курс з інтернет-безпеки неповнолітніх. Окрім того, потрібно наголосити на необхідності підвищення ступеня залучення батьків у забезпечення інформаційної безпеки дітей у мережі «Інтернет». Політика захисту дітей в інтернеті має бути заснована на розподілі обов'язків усіх зацікавлених сторін. Тому важливо визначити учасників правовідносин щодо забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх та визначити їхню роль. Щоб діяти ефективно, батьки мають бути відповідно проінформовані та озброєні технічними рішеннями для батьківського контролю. Батьки, опікуни та піклувальники, педагоги, бізнес та громадянське суспільство можуть і повинні допомогти дітям отримувати вигоду від використання інтернету. Але ці суб'єкти також несуть відповідальність за захист неповнолітніх від ризиків в інтернеті.

Потрібно зазначити, що в Україні функціонує система захисту неповнолітніх від агресивного інтернет-контенту, але даний порядок вимагає вдосконалення шляхом прийняття норм, що накладають зобов'язання на інтернет-провайдерів блокувати поширення нелегального інтернет-контенту в місцях загального доступу до інтернету; створювати безпечний інтернет-простір для дітей; блокувати просування на ринок інтернет-послуг ресурсів, у яких виключено доступ до нелегальної та шкідливої інформації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз законодавства щодо забезпечення інформаційної безпеки неповнолітніх у мережі «Інтернет» дозволяє дійти висновку, що правове регулювання у даній сфері нині є не до кінця розробленим, і це спричиняє багато складнощів у правозастосовчій практиці. Єдиним шляхом поліпшення захисту дітей у мережі «Інтернет» є швидке удосконалення законодавства та внесення змін в уже чинні законодавчі акти, що надалі може сприяти підвищенню ефективності їхнього захисту.

Список використаних джерел:

1. Топчій О. С. Складові інформаційної безпеки неповнолітніх як об'єкти правового регулювання та правового впливу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 140–145.
2. Byrne, J., D. Kardefelt-Winther, S. Livingstone, and M. Stoilova. 2016. *Global Kids Online Research Synthesis, 2015–2016*. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti and London School of Economics and Political Science. URL: <https://www.unicef-irc.org/publications/869/>. [Google Scholar] (дата звернення: 07.06.2022).
3. Сизоненко А. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 120–128.
4. Іванова О. Л. Правове регулювання захисту дітей щодо негативного впливу соціальних мереж та інтернету. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип. 2. С. 90–94.
5. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature,

ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (дата звернення: 14.06.2022).

6. Convention on Cybercrime (ETS No. 185). Budapest, 23/11/2001, entry into force 01/07/2004. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185> (дата звернення: 15.06.2022).

7. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS No. 189). Strasbourg, 28/01/2003, entry into force 01/03/2006. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/189> (дата звернення: 16.06.2022).

8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001р. № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 17.06.2022).

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984р. № 8073-X. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 23.06.2022).

10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 27.06.2022).

УДК 37.013.42 .62

В. Є. Штифурак, д-р пед. наук, професор

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1896-9931>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ

У статті розглядаються питання професійної взаємодії соціальних працівників із проблемними сім'ями різних типів з метою гармонізації стосунків та сприяння на цій основі успішній первинній соціалізації дітей.

Ключові слова: соціальні працівники, сімейні стосунки, взаємодія членів сім'ї, первинна соціалізація.

Постановка проблеми. Провідним фактором первинної соціалізації особистості є сім'я, оскільки опосередковує і визначає своєрідність життєдіяльності в усіх вимірах. Сімейні стосунки – це місце відпрацювання взаємодії з людьми різного віку, статі, характерів, рівня освіти і професій. Функція первинної соціалізації дітей полягає насамперед у їх ознайомленні через спосіб життя сім'ї і поведінку батьків з культурою, традиціями й цінностями суспільства, моделями поведінки, з соціальними ролями та особливостями різних соціальних позицій і прилучення до них. Завдання соціального працівника полягає у адекватній інформаційній обізнаності з різними аспектами сімейної взаємодії і у разі необхідності – вчасній корекції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами досліджень (Т. Алексеєнко, І. Зверєва, І. Трубавіна, В. Стинська, Н. Чернуха, В. Штифурак) можна констатувати, що у переважній більшості молодих сімей за шкалою загальнолюдських цінностей переважає прагнення мати хорошу сім'ю. Аналіз психологічних джерел дослідження сім'ї дає змогу виокремити наявні диференційовані, але взаємопов'язані підсистеми: подружнтя, батьківська, сиблінгова (Н. Аккерман, М. Боуен, К. Вітакер, С. Мінухін, М. Мушкевич, В. Сатір, Д. Хейлі й ін.); вивчення сім'ї як системи, у якій є проблемна дитина (Т. Богданова, О. Захаров, І. Левченко, Р. Майрамян, І. Мамайчук, О. Мастюкова, М. Семаго, О. Співаковська та ін.); моделей взаємодії батьків між собою та з проблемною дитиною (Т. Гордон, М. Радченко, К. Тичина й ін.). У дослідженнях (О. Безпалько, Н. Жигайло, А. Капської, О. Карпенко та ін.) узагальнено технологічне обґрунтування взаємодії соціальних працівників із різними типами сімей.

Мета: виявити та узагальнити проблемні сегменти професійної діяльності соціальних працівників у процесі вивчення сімейної взаємодії та у разі необхідності надання кваліфікованої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Процес трансформації сучасної сім'ї як,

соціального інституту, супроводжується тривожними ознаками її дезорганізації. Дисфункції проявляються в економічній, правовій та моральній незахищеності сім'ї, послабленні виховного потенціалу, загостренні проблем бездоглядності дітей та зростанні рівня правопорушень серед неповнолітніх. Варто підкреслити формалізацію стосунків дорослих членів родини з дитиною внаслідок зайнятості батьків; домінування у багатьох сучасних сім'ях матеріальних цінностей над духовними, що сприяє виникненню у підростаючого покоління тенденції до прагматизму, скнарості, зневажливого ставлення до толерантних взаємин [1, с. 87]. Це дає підстави стверджувати, що стан сучасної сім'ї розцінюється як досить проблемний, тому зростає нагальна потреба посилення превентивної діяльності соціальних працівників у цій сфері. Розділяємо позицію М. Варія у тому, що превентивні програми можуть бути спрямовані на окрему людину (індивідуальне консультування і психологічний супровід), на групу людей (освітні і тренінгові програми, спеціалізовані втручання для груп ризику), й суспільство загалом (висвітлення проблем у засобах масової інформації, публічні акції, зміни в соціальній і державній політиці, які спрямовані на формування і громадської думки, й індивідуальних ціннісних установок) [2, с. 430]. Результатом особистісного розвитку є досягнення певного рівня особистісної зрілості, яка проявляється в свідомому контролі поведінки, здатності протистояти як власним імпульсам, так і зовнішньому тиску, спроможності до саморегуляції й само детермінації життєдіяльності на основі внутрішньої позиції [3, с. 101]. Досягнення такого рівня самоідентичності можливе в умовах гармонійних сімейних стосунків. Водночас соціальна практика підтверджує тенденцію відхилення від норми, що характеризується перевагою індивідуальних процесів над соціальними (внутрішньосімейними), частковою узгодженістю дій членів сім'ї. Тому доцільно розглянути аспекти сімейної взаємодії, що є предметом професійних впливів соціальних працівників. Насамперед необхідно констатувати, що сім'я, як референтна група, виконує дві основні соціальні функції – нормативну та порівняльну. Соціальна робота із проблемними сім'ями часто розпочинається

саме із встановлення референтної значущості для дітей і батьків їх найближчого оточення, оскільки своєрідність поведінки залежить від характеру взаємовідносин з іншим співучасниками чи групою, до якої належить кожен суб'єкт комунікації. Окремий вплив здійснюють також групові норми і цінності, статусно-рольові приписи.

Як відносно замкнута мала група, сім'я має свою соціально-психологічну структуру міжособистісних стосунків, які охоплюють кілька компонентів, зокрема: функціонально-рольові стосунки, які проявляються у наслідуванні кожним членом подружжя соціально встановлених норм, правил і зразків поведінки, що відповідають вибраній ролі; емоційно-оцінні зв'язки, які відображають уявлення подружжя про психологічні властивості, риси характеру один одного та особистісно-сміслові відносини, які передбачають розуміння мотивів поведінки членів сім'ї. До групових процесів належать динамічні показники соціального процесу стосунків у сім'ї, аналіз яких здійснюватиме соціальний працівник, що спостерігає за сім'єю і взаємодіє з нею впродовж тривалого періоду. Особливого значення надається організаційним процесам згуртування, рівню розвитку сім'ї як соціальної єдності, процесу групового тиску, процесам змін стосунків, що викликані зовнішніми і внутрішніми чинниками. Подібна віковична тенденція спонукає соціальних працівників до досить тактовної та ретельно продуманої стратегії взаємодії з різними типами сімей, а особливо – проблемними.

Опис композиції сім'ї є першим етапом її вивчення, що здійснюється соціальним працівником. Композиція – це сукупність характеристик членів сім'ї, важливих з погляду її аналізу як цілого, наприклад, чисельність сім'ї, її віковий і статевий склад, національність, соціальний стан. Наступним етапом є встановлення особливостей структури сім'ї, що розглядається з погляду функцій, які виконують її члени, а також міжособистісних стосунків в ній. Як правило, неформальні стосунки визначаються почуттями, які члени сім'ї відчують один до одного, а формальні – обов'язками її членів, зумовленими спільною справою і метою життєдіяльності. Описуючи структуру сім'ї, досить

часто, характеризують соціальні ролі і статус, соціометричні позиції, які виявляють міжособистісні стосунки, що включає стосунки спорідненості, влади й авторитету; зв'язки горизонтальні (чоловік – дружина) і вертикальні (батьки – діти); рольову взаємодію як сукупність настанов, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших. Тому, соціальному працівнику до кожної сім'ї, – батьків і дітей, – варто підходити диференційовано, орієнтуючись на сімейну атмосферу, а тому сприймати і вивчати її як комплексну проблему.

Вважаємо, що успішне професійне становлення майбутніх фахівців соціальної сфери передбачає формування навичок інтенсивного спілкування, що оптимізуватиме комунікативний процес і позначатиметься на якості соціальної взаємодії та професійній ефективності. Нам близька позиція групи авторів щодо того, що «практикуючий психолог або соціальний працівник мають бути відстороненими від власних професійних ролей і вміти свідомо керувати ними. У практичній роботі важливо не переносити основні риси непрофесійних ролей на професійні. Недотримання цього правила призводить до перенесення особистих проблем на співбесідника, що є недопустимим [6, с. 117]. Усе це потребує належної сформованості навичок спілкування, з урахуванням інструментів ефективного мовлення, які є ознакою конструктивної комунікації. Недоцільно, наприклад, висловлювати ставлення до особистості співрозмовника, оскільки це зумовить лише позицію оборони. За краще вважається утриматись від порад. Людині приємніше виконувати власні рішення [5, с. 208].

З метою виявлення особистісних проявів, які впливають на процес взаємодії у сфері професійної діяльності, було проведено експериментальні процедури серед здобувачів вищої освіти спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» на базі ВТЕІ ДТЕУ упродовж 2020-2022 років. Майбутнім соціальним працівником було запропоновано пройти тест К. Рейдарса «Впевненість у собі», який містить 30 запитань і дає можливість за п'ятигранною шкалою визначити міру сформованості вказаної якості [4, с. 266]. За нашими даними (всього участь в опитуванні взяло 97 здобувачів вищої освіти) виявлено: дуже невпевнених у собі – 7,8 %; скоріше невпевнені, аніж впевнені – 18,0%; середнє значення впевненості – 38,4%; впевнені в собі – 30,5%; занадто самовпевнені – 5,3%.

Одержані результати вказують на наявність особистісних перепон в опануванні навичок конструктивної взаємодії. Це стосується дуже невпевнених у собі – 7,8 %; скоріше невпевнених, ніж впевнених – 18,0%; занадто самовпевнених – 5,3%. Адже третина опитаних (31,1%) мають сформовану тенденцію до невпевненості, що буде проявлятися у сором'язливості та недовірі до власної комунікативної спроможності, або ж до непомірної самовпевненості, яка блокуватиме можливість налагодження партнерської взаємодії.

З метою подолання виявлених труднощів у процесі вивчення навчальної дисципліни «Психологія спілкування та конфліктологія» майбутнім фахівцям пропонуються різні види завдань, що орієнтовані як на самодіагностику професійно значущих якостей, так і на розвиток комунікативної прогнозованості. Наводимо приклади окремих завдань для індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти:

– охарактеризуйте можливі мотиви спілкування соціальних працівників із суб'єктами взаємодії (дітьми, працівниками інтернатних установ, особами, які бажають усиновити дитину), використовуючи запропонований для аналізу матеріал: «Новою філософією соціально-правового захисту дітей є гейткіпінг, який розглядається як механізм запобігання потраплянню дітей в інтернатні заклади, а також гарантування того, що діти, влаштовані у ці заклади не залишаться поза увагою і робитиметься усе для того, аби повернути їх у біологічну сім'ю...»;

– проведіть самоспостереження за такою схемою: «Інші вважають, що я здатна (ий) особливо успішно спілкуватись з такими людьми, як...», «Інші вважають, що я маю здібності до...», «Інші вважають, що я компетентна (ий) у таких питаннях...». Пригадайте, хто і за яких умов Вам про це говорив;

– опишіть прояви «ефекту ореола» (приписування людині набору пов'язаних між собою якостей, коли насправді спостерігаємо лише одну із них), та сформулюйте власне ставлення до такого механізму;

– з метою вивчення моделей сімейного сценарію здобувачам вищої освіти було запропоновано розробити програму дискусійного обговорення з

відео супроводом з таких проблем: «Гармонійні сімейні стосунки: реальність чи вигадка», «Моделювання батьківської сім'ї», «Позитивна мотивація щодо створення сім'ї», «Відповідальність за долю шлюбу», «Параметри готовності до шлюбу».

Досвід використання подібних завдань підтверджує зацікавленість майбутніх соціальних працівників можливістю поглиблення комунікативної обізнаності, розширенням правил міжособистісного впливу, формуванням навичок конструктивної комунікації, що сприятиме ефективній взаємодії з різними типами сімей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, сім'я як один з найважливіших соціальних інститутів, потребує постійного наукового вивчення, що допомагає розуміти реально існуючі процеси внутрішньо сімейної життєдіяльності та численні зовнішні зв'язки; надавати при необхідності адекватну соціальну допомогу; координувати її взаємодію з іншими соціальними структурами держави, вдаючись до професійного превентивного втручання соціального працівника.

Перспективними напрямками соціальної роботи є вдосконалення програми соціального супроводу сімей, що мають проблемних дітей; поглиблення знань про структурно-функціональні особливості складників сім'ї відповідно до структурних компонентів, таких як вік, гендерна диференціація, тип і структура сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

2. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.

3. Галузяк В. Основні підходи до розуміння сутності особистісного розвитку в зарубіжній і вітчизняній психології. *Теоретико-методологічні засади самоздійснення особистості в умовах трансформаційних змін: монографія* / [О. С. Безверхий та ін.]; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, [Каф. психології та соц. роботи]. Вінниця: Твори, 2021. 226 с.

4. Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціальна конфліктологія: навч. посіб. Тернопіль: Астон, 2010. 360 с.

5. Штифурак В. Є. Психологія управління та конфліктологія: навч. посіб. Вінниця: Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 252 с.

6. Штифурак В. С., Шаманська О. І., Педоренко В. М. Психологія професійного становлення психолога-консультанта: навч. посіб. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2021. 226 с.

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
СТУДЕНТСЬКОГО СПОРТУ В СИСТЕМІ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗВО**

УДК 796.332:378(045)

А. А. Бондар,

канд. наук з фіз. виховання і спорту, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6051-1898>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

**УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІКО ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ
ЗБІРНОЇ КОМАНДИ ІНСТИТУТУ З ФУТБОЛУ**

У статті проаналізовані кутові характеристики у футболістів різної кваліфікації в граничних фазах удару середньою частиною підйому стопи по нерухомому м'ячу. Розглянуто кути: колінних, тазостегнових, плечових, ліктьових суглобів, що задіяні у виконанні удару. Визначено їх кількісні значення, зміни та відмінності між ними на початку та в кінці дослідження. Проведений нами порівняльний аналіз кількісних кутових характеристик спортсменів високої кваліфікації та футболістів низької кваліфікації після впровадження нами методичних рекомендацій, не виявив достовірних відмінностей у кутах, а на початку дослідження достовірних відмінностей були у 8 кутах. Це свідчить про позитивний вплив розроблених нами методичних рекомендацій.

Ключові слова: *спортивна техніка, кутові характеристики, удар, футболісти.*

Постановка проблеми. Футбол як особливо рухлива гра з максимальним рівнем фізичного навантаження вирішує завдання по зміцненню здоров'я спортсменів, розвитку спритності і координації, швидкості реакції, а також загартовування їх характеру, вихованню духу колективізму і суперництва, відповідальності [2, стор. 17].

Досягнення високих спортивних результатів в умовах зростаючої конкуренції на змаганнях з футболу, привертають увагу вчених до проблем, пов'язаних з пошуком ефективних і методично обґрунтованих підходів до розв'язання питань з удосконалення різних видів підготовки спортсменів, зокрема технічної [3, стор. 86].

З позицій біомеханіки технічні прийоми у футболі, як і в інших видах спорту, представляють собою систему послідовних і одночасних рухів, спрямованих на забезпечення оптимальної взаємодії внутрішніх і зовнішніх сил [1, стор. 21].

Мета статті. Удосконалення кутових характеристики у футболістів низької кваліфікації під час удару середньою частиною підйому стопи по не рухомому м'ячу.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети і отримання об'єктивних даних у роботі використовувались такі методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення даних спеціальної науково-методичної літератури; педагогічне спостереження; метод антропометрії; відеозйомка (відеокамера SONY Digital 8, частота зйомки 50 полукадрів у секунду); біомеханічний аналіз кінематичної структури рухових дій (програмний комплекс «Lumax»); методи математичної статистики. У дослідженні взяли участь 24 футболісти: 12 спортсменів високої кваліфікації (ФВК) (майстри спорту), 12 низької кваліфікації (ФНК), які входили до збірної команди інституту (I-III дорослий розряд).

Виклад основного матеріалу. Аналіз кутових характеристик футболістів різної кваліфікації під час удару середньою частиною підйому стопи по не рухомому м'ячу проводився нами у таких кутах: колінний суглоб (кут між стегном і гомілкою), тазостегновий суглоб (кут між стегном і тулубом), плечовий суглоб (кут між плечем та тулубом), ліктьовий суглоб (кут між плечем та передпліччям).

Біомеханічний аналіз техніки виконання удару середньою частиною підйому стопи по не рухомому м'ячу здійснювався нами у шістьох фаз. У

футболі прийнято виділяти чотири основних фази при ударі по м'ячу: попередня, підготовча, робоча і завершальна. У свою чергу, підготовча фаза розділяється на дві мікро-фаз: замах ударної ноги і постановка опорної ноги. А робоча фаза ділиться на наступні дві мікро-фаз: ударний рух і проводка.

Проведений нами аналіз кількісні характеристики кутів в різні моменти фаз при виконанні удару по м'ячу дозволив виявити, що у ФВК виражена узгодженість рухів в кутах нижніх кінцівок – у першій фазі удар виконується за рахунок руху в тазостегновому суглобі, завершальна – в колінному. При цьому спортсмени ефективно використовують рух в плечовому суглобі в початковій фазі удару для підвищення його сили і рух в ліктьовому суглобі – в заключній фазі для підтримки рівноваги. У ФНК узгодженість порушена, обидва суглоби ноги в рівній мірі задіяні в першій фазі удару. Рух рук при цьому не відбувається, плечовий і ліктьовий суглоби підключаються тільки в заключну фазу руху.

Проведений порівняльний аналіз кутових характеристик у футболістів різної кваліфікації в граничних фазах удару середньою частиною підйому стопи по нерухомому м'ячу дозволив визначити їх кількісні значення, зміни та відмінності. Встановлено, що кутові характеристики колінного, тазостегнового та ліктьового суглобів у мікро-фазі постановка опорної ноги фази підготовка мають статистично достовірні відмінності на рівні $p \leq 0,05$. Також у мікро-фазі ударний рух робочої фази спостерігаються статистично достовірні відмінності на рівні $p \leq 0,05$ у всіх чотирьох проаналізованих нами кутах.

Отримавши вище представлені данні нами були розроблені методичні рекомендації для футболістів низької кваліфікації у різні моменти удару середньою частиною підйому стопи по нерухомому м'ячу ґрунтувалася на програмно-цільовому принципі організації навчально-тренувального процесу.

Відповідно до програмно-цільового принципу програмування тренування в нашій програмі спочатку були сформовані конкретні цільові завдання, а потім визначені об'єктивно необхідні для їх реалізації засоби, методи, форми організації занять, їх зміст, обсяг тренувальних впливів. Потім розроблявся розклад проведення занять, їх кількість у мікроциклах та мезоциклах.

Процес програмування полягав у створенні об'єктивно необхідних умов для досягнення конкретного тренувального ефекту, який виступає як причинна передумова реалізації цільових завдань процесу спортивної підготовки.

В основу розроблених нами методичних рекомендації лягли відмінні риси техніки виконання удару середньою частиною підйому стопи по не рухомому м'ячу футболістів високої кваліфікації та кваліфікованих спортсменів. При плануванні методичних рекомендацій нами враховувалося, що протягом тижня спортсмени виконували два тренування.

Порівняльний аналіз кутових характеристик футболістів дозволив виявити зміни в кращу сторону, так як майже у всіх фазах удару по м'ячу у різних кутах відмічені достовірні відмінності.

Таблиця 1 - Кутові характеристики при виконанні удару середньою частиною підйому стопи по м'ячу у футболістів низької кваліфікації до експерименту

Фаза удару		Значення кута, град.								
		Футболісти								
		статистичні показники	до експерименту				після експерименту			
колінний суглоб	тазостегновий суглоб		плечовий суглоб	ліктьовий суглоб	колінний суглоб	тазостегновий суглоб	плечовий суглоб	ліктьовий суглоб		
Попередня		\bar{x}	185	178	212	140	175*	178	212	140
		S	2	1,98	3	2,05	2	1,98	3	2,05
Підготовча	замах ударної ноги	\bar{x}	183	220	128	170*	170*	180	220	138*
		S	1,39	5,15	2,33	1,39	1,39	1,39	5,15	2,33
	постановка опорної ноги	\bar{x}	175	234	110	160	160*	180*	234*	130*
		S	1,47	2,1	3,74	1,47	1,47	1,47	2,1	3,74
Робоча	ударний рух	\bar{x}	188	240	117	150*	150*	190*	220*	132*
		S	1,94	1,74	4	2,94	2,94	1,94	1,74	4
	проводка	\bar{x}	194	250	119	145	145*	185*	220	128*
		S	1,67	2,52	4,89	1,67	1,67	1,67	2,52	4,89
Завершальна		\bar{x}	150	192	255	110	150	182*	240*	140*
		S	1,72	1,7	2,2	4,9	1,72	1,7	2,2	4,9

* - відмінності статистично достовірні при $p < 0,05$;

У попередній мікро-фазі кут у колінному суглобі зменшився на 10° (табл. 1). Аналізуючи кутові характеристики у тазостегновому суглобі зазначені суттєві зміни в біомеханічній структурі удару. На початку експерименту у кваліфікованих футболістів у перших чотирьох фазах кут збільшується, а у п'ятій має різке зниження на 58° . Після впровадження методичних рекомендацій кут зростає протягом перших трьох фаз руху, а потім поступово зменшується у четвертій та п'ятій. Це вказує на прогресивний результат, так як характеристика змінення куту у тазостегновому суглобі максимально наближений до футболістів високої кваліфікації (табл.2).

У попередній мікро-фазі кут у колінному суглобі зменшився на 10° (табл. 1). Аналізуючи кутові характеристики у тазостегновому суглобі зазначені суттєві зміни в біомеханічній структурі удару. На початку експерименту у кваліфікованих футболістів у перших чотирьох фазах кут збільшується, а у п'ятій має різке зниження на 58° . Після впровадження методичних рекомендацій кут зростає протягом перших трьох фаз руху, а потім поступово зменшується у четвертій та п'ятій. Це вказує на прогресивний результат, так як характеристика змінення куту у тазостегновому суглобі максимально наближений до футболістів високої кваліфікації (табл.2).

У попередній мікро-фазі кут у колінному суглобі зменшився на 10° (табл. 1). Аналізуючи кутові характеристики у тазостегновому суглобі зазначені суттєві зміни в біомеханічній структурі удару. На початку експерименту у кваліфікованих футболістів у перших чотирьох фазах кут збільшується, а у п'ятій має різке зниження на 58° . Після впровадження методичних рекомендацій кут зростає протягом перших трьох фаз руху, а потім поступово зменшується у четвертій та п'ятій. Це вказує на прогресивний результат, так як характеристика змінення куту у тазостегновому суглобі максимально наближений до футболістів високої кваліфікації (табл.2).

У плечовому суглобі кут до експерименту у другій фазі зменшується, а потім починає рости. То після експерименту у другій фазі він росте далі поступово зменшується.

Таблиця 2 – Кутіві характеристики при виконанні удару середньою частиною підйому стопи по м'ячу у футболістів різної кваліфікації після експерименту

Фаза удару		Значення кута, град.								
		Футболісти								
		статистичні показники	високої кваліфікації				низької кваліфікації після експерименту			
			колінний суглоб	тазостегновий суглоб	плечовий суглоб	ліктьовий суглоб	колінний суглоб	тазостегновий суглоб	плечовий суглоб	ліктьовий суглоб
Попередня		\bar{x}	170	176	210	145	175	178	212	140
		S	1,15	1,60	1,5	1,25	2	1,98	3	2,05
Підготовча	замах ударної ноги	\bar{x}	168	176	224	140	170	180	220	138
		S	0,98	1,8	1,9	1	1,39	1,39	5,15	2,33
	постановка опорної ноги	\bar{x}	157	182	230	140	160	180	234	130
		S	1,91	1,36	1,36	2,1	1,47	1,47	2,1	3,74
Робоча	ударний рух	\bar{x}	145	192	215	145	150	190	220	132
		S	1,74	1,94	1,94	1,74	2,94	1,94	1,74	4
	проводка	\bar{x}	140	183	217	140	145	185	220	128
		S	0,9	1,9	2,24	0,7	1,67	1,67	2,52	4,89
Завершальна		\bar{x}	148	179	235	148	150	182	240	140
		S	1,9	1,95	2,4	0,78	1,72	1,7	2,2	4,9

* - відмінності статистично достовірні при $p < 0,05$;

Величини кутів у ліктьовому суглобі в на початку дослідження мають набагато більші кількісні показники ніж у кінці дослідження. Проаналізувавши отриманні дані на початку та у кінці дослідження ми бачимо, що майже у кожній фазі удару середньою частиною підйому стопи по м'ячу у футболістів низької кваліфікації кількісні кутові характеристики мають достовірні відмінності.

Висновки. Проведений нами порівняльний аналіз кількісних кутових характеристик спортсменів високої кваліфікації та футболістів низької кваліфікації після впровадження нами методичних рекомендацій, не виявив

достовірних відмінностей у кутах, а на початку дослідження достовірних відмінностей були у 8 кутах. Це свідчить про позитивний вплив розроблених нами методичних рекомендацій

Список використаних джерел:

1. Бондар А. Особливості просторової організації тіла у спортсменів різної кваліфікації при ударі по м'ячу в футболі. Науковий часопис. Серія №15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць / За ред. О.В.Тимошенка. 2020. Випуск 5(126) 20. С. 20-23.

2. Бондар А.А., Ільчишина В.В. Сучасні підходи до удосконалення тактики гри у футбол у студентів ЗВО. Науковий часопис. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2019. №10(118)19. С.16-19.

3. Гринчук А.А., Чехівська Ю.С., Гуренко О.А. Удосконалення техніко-тактичної майстерності у студентів-баскетболістів у вищих навчальних закладах. Науковий часопис. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2018. Вип. 6 (100). С. 85-89.

УДК [797.217+796.015.574]:796.015.572-055.2

М. І. Пуздимір, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1350-231X>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЛЕГКА АТЛЕТИКА ЯК ЗАСІБ КОРЕКЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ СТУДЕНТОК НЕПРОФІЛЬНИХ ЗВО

Перспективою вирішення проблеми побудови програм занять з фізичного виховання у ЗВО є використання інноваційних видів рухової активності. Метою роботи є обґрунтування доцільності застосування у системі фізичного виховання студенток легкої атлетики із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення. Встановлено покращення швидкості, вибухової сили, спритності, загальної витривалості. Доведена доцільність застосування новітніх видів рухової активності у системі фізичного виховання студенток ЗВО.

Ключові слова: легка атлетика, студентки, фізична підготовленість.

Постановка проблеми. Процес фізичного виховання студентської молоді відіграє важливу роль у формуванні гармонійно розвиненої та конкурентоспроможної особистості. Рівень підготовленості випускників вищих навчальних закладів до майбутньої професійної діяльності залежить від багатьох чинників, таких як спрямованість навчального процесу, його зміст та структура, методи та засоби. Система засобів, які використовуються для корекції фізичної підготовленості студентів, часто не приваблює молодь, носить характер обов'язкових заходів, а не цікавих занять, які забезпечували б не лише фізичний розвиток, але й емоційне розслаблення [2, стор. 226-232]. Запорукою високих показників у майбутній виробничій діяльності має стати спеціалізована фізична підготовка, що забезпечує формування і вдосконалення тих якостей особистості, які мають суттєве значення для визначеної професії [4, стор. 1418 – 1423].

Аналіз даних спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що думки фахівців щодо основних аспектів побудови програм занять з фізичного виховання у ЗВО вкрай суперечливі. Перспективою вирішення цієї проблеми є використання у системі фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів інноваційних видів рухової активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують відомості, які вказують на те, що ефективним й економічно вигідним шляхом підвищення рівня фізичної і функціональної підготовленості людини залишається впровадження у повсякденне життя різних засобів фізичного виховання із застосуванням різних оздоровчих технологій [1, стор. 202-206].

З метою успішного подолання труднощів, пов'язаних із переходом молоді до незвичних умов навчання у вищих освітніх закладах, порівняно з навчанням у школі (збільшення інформаційного навантаження, зміна побутових умов, перехід на інший режим праці та відпочинку, тощо), особливого значення набуває проблема підвищення адаптаційних можливостей організму молоді людини [6, стор. 210-215].

Для корекції фізичного стану науковці пропонують застосовувати різні види фізичної діяльності. Серед них найбільш ефективними є циклічні вправи, до яких належить біг. Доступність бігу для осіб різного віку, статі і рівня фізичного стану дозволяє використовувати його для цілеспрямованої активізації аеробних або анаеробних процесів енергозабезпечення. Якість таких тренувань залежить від того, наскільки ефективно організм може мобілізувати та використати енергетичний потенціал, наскільки досконало буде сформована система регуляції цих процесів [5, стор. 600 – 605].

На думку науковців ефективність бігових тренувань залежить від періодичності занять, а також від співвідношення їх інтенсивності і тривалості [3, стор. 184-188]. Однак при цьому необхідно враховувати функціональну готовність організму до виконання фізичної роботи.

Ю.М. Фурманом [3, стор. 184-188] встановлено, що цілеспрямовану корекцію аеробної та анаеробної лактатної продуктивності можна здійснювати шляхом застосування бігових навантажень, збалансованих за режимом енергозабезпечення й величиною внутрішнього об'єму, враховуючи при цьому періодичність занять і метод тренувань. Вченим доведено, що зростання аеробної та анаеробної лактатної продуктивності можливе лише при застосуванні тренувань періодичністю не менше трьох разів на тиждень і величиною внутрішнього об'єму не нижче порогового рівня. Бігові тренування у змішаному режимі енергозабезпечення ефективніше підвищують аеробну продуктивність організму, ніж в аеробному. Тренування в аеробному режимі енергозабезпечення більш ефективно впливають на аеробну продуктивність організму при застосуванні безперервного методу, ніж повторного. Підвищення анаеробної лактатної продуктивності можливе лише при застосуванні бігових тренувань змішаного режиму енергозабезпечення.

Мета роботи – за динамікою показників фізичної підготовленості студенток I-II курсів економічних спеціальностей ВТЕІ ДТЕУ обґрунтувати доцільність застосування у системі фізичного виховання легкої атлетики із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання**:

Дослідити показники фізичної підготовленості студенток до застосування навчальних програм з дисципліни «Фізичне виховання» та спортивної секції «Легка атлетика».

Вивчити вплив занять за запропонованими програмами на показники фізичної підготовленості студенток.

Методи та організація дослідження.

Застосовано наступні методи дослідження :

- педагогічне тестування фізичної підготовленості;
- методи математичної статистики.

Обстеження дівчат здійснювалося до початку занять (на початку навчального року) та через 24 тижнів.

В експерименті брали участь студентки віком 19-20 років. Перед початком експерименту нами створено дві групи: контрольну (18 осіб) та експериментальну (18 осіб). Тривалість кожного заняття фізичним вихованням в обох групах становила 90 хвилин, а періодичність занять 2 рази на тиждень. Зміст занять контрольної та експериментальної груп відрізнялися тим, що на відміну від контрольної (КГ), яка займалася за робочою програмою «Фізичне виховання», студентки експериментальної (ЕГ) групи – у спортивній секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення.

Зміст програми занять у групі ЕГ визначався методом тренування (безперервний, повторний, інтервальний та комбінований), режимом енергозабезпечення роботи (аеробним, анаеробним та змішаним), інтенсивністю та об'ємом бігових навантажень.

Застосовані методи дослідження дозволили встановити ефективність занять за запропонованими програмами на показники фізичної підготовленості студенток, яку оцінювали за результатами тестів, що характеризують швидкість, вибухову силу, спритність, силову динамічну витривалість м'язів плечового поясу, активну гнучкість хребта та загальну витривалість.

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження показали, що заняття фізичною культурою за запропонованими програмами викликають позитивні зміни фізичної підготовленості студенток 19-20 років.

До початку занять середні значення показників фізичної підготовленості у студенток контрольної і експериментальної груп вірогідно не відрізнялись між собою ($p > 0,05$).

Дослідження фізичної підготовленості студенток через 24 тижнів від початку занять дозволили виявити відмінності впливу занять фізичною культурою за запропонованими програмами.

У студенток експериментальної групи під впливом тренувальних занять у секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення через 24 тижні від початку дослідження зареєстровано вірогідне покращення результатів виконання тестів, які характеризують швидкість (на 14,01%), вибухову силу (на 7,13%), спритність (на 11,48%), а також загальну витривалість (на 18,51%).

Порівнюючи результати досліджень фізичної підготовленості студенток через 24 тижнів від початку занять, встановлено, що час подолання дистанції 2000м у представниць експериментальної групи по завершенні дослідження виявилися вірогідно кращими (на 12,10%) у порівнянні із результатами студенток контрольної групи.

Слід вказати, що, незважаючи на позитивну динаміку у результатах виконання контрольних тестів студентками контрольної групи, вірогідних змін через 24 тижні від початку занять не зареєстровано.

Отримані результати досліджень підтверджують існуючі відомості науковців про позитивний вплив засобів новітніх технологій фізичного виховання на організм людини.

Висновки. Здійснений аналіз дозволив встановити, що у досліджуваних студенток до початку занять за запропонованими програмами рівень фізичної підготовленості відповідав «середньому».

Заняття у спортивній секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових

навантажень різних режимів енергозабезпечення сприяють вірогідному покращенню показників виконання тестів, що характеризують швидкість, вибухову силу, спритність, а також загальну витривалість.

Доцільність застосування у системі фізичного виховання студенток легкої атлетики із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення підтверджується вірогідно кращими результатами прояву загальної витривалості (12,10%) у представниць групи ЕГ у порівнянні із результатами студенток контрольної групи.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення впливу інноваційних технологій фізичного виховання на фізичну підготовленість студентів-юнаків.

Список використаних джерел:

1. Пуздимір М.І., Бочарова В.Б.. Підвищення ефективності навчально-тренувального процесу легкоатлетів у непрофільних ЗВО Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. ЖДУ ім. Франка. Житомир, 2019. Вип. 8 (27). С. 202-206

2. Сальникова Світлана, Гуренко Олександр, Пуздимір Микола. Динаміка показників фізичної підготовленості студентів ВНЗ під впливом занять з плавання, легкої атлетики та боксу. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Житомир. 2017, №4(23). с.226-232.

3. Furman YM, Holovkina V, Salnykova S, Sulyma A, Brezdeniuk O, Korolchuk A, Nesterova S.. Effect of swimming with the use of aqua fitness elements and interval hypoxic training on the physical fitness of boys aged 11-12 years. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. 2018,22(4):184-8. <https://doi.org/10.15561/18189172.2018.0403>

4. Olena Spesyvykh, Georgii Lopatenko, Olena Polianycho, Anastasia Vorobiova, Lesia Lytvynchuk, Svitlana Salnykova. Research on the brain asymmetry of qualified athletes using dance sport as an example *Journal of Physical Education and Sport* ® (JPES), Vol 19 (Supplement issue 4), Art 205 pp 1418 – 1423, 2019 online ISSN: 2247 - 806X, p-ISSN: 2247 – 8051, ISSN - L = 2247 - 8051 © JPES DOI:10.7752/jpes.2019.s4204

5. Ruslan Tron, Iryna Hruzevych, Svitlana Salnykova, Volodymyr Kormiltsev, Petro Sarafynyuk, Yuriy Kyrychenko, Yulia Yakusheva, Ruslan Kropta. Psychophysiological conditions and competition in highly qualified combat sambo wrestlers Journal of Physical Education and Sport ® (JPES). 2018. Volume 87. Issue No 18(2). pp. 600 – 605. online ISSN: 2247 - 806X, p-ISSN: 2247 – 8051, ISSN - L = 2247 - 8051 © JPES DOI:10.7752/jpes.2018.02087

6. Salnykova S, Furman Y, Sulyma A, Hruzevych I, Gavrylova N, Onyschuk V, Brezdeniuk O.. Peculiarities of aqua fitness exercises influence on the physical preparedness of women 30-49 years old using endogenous-hypoxic breathing method Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports. 2018,22(4):210-5. <https://doi.org/10.15561/18189172.2018.0407>

УДК 796.015.1.26

І. В. Рогаль

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6670-9117>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

СКЛАДОВІ РІЧНИХ МАКРОЦИКЛІВ ПІДГОВКИ СПОРТСМЕНІВ ТА МЕТОДИКА ЇХ ПОБУДОВИ

Кожен з видів спорту характеризується певною структурою різних сторін підготовки спортсменів і системою проведення змагань. Саме календар змагань, в першу чергу, найбільш високого міжнародного рівня зумовлює різний підхід до побудови тренувального процесу протягом року.

Ключові слова: *підготовка, макроцикл, цикл, етап, період, процес підготовки, спортивне тренування.*

Постановка проблеми. В час високих досягнень в усіх без виключення видах спорту стає актуальним пошук самих раціональних та найефективніших шляхів побудови тренувального процесу на всіх етапах багаторічної підготовки. Спортивна підготовка – являє собою спеціалізований педагогічний процес, базується на використанні фізичних вправ з метою розвитку та

вдосконалення якостей та здібностей, які обумовлюють готовність спортсмена до участі у змаганнях різного рівня. Кожен тренер ставить за мету перед своїми вихованцями досягнення максимального результату на тому чи іншому етапі підготовки і особливо під час змагань [5, стор. 54-55].

Відомо, що домогтися високих спортивних результатів у спорті можна лише при чіткому плануванні всіх сторін підготовки спортсменів в багаторічних заняттях спортом, оскільки спортивна тренування являє собою безперервний багаторічний процес, який характеризується своєю циклічністю - періодичним повторенням відносно завершених відрізків часу (цикли, періоди, етапи) [4, стор. 33-34].

Структура процесу підготовки базується на об'єктивно існуючих закономірностях встановлення спортивної майстерності, що мають специфічні особливості в конкретних видах спорту. Ці закономірності обумовлюються чинниками, що визначають ефективність змагальної діяльності і оптимальну структуру підготовленості, особливостями адаптації до характерних для даного виду спорту засобів і методів, індивідуальними особливостями спортсменів, термінами основних змагань і їх відповідністю оптимальному віку для досягнення найвищих результатів, етапом багаторічного спортивного вдосконалення. [1, стор. 128-129]

Мета дослідження – розкрити суть поняття «макроцикли підготовки спортсменів», визначити його складові та методику побудови.

Результати дослідження та їх обговорення. Структура тренувальних макроциклів залежить від того завдання, яке ставиться перед спортсменом на конкретному етапі багаторічного вдосконалення. На першому і другому етапах багаторічної підготовки тренувальний процес будується переважно на основі річних макроциклів, у яких вирішуються завдання техніко-тактичної, фізичної, психічної підготовки спортсменів.

На подальших етапах макроструктура тренувань має складніший характер.

Тенденція до постійного розширення календаря спортивних змагань, у якому досить багато відповідальних і більш-менш рівномірно розподілених

змагань, викликала появу 2-3 макроциклів протягом року (боротьба, бокс, важка атлетика). Цьому сприяло поліпшення матеріальної бази спорту. Закриті манежі, велотреки, зимові стадіони, басейни дозволили відмовитися від сезонності у багатьох видах спорту. У видах спорту, що пов'язані з тривалою і напруженою змагальною діяльністю (велоспорт, марафон), і тих, що вимагають багато часу для підготовчої роботи, переважно зберігся один річний макроцикл [2, стор. 150-151].

Особливості календаря спортивних ігор багато в чому зумовлюють побудову тренувального процесу протягом року. Поряд із річними макроциклами (футбол, хокей) можуть плануватись піврічні макроцикли (баскетбол, водне поло, волейбол).

Для сезонних видів спорту характерна побудова на основі річних макроциклів (лижні гонки, парусний спорт, веслування).

Дво- і трициклова будови тренувального процесу часто мають варіанти, які отримали назву подвоєного і потроєного циклів. У них змагальний період одного макроциклу плавно переходить у підготовчий період наступного. При трицикловому плануванні підготовки спортсменів високого класу перший макроцикл має базовий характер – комплексна підготовка і виступ у другорядних змаганнях, у другому макроциклі тренувальний процес стає специфічним, а в третьому, що передбачає досягнення найвищих результатів у кульмінаційних змаганнях сезону, обсяг специфічних тренувальних і змагальних навантажень досягає максимуму [8, стор. 224-225].

Кожний з циклів підготовки включає три періоди підготовки спортсменів: підготовчий, змагальний, перехідний. Підготовчий період спрямований на становлення спортивної форми – створення міцного фундаменту підготовки до основних змагань, удосконалення різних сторін підготовленості спортсменів. У змагальному періоді здійснюється стабілізація спортивної форми за рахунок інтегральної підготовки. Перехідний період спрямований на відновлення фізичного і психічного потенціалу після напружених тренувальних і змагальних навантажень.

У залежності від виду спорту і календаря змагань застосовуються різні підходи до побудови тренувального процесу протягом року. Наприклад, для футболу, хокею на траві та інших ігрових видів спорту характерна як одноциклова, так і двохциклова система.

Двохциклова система побудови тренувального процесу характерна для проведення змагань (чемпіонатів і першостей країни) за системою осінь-весна, переважно ігрових видів спорту. Підготовка спортсменів протягом року розбивається на два цикли. Кожен з циклів складається з визначених періодів: до першого циклу відносяться підготовчий і змагальний, до другому – реабілітаційно-підготовчий, змагальний і перехідний періоди [6, стор. 191-192].

Підготовчий період (період фундаментальної підготовки) підрозділяється на два великих етапи: загальнопідготовчий (або базовий) етап; спеціально підготовчий етап.

Загальнопідготовчий етап. Основні завдання етапу - підвищення рівня фізичної підготовленості спортсменів, вдосконалення фізичних якостей, що лежать в основі високих спортивних досягнень у конкретному виді спорту, вивчення нових складних змагальних програм. Тривалість цього етапу залежить від числа змагальних періодів в річному циклі і становить, як правило 6-9 тижнів (в окремих видах спорту зустрічаються від 5 до 10 тижнів).

Етап складається з двох, в окремих випадках - з трьох мезоциклів. Перший мезоцикл (тривалість 2-3 мікроцикли) - втягуючий - тісно пов'язаний з попереднім перехідним періодом і є підготовчим до виконання високих за обсягом тренувальних навантажень. Другий мезоцикл (тривалість 3-6 тижневих мікроциклів) - базовий - спрямований на вирішення головних завдань етапу. У цьому мезоциклі продовжується підвищення загальних обсягів тренувальних засобів, односпрямованих приватних обсягів інтенсивних засобів, розвиваючих основні якості і сприяють оволодінню новими змагальними програмами [5, стор. 54-55].

Спеціально підготовчий етап. На цьому етапі стабілізуються об'єм тренувального навантаження, обсяги, спрямовані на вдосконалення фізичної підготовленості і підвищується інтенсивність за рахунок збільшення техніко-тактичних засобів тренування. Тривалість етапу 2-3 мезоциклу.

Змагальний період (період основних змагань). Основними завданнями цього періоду є підвищення досягнутого рівня спеціальної підготовленості та досягнення високих спортивних результатів у змаганнях. Ці завдання вирішуються за допомогою змагальних і близьких до них спеціально-підготовчих вправ.

Організацію процесу спеціальної підготовки в змагальному періоді здійснюють згідно з календарем головних змагань, яких у кваліфікованих спортсменів у більшості видів спорту зазвичай буває не більше 2-3. Всі інші змагання носять як тренувальний, так і комерційний характер; спеціальна підготовка до них, як правило, не проводиться. Вони самі є важливими ланками підготовки до основних змагань.

Змагальний період найчастіше ділять на два етапи:

- етап ранніх стартів, або розвитку власне спортивної форми;
- етап безпосередньої підготовки до головного старту.

Етап ранніх стартів або розвитку власне спортивної форми. На цьому етапі тривалістю в 4-6 мікроциклів вирішуються завдання підвищення рівня підготовленості, виходу в стан спортивної форми та удосконалення нових техніко-тактичних навичок у процесі використання змагальних вправ.

В кінці цього етапу зазвичай проводиться головне відбіркове змагання.

Етап безпосередньої підготовки до головного старту. На цьому етапі розв'язуються такі задачі:

- відновлення працездатності після головних відбірних змагань і чемпіонатів країни;
- подальше вдосконалення фізичної підготовленості та техніко-тактичних навичок;
- створення і підтримка високої психічної готовності у спортсменів за рахунок регуляції і саморегуляції станів;
- моделювання змагальної діяльності з метою підведення до старту і контролю за рівнем підготовленості;

– забезпечення оптимальних умов для максимального використання всіх сторін підготовленості (фізичної, технічної, тактичної та психічної) з метою трансформації її в максимально можливий спортивний результат [7, стор. 512-513].

Тривалість цього етапу коливається в межах 6-8 тижнів. Він зазвичай складається з 2 мезоциклів. Один з них (з великим сумарним навантаженням) спрямований на розвиток якостей і здібностей, що обумовлюють високий рівень спортивних досягнень, інший - на підведення спортсмена до участі в конкретних змаганнях з урахуванням специфіки спортивної дисципліни склад учасників, організаційних, кліматичних та інших факторів.

Перехідний період. Основними завданнями цього періоду є забезпечення повноцінного відпочинку після тренувальних і змагальних навантажень минулого року або макроциклу, а також підтримання на визначеному рівні тренуваності для забезпечення оптимальної готовності спортсмена до початку чергового макроциклу. Особлива увага повинна бути звернена на повноцінне фізичне і особливо психічне відновлення. Ці завдання визначають тривалість перехідного періоду, склад засобів і методів, динаміку навантажень.

Тривалість перехідного періоду коливається звичайно від 2 до 5 тижнів і залежить від етапу багаторічної підготовки, на якому знаходиться спортсмен, системи побудови тренування протягом року, тривалості змагального періоду, складності і відповідальності основних змагань, індивідуальних здібностей спортсмена.

Тренування в перехідному періоді характеризується зниженням сумарного обсягу роботи і незначними навантаженнями. У порівнянні, наприклад, з підготовчим періодом обсяг роботи скорочується приблизно в 3 рази; число занять протягом тижневого мікроциклу не перевищує, як правило, 3-5; заняття з великими навантаженнями не плануються. Основний зміст перехідного періоду складають різноманітні засоби активного відпочинку і загально підготовчих вправ.

В кінці перехідного періоду навантаження поступово підвищується, зменшується обсяг засобів активного відпочинку, збільшується число загально - підготовчих вправ. Це дозволяє зробити більш комфортним перехід до першого етапу підготовчого періоду чергового макроциклу [3, стор. 88-89].

При правильній побудові перехідного періоду спортсмен не тільки повністю відновлює сили після минулого макроциклу, налаштовується на активну роботу в підготовчому періоді, але й виходить на більш високій рівень підготовленості в порівнянні з аналогічним періодом попереднього року.

Висновок. Тривалість та зміст періодів підготовки спортсменів та етапів з яких вони складаються залежать від багатьох чинників, які є взаємозалежними один від одного. Перші пов'язані з специфікою виду спорту, структурою змагальної діяльності, показниками підготовленості спортсменів; другі – з етапом багаторічної підготовки, інші – з організацією підготовки, кліматичними умовами, матеріально – технічним забезпеченням.

Список використаних джерел:

1. Костюкевич В. М. Теорія і методика спортивної підготовки (на прикладі командних ігрових видів спорту). Навчальний посібник. Вінниця: Планер, 2014. С. 128-129.

2. Костюкевич В. М. Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації: Навчальний посібник. Вінниця: «Планер», 2007. С. 150-151.

3. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы спортивной подготовки. - К.: Олимпийская литература, 1999. С. 88-89.

4. Платонов В.Н. Адаптация в спорте. К.: Здоров'я, 1988. С. 33-34.

5. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. К.: Олимпийская литература, 1997. С. 54-55.

6. Платонов В.Н. Подготовка квалифицированных спортсменов. М.: Физкультура и спорт, 1986. С. 191-192.

7. Платонов В.Н. Теория периодизации спортивной тренировки и ее практические приложения. К.: Олимп. лит. 2013. С. 512-513.

8. Платонов В.Н., Фесенко СД. Сильнейшие пловцы мира. М.: Физкультура и спорт, 1990. С. 224-225.

С. В. Сальникова,

канд. наук з фізичного виховання і спорту, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4675-6105>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІТНЕСУ НА ЗАНЯТТЯХ З ПЛАВАННЯ ЗІ СТУДЕНТАМИ НЕПРОФІЛЬНИХ ЗВО

Перспективою вирішення проблеми побудови програм занять з фізичного виховання у ЗВО є використання інноваційних видів рухової активності. Метою роботи є обґрунтування доцільності застосування у системі фізичного виховання студенток спортивного плавання із елементами аквафітнесу. Встановлено покращення швидкості, вибухової сили, гнучкості, силової динамічної витривалості м'язів плечового поясу, загальної витривалості. Доведена доцільність застосування новітніх видів рухової активності у системі фізичного виховання студенток.

Ключові слова: аквафітнес, плавання, студентки, фізична підготовленість.

Постановка проблеми. Прискорення темпів соціальних, економічних, технологічних, екологічних і кліматичних змін у світі призвело до низки проблем, пов'язаних зі зміною стану здоров'я людства, в тому числі студентської молоді [4, стор. 79-85]. Останнім часом зростає кількість студентів із недостатнім рівнем функціональних можливостей. Таке явище спостерігається на тлі гіпокінезії та гіподинамії молоді [2, стор. 226-231].

Процес фізичного виховання студентської молоді відіграє важливу роль у формуванні гармонійно розвиненої та конкурентоспроможної особистості. Рівень підготовленості випускників вищих навчальних закладів до майбутньої професійної діяльності залежить від багатьох чинників, таких як спрямованість навчального процесу, його зміст та структура, методи та засоби. Система засобів, які використовуються для корекції фізичної підготовленості студентів, часто не приваблює молодь, носить характер обов'язкових заходів, а не цікавих

занять, які забезпечували б не лише фізичний розвиток, але й емоційне розслаблення [1, стор. 1418 – 1423]. Запорукою високих показників у майбутній виробничій діяльності має стати спеціалізована фізична підготовка, що забезпечує формування і вдосконалення тих якостей особистості, які мають суттєве значення для визначеної професії.

Аналіз даних спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що думки фахівців щодо основних аспектів побудови програм занять з фізичного виховання у ЗВО вкрай суперечливі. Перспективою вирішення цієї проблеми є використання у системі фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів інноваційних видів рухової активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують відомості, які вказують на те, що ефективним й економічно вигідним шляхом підвищення рівня фізичної і функціональної підготовленості людини залишається впровадження у повсякденне життя різних засобів фізичного виховання із застосуванням різних оздоровчих технологій [5, стор. 147-153].

З метою успішного подолання труднощів, пов'язаних із переходом молоді до незвичних умов навчання у вищих освітніх закладах, порівняно з навчанням у школі (збільшення інформаційного навантаження, зміна побутових умов, перехід на інший режим праці та відпочинку, тощо), особливого значення набуває проблема підвищення адаптаційних можливостей організму молоді людини [3, стор. 600 – 605].

У теперішній час заняття з фізичного виховання, які проводяться за програмою вищих навчальних закладів, не спрямовані на покращення адаптаційних можливостей студентів до фізичних навантажень аеробного й анаеробного спрямування, оскільки їхньою метою не передбачено врахування індивідуальних функціональних можливостей студентів.

Для корекції фізичного стану науковці пропонують застосовувати різні види фізичної діяльності. Серед них найбільш ефективними є заняття у воді.

На думку фахівців, оздоровча дія аквафітнесу обумовлена активізацією найважливіших функціональних систем організму, високою енергетичною вартістю роботи, феноменом гравітаційного розвантаження опорно-рухового апарату, наявністю стійкого ефекту загартування [4, стор. 79-85].

Систематичні заняття у воді показані всім практично здоровим людям будь-якого віку і характеризуються широким спектром дій: лікувально-профілактичної, навчальної, рекреативної, кондиційної, спортивно-орієнтованої спрямованості. Незалежно від мети занять всі програми з аквафітнесу, запропоновані науковцями, побудовані відповідно до загальноприйнятих основ теорії та методики фізичного виховання [2, стор. 226-231].

Залежно від спрямованості занять, фізичні вправи у водному середовищі можна застосовувати в формі дистанційного плавання з використанням спортивних, змішаних і прикладних засобів; ігор та інноваційних форм рухової активності, а саме: аквааеробіки, аквадансу, акваджогінгу, аквабоксу [5, стор. 147-153]. Причому інноваційним формам останнім часом надається певний пріоритет через забезпечення диференційованої дії на морфофункціональні показники організму, високий емоційний фон на заняттях, великий вибір додаткових технічних засобів, ефективне використання басейнів різної конфігурації та природних водоймищ [1, стор. 1418 – 1423].

Вітчизняними науковцями обґрунтовано та розроблено програму застосування інноваційної технології аквафітнесу ігрового спрямування з елементами баскетболу для інтегрального впливу на розвиток функціональних і психофізіологічних можливостей, а також підвищення фізичної підготовленості студенток, розроблено програму занять аквафітнесом для дітей молодшого шкільного віку з урахуванням рівня їх фізичного здоров'я, обґрунтовано зміст програм фізкультурно-оздоровчих занять аквааеробікою, спрямованих на корекцію фізичної підготовленості та фізичного здоров'я студенток вищих навчальних закладів, розроблено програми занять аквафітнесом для жінок зрілого з різним рівнем фізичного стану.

Мета роботи – за динамікою показників фізичної підготовленості студенток I-II курсів економічних спеціальностей ВТЕІ ДТЕУ обґрунтувати доцільність застосування у системі фізичного виховання плавання із елементами аквафітнесу.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання**:

Дослідити показники фізичної підготовленості студенток до застосування навчальних програм з дисципліни «Фізичне виховання» та спортивної секції «Плавання».

Вивчити вплив занять за запропонованими програмами на показники фізичної підготовленості студенток.

Методи та організація дослідження.

Застосовано наступні методи дослідження :

- педагогічне тестування фізичної підготовленості;
- методи математичної статистики.

Обстеження фізичної підготовленості проводилися з урахуванням фаз менструального циклу. Вищевказані дослідження проводилися в післяменструальну фазу (6-12 доба по завершенню менструації) і в післяовуляторну фазу (16-24 доба по завершенню менструації). Обстеження студенток не здійснювалося у фази менструації та овуляції (на 12-13 день після припинення менструальної фази) через погіршення працездатності і координації рухів. Обстеження дівчат здійснювалося до початку занять (на початку навчального року) та через 24 тижнів.

В експерименті брали участь студентки віком 19-20 років. Перед початком експерименту нами створено дві групи: контрольну (18 осіб) й експериментальну (19). Тривалість кожного заняття фізичним вихованням в обох групах становила 90 хвилин, а періодичність занять 2 рази на тиждень. Зміст занять контрольної та експериментальної груп відрізнялися тим, що на відміну від контрольної (КГ), яка займалася за робочою програмою «Фізичне виховання», студентки експериментальної (ЕГ) групи тренувалися у спортивній секції «Плавання» із застосуванням елементів аквафітнесу.

Заняття у групі ЕГ передбачали проведення після основної частини тренування двадцятихвилинних занять аквафітнесом, які склалися із загальнорозвиваючих вправ, комплексів вправ силового та аеробного спрямування та вправ на розтягування.

Застосовані методи дослідження дозволили встановити ефективність

занять за запропонованими програмами на показники фізичної підготовленості студенток, яку оцінювали за результатами тестів, що характеризують швидкість, вибухову силу, спритність, силову динамічну витривалість м'язів плечового поясу, активну гнучкість хребта й загальну витривалість.

Для аналізу ефективності впливу застосування занять на показники фізичної підготовленості студенток порівнювали зв'язані вибірки, де ряди динаміки відображали зміни ознак залежно від етапу експерименту. Вірогідна відмінність середніх значень показників фізичної підготовленості здійснювалася за t-критерієм Стьюдента. Відмінність вважалася вірогідною при рівні значимості $p < 0,05$.

Виклад основного матеріалу. Результати обстежень показали, що заняття фізичною культурою за запропонованими програмами викликають позитивні зміни фізичної підготовленості студенток 19-20 років.

До початку занять середні значення показників фізичної підготовленості у студенток контрольної й експериментальної груп вірогідно не відрізнялися між собою ($p > 0,05$).

Дослідження фізичної підготовленості студенток через 24 тижнів від початку занять дозволили виявити відмінності впливу занять фізичною культурою за запропонованими програмами.

У студенток експериментальної групи двадцятичотирьохтижневі заняття спортивним плаванням із елементами аквафітнесу сприяли вірогідному покращенню результату тесту рівномірного бігу 2000 м. Так, за вказаний період середнє значення часу подолання дистанції у представниць групи ЕГ вірогідно зросло на 18,47%.

Також у представниць експериментальної групи під впливом занять у спортивній секції «Плавання» із застосуванням елементів аквафітнесу вірогідно зросли показники вибухової сили – на 8,06 %, силової динамічної витривалості м'язів плечового поясу – на 35,67%, гнучкості – на 65,72%.

Порівнюючи результати досліджень фізичної підготовленості студенток через 24 тижнів від початку занять, встановлено, що середні значення

результатів виконання тестів «згинання-розгинання рук в упорі лежачи» та «нахил тулуба вперед із положення сидячи», які характеризують силову динамічну витривалість м'язів плечового поясу та гнучкість, у представниць експериментальної групи вірогідно перевищували ці значення студенток контрольної групи на 23,30% та 69,19% відповідно. Крім того, час подолання дистанції 2000м у представниць експериментальної групи по завершенні дослідження виявився вірогідно кращим на 11,48% у порівнянні із результатами студенток контрольної групи.

Слід вказати, що, незважаючи на позитивну динаміку у результатах виконання контрольних тестів студентками контрольної групи, вірогідних змін через 24 тижні від початку занять не зареєстровано.

Отримані результати досліджень підтверджують існуючі відомості науковців про позитивний вплив засобів новітніх технологій фізичного виховання на організм людини.

Висновки. Здійснений аналіз дозволив встановити, що у досліджуваних студенток до початку занять за запропонованими програмами рівень фізичної підготовленості відповідав «середньому».

Заняття у спортивній секції «Плавання» із застосуванням елементів аквафітнесу вірогідно покращують показники виконання тестів, що характеризують наступні фізичні якості: вибухову силу, силову динамічну витривалість м'язів плечового поясу, гнучкість та загальну витривалість.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення впливу інноваційних технологій фізичного виховання на фізичну підготовленість студентів-юнаків.

Список використаних джерел:

1. Olena Spesyvykh, Georgii Lopatenko, Olena Polianychko, Anastasia Vorobiova, Lesia Lytvynchuk, Svitlana Salnykova. Research on the brain asymmetry of qualified athletes using dance sport as an example Journal of Physical Education and Sport ® (JPES), Vol 19 (Supplement issue 4), Art 205. pp 1418 – 1423, 2019 online ISSN: 2247 - 806X, p-ISSN: 2247 – 8051, ISSN - L = 2247 - 8051 © JPES DOI:10.7752/jpes.2019.s4204

2. Salnykova S.; Hurenko O.; Puzdymir M. Dynamika pokaznykiv fizychnoi pidhotovlenosti studentiv VNZ pid vplyvom zaniat z plavannia, lehkoj atletyky ta boksu. Dynamics of indicators of physical fitness of university students under the influence of swimming, athletics and boxing]. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii*, 2017, №4: pp. 226-231.

3. Ruslan Tron, Iryna Hruzevych, Svitlana Salnykova, Volodymyr Kormiltsev, Petro Sarafynyuk, Yuriy Kyrychenko, Yulia Yakusheva, Ruslan Kropta. Psychophysiological conditions and competition in highly qualified combat sambo wrestlers *Journal of Physical Education and Sport* ® (JPES). 2018. Volume 87. Issue No 18(2). pp. 600 – 605. online ISSN: 2247 - 806X, p-ISSN: 2247 – 8051, ISSN - L = 2247 - 8051 © JPES DOI:10.7752/jpes.2018.02087

4. Victoria Golovkina Svetlana Salnukova. Comparative Characteristics of Functional Capability of 11–12 year-old Swimmers Connected with Their Gender and Possibilities of Its Improvement *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Kultura Fizyczna*. 2018, 1(XVII), 79-85. <http://dx.doi.org/10.16926/kf.2018.17.05>

5. Сальникова С. В. Вплив комплексного застосування занять аквафітнесом і методики ендогенно-гіпок-сичного дихання на показники систем аеробного енергозабезпечення жінок 30–36 років. Молода спортивна наука України: зб. наук. праць з галузі фіз. культури та спорту. Львів, 2015, С.147-153.

УДК 378.14:338.48(045)

N. D. Bondar, PhD in Pedagogics

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0981-6714>

**THE USAGE OF PROJECT-METHOD
IN THE KEY COMPETENCES DEVELOPING
OF EXPERTS IN PHILOLOGY**

The article is dedicated to the issue of increasing efficiency of professional training of future experts in philology by means of realisation of project activity at the universities. The contents and definition of project method in the developing key competences of future philologist are revealed.

Keywords: *pedagogical innovations; project method, key competences; professional activities, future experts in philology.*

The pedagogical community through their application in practice understands pedagogical innovation as the process of creating pedagogical invitations, their evaluation and mastery. In all spheres of education searches of ways of intensification and fast modernization of system of preparation, increase of training quality with use of innovative methods and technologies are carried out [1].

One of the today's important tasks is to train new specialists – philologists-translators – with new information thinking, high level of key competencies, able to constantly replenish and update knowledge, with perfect command of foreign languages at a level sufficient for effective future professional activity.

Project technologies are an example of pedagogical innovations that contribute to the effective process of forming key competencies of future philologists.

At the present stage, among other teaching methods, the project method as one

of the most progressive is used in a number of educational institutions in Ukraine and other countries. Prominent Ukrainian and foreign scholars have devoted their work to the study of its effectiveness, but the problem of using the project method to form the key competencies of specialists in the field of philology is hardly covered.

Thus, the purpose of our article is to reveal the content and significance of project activities in the formation of key competencies of future specialists in the field of philology.

The project method is a method based on the development of cognitive, creative skills of students, the ability to independently construct their knowledge, navigate in the information space and think critically.

The purpose of using the method is to develop skills of effective use of information and communication technologies in teaching students of different ages with the help of innovative pedagogical technologies, which provide independent (individual or group) research activities of students [2].

In order for a student to perceive knowledge as necessary, he must set before himself and solve a problem that is important to him. The external result can be seen, understood, applied in practice. An internal result is an experience, a combination of knowledge and skills, abilities and values.

There are several reasons why the project method failed to prove itself:

- 1) there were no teachers able to work with projects;
- 2) no methodology for project activities was developed;
- 3) excessive enthusiasm for the "project method" was to the detriment of other teaching methods;
- 4) the "project method" was illiterately combined with the idea of "integrated programs";
- 5) canceled grades and certificates, and individual tests, which were once, replaced by collective tests for each of the tasks [3].

The method of projects in higher education is based on the development of students' cognitive skills, the ability to independently construct their knowledge, the ability to navigate in the information space, the development of critical thinking.

The ability to use the method of projects - an indicator of high qualification of

the teacher, his progressive methods of teaching and development. No wonder project technology is one of the technologies of the XXI century, which provides, above all, the ability to adapt to rapidly changing human living conditions in post-industrial society [5].

Traditionally, projects are divided into five main types: creative, game, informational, practice-oriented and research.

Creative projects are projects that do not have a detailed structure of joint activities of participants; it develops, subject to the result, the logic of joint activities adopted by the group, the interests of project participants. Participants of the creative project agree in advance on the planned results and the form of their presentation - handwritten magazine, collective collage, publication, website, blog, video, evening, holiday, etc.

Game projects - are that participants take on certain roles, due to the nature and content of the project. These can be both virtual characters and real people, imitating their social and business relationships, which are complicated by fictional situations. The degree of creativity of students is very high, but the dominant activity is play.

Information projects are projects aimed at collecting information about an object, to acquaint project participants with this information, its analysis and generalization of facts. Such projects require a clearly defined structure and the possibility of systematic correction in the course of project work.

Practice-oriented projects assume that the outcome of the participants is clearly defined from the beginning. Such projects are focused on creating a specific product, namely: a document, program, recommendations, draft law, dictionary. The project requires the development of a scenario defining the functions of each of the participants. A clear organization of coordination work in the form of phased discussions and presentation of the results and possible means of their practical implementation has a particular importance.

Research projects are projects that require a clearly defined structure, purpose, relevance of the subject of research for all, participants, social significance, validity of methods. They are completely subordinated to the logic of research and have the

appropriate structure: defining the research topic, arguing its relevance, defining the subject and object, tasks and methods, defining research methodology, hypotheses and solving ways to solve it [6].

It should be noted that Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics uses all types of projects. From the whole set of projects, several types can be distinguished that correspond to the specifics of the disciplines studied by future philologists, namely: research or research (according to the dominant activity in the project); mono-projects, sometimes interdisciplinary (by subject-content field); direct or hidden (by the nature of the teacher's project coordination). In particular, informational, game and creative projects are successfully used in the study of foreign languages. Practically oriented projects of both first and last year students are of great interest.

In general, the choice of a particular type of project by teachers depends on the age characteristics of students, as it significantly affects the completion of the final product of the project. Familiarization of students with project technology should start with information projects, as all information is drawn from clearly defined sources and requires its systematization and generalization. When implementing research projects, students need to have the greatest baggage of knowledge, so it is recommended to conduct them with specialists and masters. It is necessary to clearly distinguish the feasibility of a particular type of project for each discipline, it is necessary to take into account the theme of the project, its final product and age characteristics of students.

The usage of project technologies in the educational process of the university aims at the following goals:

- 1) not only to transfer a certain amount of knowledge to students, but also to learn to acquire this knowledge independently, using them to solve new cognitive and practical problems;
- 2) to promote the formation of students' communication skills;
- 3) to install in students the ability to use research techniques: information gathering, comprehensive analysis, hypotheses, the ability to draw conclusions.

After the teacher creates a model of the project itself, it is implemented together

with students. We distinguish several stages in which there is an interactive coordinated work of students with the teacher and with each other. Other entities may also be involved in this work as experts, consultants, etc. Along with this, the most important thing is to clearly define the actions of the teacher and students.

1. Choice of project topic:

a) the teacher selects possible project topics himself, together with students or participates in the discussion of topics proposed by students;

b) students discuss and make joint decisions on the chosen topic; a group of students together with the teacher selects topics and discusses them; students independently select topics and offer them to the teacher for discussion.

2. Development of the project task:

a) the teacher pre-selects subtopics and invites students to choose whether to participate directly in discussions with students of subtopics of the project;

b) each student chooses a subtopic or proposes a new one; students actively discuss and suggest subtopic options; each student chooses one of them for himself (i.e. chooses a role).

c) the teacher conducts organizational work with groups of students who have chosen specific subtopics and activities.

d) students have already defined their roles and are grouped according to them into teams.

3. Preparation of materials for research work: formulation of questions to be answered, tasks for teams, selection of literature:

a) if the project is voluminous, the teacher develops in advance the tasks, questions for search activities and literature;

b) individual students participate in the development of tasks. Search questions, answers can be made in teams with further discussion by the group.

4. Definition of forms of expression of results of project activity:

a) the teacher participates in the discussion;

b) students in separate teams, and then in a group discuss the forms of presentation of the results of research activities: video, album, natural objects, etc.

5. Project development:

a) the teacher advises, coordinates the work of students, stimulates their activities;

b) students carry out search activities.

6. Registration of results:

a) the teacher advises, coordinates the work of students, stimulates their activities;

b) students first in groups, then in interaction with other groups, draw up the results in accordance with the rules.

7. Presentation:

a) the teacher organizes the examination (for example, invites as experts leading experts or other teachers);

b) students report on the results of their own work.

8. Reflection:

a) the teacher evaluates his own activities on the quality of work results and activity of students;

b) students summarize the results of work, express wishes, collectively discuss grades for work [5].

It is a clear division of responsibilities between the teacher, who acts as a consultant, and students at each stage is the key to the effective implementation of project technology in higher education.

Thus, design can be a means of social and intellectual and creative self-development of all subjects of education (students, teachers), and in a narrower sense a means of developing project skills.

Thus, the success of training future specialists in the field of philology depends on the correctly chosen by the teachers of the institute methodological approaches to the development of the project method and its implementation in the educational process. This will lead to the successful implementation of project-based learning technology in higher education, which is the key to the formation of a high level of key competencies.

References:

1. Bondar N. Formation of positive motivation for philologists-translators by means of distance technologies. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Zb. nauk. pr. Vinnytsia : TOV «Druk plius», 2021. Vyp. 62, S. 124-129.
2. Lysenko S. Pro proekty. *Vidkrytyi urok*. 2003. № 17. S.17–18.
3. Lohvin V. Metod proektiv u konteksti suchasnoi osvity. *Zavuch*. 2002. № 26. 4 s.
4. Osvitni tekhnolohii: Navch.-metod. posib. O. Piekhota, A. Kiktenko, O. Liubarska ta in.; Za zah. red. O.M. Piekhoty. K.: A.S.K., 2002. 255 s.
5. Samoilenko N. Pidhotovka vchyteliv humanitarnykh dystsyplin do zastosuvannia metodu proektiv u profesiinii diialnosti : dys... kandydata ped. nauk : 13.00.04. K., 2008. 285 s.

УДК 37.018

N. M. Havryliuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6031-7777>

Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES

The process of teaching English in non-linguistic higher education institutions has certain features that are related to the different initial level of language training of freshmen; the number of hours to study the subject; number of groups; low enthusiasm for learning a foreign language. We emphasize that motivation plays an important role in the educational process, and its formation should be one of the main tasks of the educational process of students of economic specialties. Motivation determines the productivity of educational activities and is an integral part of it. Practice has shown that high-quality training of foreign languages for economic specialties can be carried out through the introduction of modern educational

technologies, such as: training, project methodology, technology of consolidation and distance learning, information and communication technologies, training and control work. It is determined that if the content of the subject "foreign language" is focused on the specialty of the free economic zone, the effectiveness of the curriculum can be significantly increased.

Key words: *innovative technologies, higher education, professional identity, educational theory, personality.*

The issue under discussion. Many Ukrainian and foreign specialists are researching how to introduce innovative educational technologies in the educational process of higher economic educational institutions, to improve the methods of teaching foreign languages, to train specialists. For example, at the beginning of the 21st century, various aspects of innovative learning technologies have been introduced.

Modern learning technology is a means for students to achieve self-realization based on web-quest technology in the educational environment of economic education.

Issues of foreign education in non-linguistic higher education institutions, including economic education, have always been a cornerstone.

The technical professional process of teaching English has certain features, which are due to the different initial level of English language learning of students, the number of hours to study the subject, the number of groups.

But the most pressing problem today is to increase the enthusiasm of students of economic schools to learn English. An important factor in solving this problem is the use of modern innovative information technologies in the education of students of higher technical educational institutions, which led to the choice of the topic of our research.

The aim of this article is to reveal the content of some innovative technologies and to emphasize that motivation plays an important role in the educational process, and its formation should be one of the main tasks of the educational process of students of economic specialties.

Basic material presentation. Educational innovation is the creation, implementation and dissemination of new ideas, methods, technologies and techniques aimed at updating, modernizing and transforming the educational process in accordance with the requirements of the time. Information technology is becoming an indispensable tool in the modern educational process, and is also one of the components of innovative methods of teaching foreign languages to students.

The main tasks of professional English teachers are to ensure the level of foreign language training of students in accordance with the requirements of national standards of education, training and development of students in English through scientific, organizational and methodological work.

Problems such as low enthusiasm and passive intelligence of students in mastering foreign languages arise in teaching. This may be due to the mathematical composition of students' thinking and the low level of basic knowledge of a foreign language at the time of admission.

In addition, students' attention is focused on core subjects, a foreign language is considered a less important subject and has nothing to do with future professional activities.

Motivation plays an important role in the learning process. According to S. Honcharenko, motivation is "incentives and motives that motivate a person to a certain form of activity or behavior. The same activity can be performed for different reasons. The task of the teacher is to bring up the right motivation " [2, p. 217].

In the process of learning a foreign language today, it is very important to find out what interests students. Traditional education simplifies students' ability to understand foreign languages, hinders their understanding of the structure and functions of language, and makes them passive recipients of knowledge.

If the motivation of "foreign language" subjects in language freedom is natural, then in economic higher education institutions without a real language environment, artificial motivation is very necessary. The purpose of the teacher is not only to acquaint students with the topic of the lesson, but also to create conditions for the activation of cognitive activity and their interest.

To achieve and promote this goal, teachers should use the following tools:

a) provide information and organize student meetings with graduates who can prove that they not only have professional knowledge, but also have a high level of language proficiency, which will allow them to achieve this goal;

b) to create an environment where knowledge of a foreign language is considered well known, and to form students' understanding of the real need to improve their knowledge;

c) to strengthen the independent work of students, to organize their participation in a professional conference on the use of foreign languages.

There are external and internal motivation. Internal depends on the internal environment (teacher, study group, environment), external - due to the importance of information about the country of the language being studied, especially information about its culture and history; awareness of the importance of language to meet needs. Teachers must understand the needs of students and constantly maintain a high level of learning motivation.

There are several types of motivation to learn a foreign language. This can be a broad social motivation associated with a sense of civic responsibility to the country and family, learning as a way to achieve life goals. The second type of external motivation - narrow-minded - defines the attitude to mastering a foreign language as a way of self-affirmation, and sometimes a way to achieve personal happiness and get a better job. To maintain motivation, teachers must clearly see possible sources of motivation:

1) awareness and acceptance by students of social needs in learning foreign languages;

2) formation of students' personal needs in learning foreign languages.

Motivation determines the productivity of educational activities and is an integral part of it.

Rethinking teaching methods and more effective application of new teaching methods, such as cognitive-oriented technologies (conversational teaching methods, seminars, discussions, problem-based learning, cognitive maps, tools, logic training,

etc.). Activity-oriented technologies (project methods, contextual learning, organizational and activity games, complex (educational) tasks, simulation modeling of social processes, etc.); personality-oriented technologies (interactive and simulation games, developmental trainings, etc.).

Interactive learning is learning in a dialogue mode in which participants in the learning process interact to understand each other and solve learning problems together.

The choice of method depends on many conditions: the specific circumstances of the textbook, the general task of training future professionals, the time that the teacher must study the subject, the characteristics of students.

Without the use of modern educational technologies it is impossible to provide quality language learning for students. Modern technologies of teaching foreign languages in economic education are professional training, project methods, game technologies, technologies of consolidation and distance learning, information and telecommunication technologies, use of foreign language education and control of computer programs, creation of presentations, computer environment (forums, blogs, e-mail), learning systems, the latest testing technologies, namely: the creation of a computer test base of knowledge control.

Learning foreign languages by integrating modern Internet technologies into the learning process can improve students' listening and reading skills, overcome language barriers by immersing themselves in the language environment, and introduce students to online resources that provide a lot of interesting and useful information. The information can be used to solve the tasks set by the teacher, stimulate discussion of topics and discussions in foreign languages outside of lessons, which ultimately leads to increased motivation to learn foreign languages and further success in professional activities. Due to the rapid development of scientific and technical base and information technology, the requirements for teachers are higher and higher. The use of modern Internet technologies in the educational process has led not to the replacement of teachers by computer systems, but to a change in the roles and functions of teachers, to complicate learning.

The use of computer technology to learn foreign languages not only provides students with new sources of information, but also increases the effectiveness of independent work (independent preparation of small communication projects and their presentations), opens new opportunities for creativity. Therefore, students can learn more materials than traditional teaching and show their true knowledge.

The use of interactive learning technology involves the introduction of this method in the study of a foreign language.

Communication style. In teaching English, it is important to cultivate students' communicative competence, which is based on the competence formed on the basis of language knowledge and skills.

There are synchronous and asynchronous connections based on Internet technologies. Synchronous communication tools are Internet resources that allow you to communicate in real time (chat, video chat, audio chat). Asynchronous communication is the provision of Internet resources (forums, e-mail and audio, websites, blogs), which provide information exchange with a delay.

As a means of learning a foreign language, the communicative approach is aimed at the development and improvement of the individual, reveals his reserve abilities and creative potential, creates conditions for effective improvement of the higher education process.

Its diversity lies in the cognitive communicative method of learning. It is based on the principle of consciousness in the learning process. According to this method, the study of any linguistic phenomenon should be based on an understanding of its origin and use in language. Cognitive communication exercises should attract students' attention, stimulate their interest in further learning, teach analysis, comparison, generalization and identification of relationships.

The method of construction is also very important in the study of foreign languages. It includes active learning of students. The teacher's task is not to teach, but to promote the learning process. The course is action-oriented. Encourage students to develop their own knowledge.

The basis of the method of construction is the direction of the educational

process on actions close to the realities of professional activity. Of course, this type of activity should be carried out with the active support of teachers, especially at the initial stage, whose function is to model the real situation and take into account the peculiarities of the general language level and vocabulary of students. An unconditional positive feature of the constructive approach is that students can get closer to real life situations, "experience" them in a foreign language, be ready to communicate in English in similar situations in the future.

When choosing certain methods, teachers must adhere to certain standards and set goals to be achieved, namely:

- 1) analyze the language needs of students in accordance with the chosen specialty;
- 2) pay attention to the practical use of language;
- 3) pay attention to foreign language materials and foreign languages;
- 4) teaching students to conduct dialogues on professional topics and develop their own projects.

These learning goals must be achieved through a variety of techniques and methods. One of the most effective methods is communication, which allows you to implement such forms of work as brainstorming, role-playing games and creating problem situations in the learning process. Brainstorming is a problem-solving process based on the stimulation of creative activity, capable of cultivating research skills, creative and communicative abilities, helping to master the skills of group work.

The role method forces students to solve various problems and helps to form the appropriate type of speech activity. The method of creating problem situations is based on real-life examples, involving students in the independent formation of problem situations and collective search for solutions.

The content and technology of foreign language teaching must meet the current interests and needs of students, to reproduce the environment closest to real life. Therefore, foreign language teachers should be more interested in student specialties and understand the main achievements in related fields. Liaison with professional teachers is needed to identify current issues for students' future careers.

The education system not only prepares future economists for work in the near future, but also prepares them for long-term work. It is difficult to predict the detailed conditions and nature of this activity. Therefore, the selection and demonstration of the content of education, especially the study of a foreign language, should have a certain prognostic function. This means that teachers in each subject must position themselves and their students not only in narrow utilitarian roles, but also in the perspective of effective use of acquired knowledge, skills and abilities in future activities to cultivate their abilities and inner needs. Continuous self-study, self-education and self-improvement in all active work.

Conclusions. The formation of technical motivation of students of higher educational institutions of economic specialties is one of the main tasks of the educational process, and students should become active participants, not passive objects.

Thanks to the use of new teaching methods for students of economics, it is possible to conduct high-quality foreign language teaching: cognitive-oriented technologies (conversational teaching methods, seminars, discussions, problem-based learning, cognitive maps, tools and logic learning, etc.); activity-oriented technology (project methods, situational learning, organizational games, complex tasks, simulation game modeling of social processes, etc.), personality-oriented technologies (interactive and simulation games, developmental trainings, etc.).

The use of multimedia teaching aids to implement innovative methods of teaching English allows to increase students' motivation to learn foreign languages, obtain new alternative sources of information, develop independent psychological activities, improve creative self-realization, cultivate communication skills, intercultural and professional skills.

Therefore, these technologies help to qualitatively diversify courses, enrich them with information and diversify teaching, significantly increase the effectiveness of the professional content of "foreign" subjects in higher education in economic specialties.

Methods of teaching foreign languages are constantly updated, so the demand for their study is growing. Since one of the most effective methods is communication, we see the prospect of further research in its research.

References:

1. Гаврилюк Н.М. Генезис психолого-педагогічного поняття «професійна ідентичність». *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка та психологія». Педагогічні науки.* 2020. № 1 (19). С.18-24.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Коломінова О. О., Роман С. В. Сучасні технології навчання англійської мови. *Іноземні мови.* 2010. №2. С. 40–47.
4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. *Інтерактивні технології навчання.* 2004, 192с.
5. Тарнопольський, О.Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти : навчальний посібник, 2006, 248 с.
6. Ivanytska, N., Dovhan, I., Tymoshchuk, N. , Osaulchuk, O.,& Havryliuk, N. (2021). Assessment of Flipped Learning as an Innovative Method of Teaching English: A Case Study. *Arab World English Journal*, 12 (4) 476-486. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol12no4.31> (In English).

УДК 801.8:81'42

S. V. Gladio, PhD in Philology, Associate Professor

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-6698-524X>

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of SUTE

LINGUOCULTUREMES AS MARKERS OF WORLD PICTURE

(analyzing novels by M. Binchy)

The article deals with the issues of linguo-sociocultural realia defined as linguoculturemes used in modern literary texts. Sociolinguistic and linguocultural aspects of academic discourse seems to be a demanding challenge as they reflect socially and culturally determined phenomena shaping 'alien' sociocultural settings. The focus of the research is linguo-sociocultural discourse language as a carrier of cultural information. The triad 'man – language – culture', embodied in a literary

text, has always been a marker of national culture, an indicator of aesthetic and ethical view of the world as an artifact life. Language and culture being two semiotic systems are closely intertwined as linguistic identity cannot exist without cultural identity, just as cultural identity presupposes the existence of linguistic identity.

The goal of the research is to define and envisage the reader's ability to understand various cultural concepts in a foreign language (English) text. The main method used for analyzing and describing linguo-sociocultural realia is semantic and conceptual method performed with the help of interpretational and stylistic analyses. The research revealed that linguo-sociocultural realia are intermediaries between a person and the mentality of the nation to which s/he belongs. Owing to linguoculturemes it becomes possible to trace the history of nation and society reflected in the world picture.

Key words: *world picture, discourse, literary text, linguocultureme, cultural aspect, social aspect, foreign language realia.*

Introduction. K. Levi-Strauss considers language as a product of culture: the language used in society determines the general culture of the people. However, language is believed to be one of the elements of culture as language becomes a condition of culture. Thus, with the help of language, the individual understands the culture of his group [12, 7]. The connections between language and culture, language and consciousness, language and reality can be studied through semantics and communication, vocabulary and text, semasiology and pragmatics. Language is the most important means of objectification of culture at all stages of spiritual development of reality – during the creation and preservation of spiritual values, their dissemination and perception [15, 11]. Language is a translator of cultural values due to the ability of language to evolve, which ensures the historical and cultural continuity of society; the universal nature of language as a sign system of the open type, emerging within the ethno-social team; explicitness of verbal information, which reduces communication losses [11, 213].

Thus, language being the main form of expression of national culture serves as a means of implementing the internal form of cultural expression. To comprehend

language as a semiotic system is impossible without being able to decipher certain signs that will lead to understanding certain common conceptual and specific cultural meanings [1, 45; 2, 67].

Rationale. The idea of intercultural/ transcultural dialogue suggests that homo loquens belongs to communities of countless ethnic, cultural and lingual backgrounds and has to interconnect with other homo loquens with respect and genuine cultural competence [9, 13]. Thus, intercultural communication understood as communication between partners belonging to different languages and cultures means the ability to switch from native to foreign culture, and efficiently interact at the intercultural level. Understanding alien culture via text implies recognition and comprehension of situational, extralingual reality; polysemy (based on explicit and implicit meanings and several languages); addressers' and addressees' subjectivity [8, 35]. Language shapes your worldviews as 'when a language dies, a way of understanding the world dies with it, a way of looking at the world' [18, 76].

Linguocultureme, defined as a linguistic sign that contains cultural information, is a basic term of linguocultural studies and serves to denote a unit of verbalizing cultural content [19, 22]. Culturally marked knowledge can be represented in language via cultural realia; cultural concepts; evaluative, aesthetic, emotional, and cultural connotations of stylistic meanings of language units; symbols, metaphors, phraseologies; cultural background of the text [16, 87]. Being a stable, reproducible in ethnolinguistic society language unit linguocultureme reflects cultural experience and values of national society. Literary English text comprises mythologically-based language units; language etiquette specifics; language behavior; standards, stereotypes, symbols; metaphors and verbal images; idioms [13, 76]. Hence, the decoding of any literary text should be performed with a focus on linguocultural factors, namely on additional information as to national and ethnic mentality, traditions, rituals and socio-cultural events of a nation [14, 42].

Mythologically-based cultural and linguistic units include ritual forms of culture, legends, customs, beliefs, embodied in idioms, proverbs, figurative and metaphorical images. They are believed to be based on the archetype as a stable

original image, a generalized symbol, expressing the ‘collective unconscious’ [10, 131], that is not the result of personal experience, but rather inherited from ancestors, present in the individual consciousness and widespread in culture. Archetypes make up a repository for mythology, which is common for individuals and epochs [op.cit., 135].

Language (natural speech) behaviour / etiquette is a set of socially defined and culturally specific rules of verbal behavior in communicative situations in accordance with many factors (social status, psychological states, personal relationships, etc.). Language etiquette is a national and cultural component of communication as it provides the ability to behave intelligently or process information, which originates from the mind instead of from books [17, 322].

Discussion. Maeve Binchy is the author of bestsellers [3; 4; 5; 6; 7] for readers of all ages thanks to well-chosen and relevant issues, masterful authorial style, and skillful combination in the works of Irish culture, namely its rites, traditions, rituals, stereotypes and customs of the nation. The writer has chosen a broad range of topics for her bestselling stories. Her books highlight the importance of the family, as well as traditions and rituals associated with the family; the theme of love and choosing the right life partner; the chance of maintaining friendship in today's changing world; career issues; religion and its impact on human destiny, as well as the moral degradation of the individual due to alcohol consumption or because of life's troubles; justice and injustice, good and evil, fate and retribution for sins. The topics being seemingly universal are ‘adorned’ by Irish customs and traditions. The most common linguoculturemes in her works are: myth-based language units; cultural and national units of language etiquette; elements of language that reflect language behavior; language standards; language stereotypes; metaphors; idioms.

For instance, in ‘Silver Wedding’ the phrase ‘*let’s drown the shamrock*’ in “*If we really want to celebrate Pota Phadraig, let’s drown the shamrock*” [6, 124] becomes a myth-based linguocultureme as it refers to the celebration of the largest national holiday in Irish culture, St. Patrick's Day. It is celebrated on March 17, ‘when everyone is Irish’, the day of the death of St. Patrick (461 AD), the first Bishop

of Ireland, Viceroy and Fighter for the Freedom of Ireland. The realia of the holiday are whiskey and beer, green colour, national music and dance. Its main symbol is clover shamrock, which is believed to have been personally chosen by St. Patrick as a symbol of the personification of faith and Holy Trinity. On this day, the Irish cling to the shamrock to their clothes and throw it in the last glass. Thus, there is a well-known tradition of drinking ‘Patrick's glass’ – a portion of whiskey. Hence ‘to dry the shamrock’ means to put a clover leaf into the last glass of whiskey and drink it bottoms up. After that, the clover should be removed from the emptied glass and thrown over his back over the left shoulder. The myth is that the ritual makes a person happy and worryless for the next year.

The ritual of drinking *honey wine* by newly-weds during a wedding feast is believed to protect them from dark spirits. Honey wine protects the bride from fairies, who, according to Irish beliefs, can take away her happiness and family well-being. If the bride is getting married for the first time, she needs to use it (the wine) for some time after the wedding (the first month) to consolidate the marriage strength and not be influenced by evil fairies. That is why in Ireland the first month after marriage is called ‘honey’: ‘*Now, it's high time to drink honey wine!*’ [6, 134].

Although formally English language etiquette does not address a person by a name if they are of higher social status, or provide professional services (doctors, lawyers, customers, buyers, visitors, etc.), this rule is often violated. Linguists claim that two decades ago the interlocutors switched from generally accepted formal greetings ‘Mr’, ‘Mrs’, and ‘Miss’ to the person’s first name only after a certain time of communication. However, at present most people use the first name almost immediately, without even determining whether they know or like the interlocutor. The tendency is called ‘language leveling’ and is aimed at reducing the formality of English communication. For instance, in ‘Tara Road’ the young man comes to his girlfriend's house for the first time and, after being introduced to her mother, calls her by first name, which terrifies the girl, but is gladly received by her mother:

“*Hello Nora, I'm Danny*’ she heard him say. *Oh God, he was calling her mother by her first name. Martin always called her Mrs Johnson. Mom would just hate this*” [7, 50].

Language behavior is known to be largely governed by basic concepts of family and society. However, the relations between family members in the modern country have significantly changed. In the past in Ireland the entire family used to gather at the dinner table and discuss domestic problems. Yet, modern social trends indicate a certain secrecy in the relationship between parents and children. One of the key characters in the novel “Evening Class” no longer willing to share secrets with her parents, says to herself: *“It seemed an ageist sort of thing to say, putting myself in a different generation gap”* [4, 33].

Family issues are expected to be kept in secrecy, so children are forbidden to tell others about the troubles in the family. For centuries, families have lived by these traditions, and children have a special responsibility to say something that others do not have to say. In the novel “Silver Wedding” Brendan, one of the characters, who emphasizes the importance of the common ‘parental’ rule: *“It was quite simple to live by Mother’s and Father’s rules if you understood that nothing was to be said outside the family”* [6, 100]. Linguocultureme “to be said outside the family” implies that an ordinary Irish person has long been accustomed not to talk about troubles and be independent in taking their own decisions: *“Brendan thought that there was very little of the importance said within the family either”* [op.cit., 101].

Furthermore, it has become customary in some Irish families not to talk at the table at all: *“Somewhere along the line they had all agreed not to talk at breakfast. And as a ceremony somehow it worked well for them”* [4, 15].

Language etiquette in Ireland infers social privacy. One is expected not to complain about ‘shameful’ news, like losing a job. Brendan from “Silver Wedding” mentions: *“He remembered his birthday the year that Father had lost his job. There had been huge secrecy at that stage of their lives. Father used to leave the house in the mornings at the usual time and come back again as if things were normal. What was it all for, Brendan had wondered then and wondered still”* [op.cit., 98]. If someone dies, friends and colleagues are allowed to attend the funeral to express their condolences, but they are prohibited to help sort out the deceased’s belongings, as there may be secret items not intended for other people's eyes: *“Mother had said that it was discourteous to involve others in your own personal mourning and memorials”* [6, 333].

Set standards interwoven into language reflect not only national mentality, but also national world picture. *“He has the morals of a tomcat”* [4, 19] means the person is ‘ladies’ man’. To celebrate the anniversary on Saturday is to break a stereotype as you are not supposed to get married on Saturdays: *“So what kind of party? The day was a Saturday, it could be a lunch”* [6, 54].

One more stereotype in Ireland is that women over forty-five cannot get married. A woman’s worth is judged by her hypothetical chance of getting married.

“She stood up to leave.

‘Oh, you are very high and mighty. But you are a middle-aged woman, don’t think any man in Dublin will have you after all you have been through. I know there’s divorce and all now, for all it broke your father’s heart, but still you wouldn’t find many men in Ireland willing to take on a fifty-year-old woman like yourself, another man’s leavings’ [4, 112]. The phrasal verb ‘take on’ means ‘to hire’, its contextual usage in the meaning ‘to marry smb’ implies the dependence of woman on man who is empowered ‘to hire’ her.

Language stereotypes are closely interconnected with metaphorical images. For instance, in the novel “Circle of Friends” a lady compares her obsessive ‘fan’ with fish: *“A fish with an eye to the main chance. A gold-digging goldfish”* [3, 120]. A silent, forgetful fish with no emotions and no commitments all of a sudden becomes a gold-digger, thus highlighting the shrewdness and hostility of the female character.

Symbolic image of a drunkard based on one more stereotype in the novel “Silver Wedding” is emphasized via the phrase ‘of course’:

“Miss,” said the old drunk, “can you do me a favor?”

Helen stopped at once, as he had known she would.

“I just want you to go in there and get me another bottle.”

Helen bit her lower lip and looked at him hard.

He was from Ireland of course, they were all, or else Scotland. The Welsh drunks seemed to stay in their valleys, and the English didn’t get drunk in such numbers or so publicly. It was a mystery.

“I think you’ve had enough.”

“How would you know if I've had enough or not?” [6, 111].

The research has shown that linguistic and cultural features of modern English literary text can be decoded via linguo-cultural analysis aimed at understanding and properly interpreting linguistic signs that contain cultural information.

Conclusion. Conceptual, stylistic, and interpretational analyses of literary world in the novels by Mauve Binchy highlighted a range of linguoculturemes originated from myths, standards, stereotypes, symbols; based on the set rules of language etiquette behavior; image resources of the language. Specifically, the rituals and customs inherent in the culture of Ireland are related to family and wedding traditions, religion, holidays and worldwide stereotypes.

Linguoculturemes related to language etiquette and language behavior both explicitly and implicitly reflect the rules of social life common to Irish people and point at their characteristic feature as a nation (secrecy, restraint, hypocrisy, etc.). They are verbally represented by marked politeness and deliberate vulgarity.

National mentality and national worldview are represented via language standards, language stereotypes and symbols; the major values being an ideal family, a good job, and ideal parent-children relationship. These values are mainly actualized due to metaphors, idioms.

Culture-oriented metaphors are most commonly used in Irish culture to reveal the images of ideal family relationships and ideal children. Culture-oriented idioms used by Mauve Binchy can be divided into two major groups: 1) idioms associated with a person's tendency to drink and 2) idioms aimed at revealing or hiding feelings.

References:

1. Allen, Brenda J. (2011). *Difference Matters: Communicating Social Identity*. 2nd ed., Waveland.
2. Baker, W., & Sangiamchit, C. (2019). Transcultural communication: language, communication and culture through English as a lingua franca in a social network community. *Language and Intercultural Communication*, 19(6), P. 471-487. <https://doi.org/10.1080/14708477.2019.1606230>
3. Binchy, M. (1993). *Circle of Friends*. New York: Delacorte Press, 456 p.

4. Binchy, M. (1996). *Evening Class*. New York: Delacorte Press, 537 p.
5. Binchy, M. (1995). *Glass Lake*. New York: Delacorte Press, 556 p.
6. Binchy, M. *Silver Wedding*. (1990). New York: Delacorte Press, 523 p.
7. Binchy, M. *Tara Road*. (2000). New York: Delacorte Press, 432 p.
8. D'Andrade, R. Cultural Sharing and Diversity. *The Content of Culture: Constants and Variants: Essays in Honor of John M. Roberts*. New Haven, 2006. P. 34-56.
9. Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations: Softwares of the Mind*. London, McGraw-Hill.
10. Jung, C.G. (1964). *Man and his symbols*. Marie-Luise von Franz, Joseph L. Henderson, Aniela Jaffé, Jolande Jacobi. Garden City, NY.
11. Kroeber A., Kluckhohn K. (2000). The Concept of culture. *Papers of the Peabody*. Museum.
12. Lévi-Strauss, Claude (1978). *Myth and Meaning*. New York: Schocken Books.
13. Lustig, Myron W., Jolene Koester (2006). *Intercultural Competence: Interpersonal Communication across Cultures*. 2nd ed., Pearson.
14. Malinowski B. (2007). *Culture as Determinant of Behavior*. Harvard (Mass).
15. Martin, Judith N., and Thomas K. Nakayama (2010). *Intercultural Communication in Contexts*. 5th ed., Boston, McGraw-Hill.
16. Maslova, V.A. (2003). *Homo linguualis in culture*. M.: Gnozis, 303 p.
17. Pinker, S. (2007). *The Stuff of Thought: Language as a Window into Human Nature*, Viking Penguin, 499 p.
18. Steiner, G. (1998). *After Babel: Aspects of Language and Translation*. Oxford University Press, 560 p.
19. Sternin, I.A. (2011). About linguocultural features of language phenomena. *Language. Philology. Culture*, 1, P. 8-22.

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

У статті досліджено проблему збереження авторського стилю при перекладі художнього твору. Проаналізовано сутність поняття “індивідуальний стиль автора”, досліджено підходи до трактування індивідуального авторського стилю та виокремлено основні аспекти вивчення ідіостилю. Проаналізовано поняття ідіолекту письменника як складової ідіостилю.

Ключові слова: ідіостиль, мовна особистість, авторська індивідуальність, художній переклад.

Постановка проблеми. Художній переклад є особливим видом комунікативної діяльності. Переклад художньої літератури – це не лише процес перекладу в його традиційному розумінні, а особливий вид міжкультурної, культурно-етнічної та художньої комунікації, для якої неминущою цінністю є власне текст як значуща смислова величина та предмет художнього зображення та сприйняття. У процесі художнього перекладу перекладач перетворює художній твір з урахуванням всіх виразних засобів, що використовуються в оригіналі, та літературних особливостей тексту.

Теорія художнього перекладу – найдревніша з теорій перекладу. Навіть сьогодні багато авторів свої теоретичні положення про переклад розробляють у сфері художньої літератури, тобто в поняттях і термінах літературознавства. Ця обставина є цілком закономірною і її наслідком є широке використання методів порівняльного стилістичного аналізу оригіналу твору і його перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми перекладу художнього твору досліджували Н. П. Бідненко, Р. А. Вафеев, В. В. Виноградов, К. А. Долинин, Т. А. Казакова, В. В. Коптілов, В. А. Кухаренко, М. Б. Лановик, Г. А. Луканська А. В. Шишко та ін.

Важливі теоретичні розробки поняття “ідіостиль” належать І. А. Тарасовій (лінгвокогнітивний аспект), Н. С. Болотної (комунікативний аспект), В. А. Піщальниковій (психолінгвістичний аспект), М. П. Котюровій (функціонально-стилістичний аспект), О. Г. Фоменко (лінгвотипологічний аспект), які співвідносять ідіостиль із внутрішнім світом та світоглядом письменника [6, с. 113]. Лінгвістичні особливості ідіостилю досліджено у працях О. В. Мазепоної, Л. В. Домилівської.

Попри вагомість існуючого наукового доробку, певні аспекти збереження авторського стилю при перекладі художнього твору потребують більш ґрунтового аналізу.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей вираження авторської індивідуальності у художньому творі та проблем збереження авторського стилю при перекладі художнього твору.

Виклад основного матеріалу. Переклад – це акт, яким перекладач, як вільна людина, трактує об’єкти перекладацької діяльності. У процесі перекладу перекладач повинен не лише трансформувати першотвір, а й використовувати перекладацькі вміння й навички для розуміння, переживання та осягнення контексту і стилю оригінального твору. Перекладачі відіграють вирішальну роль у всьому процесі перекладу від вибору об’єктів перекладу, розуміння та інтерпретації творів, вибір стратегій перекладу та художнього відображення мови та культури.

На сьогоднішній день існує велика кількість визначень індивідуального авторського стилю, а також термінів, що позначають дане поняття, що представлені у роботах таких дослідників, як В. В. Виноградов, Є. А. Гончарова, В. В. Григор’єв, А. І. Єфімов, Ю. Н. Караулов, Н. А. Фатєєва, А. В. Чичерін, Р. Якобсон та ін. У цих визначеннях можна виділити загальні позиції, що характеризують індивідуальний авторський стиль як систему змістовних і формальних лінгвістичних характеристик, властивих творам певного автора, яка робить унікальним втілений у цих творах авторський спосіб мовного вираження.

За твердженням Черник О.О., кожен видатний письменник вирізняється своїм оригінальним стилем та світобаченням, особливості яких можна виокремити, досліджуючи мову його творів. Вивчення специфічних рис мови письменника дає змогу відтворити процес його мислення, доповнити вже існуючі уявлення про творчу особистість, покращити розуміння проблематики його творів та творчого задуму. Таке вираження внутрішнього світу письменника за допомогою мови його творів у сучасній лінгвістиці пов'язують з явищем ідіостилю [6, с. 113].

Н. Іваницька зазначає, що переклад є процесом комплексної апроксимації, яка охоплює ряд психолінгвістичних і соціокультурних чинників, де «аналіз і синтез вихідної текстової інформації постає як сукупність перекладацьких рішень, які перекладач усвідомлено чи позасвідомо приймає стосовно того, які відповідники слід дібрати в мові перекладу, щоб зберегти стилістику жанру або ступінь інформаційної еквівалентності» [1, с. 140].

Кожен перекладач повинен дослідити авторський чи індивідуальний стиль автора, твір якого він перекладає. Адже «індивідуальний почерк» автора, його манера виявляється вже в самому факті переваги певних лексичних, морфологічних, синтаксичних, фонетичних засобів, які стають базою формування більш складних і яскравих образів.

Дослідження художнього перекладу нерозривно пов'язане із вивченням специфіки функціонування ідіостилю письменника. З урахуванням антропоцентризму сучасних наукових досліджень проблема вивчення індивідуального стилю письменника стає ключовою у лінгвістиці художнього тексту. І хоч індивідуальний стиль не раз ставав предметом досліджень і наукових дискусій, єдиного універсального визначення і розмежування у термінології даного наукового поняття не існує.

Дослідники зазвичай трактують ідіостиль, як спосіб думати і говорити про світ, що в нерозривній єдності співвідноситься із розумінням ідіостилю як сукупності мовних і ментальних структур художнього світу автора, єдності концептів і когнітивних структур та їхнього мовного втілення. Деякі автори у

дослідженні ідіостилю пропонують враховувати соціально-історичні, національні, індивідуально-психологічні, морально-естетичні норми, особливості людини, її світосприйняття і знання про світ.

Вивчення ідіостилю характеризується виділенням кількох аспектів. Перший характеризується орієнтацією на окремі елементи художньої системи письменника (наприклад, увага до образної трансформації слів; увага до динаміки мовних форм; наголос на композиційних прийомах і структурі; зосередження на універсальних змістах, що по-різному реалізуються в творчості різних авторів тощо).

Другий напрям фокусується на аналізі різних змістових і структурних форм організації мовного матеріалу та виявленні характеру їх співвіднесеності на рівні стилістичного узусу або ідіостилю. Простежується лексикоцентризм та орієнтація на виявлення загальних закономірностей у слововживанні одного або кількох письменників.

Інші підходи трактують індивідуальний стиль як сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого письменника з поміж інших, як феномен, що належить до царини естетики, та як єдність змістових і формальних лінгвальних характеристик, притаманних творам певного письменника, яка створює унікальний авторський спосіб мовної реалізації.

Складовою ідіостилю є ідіолект письменника. О. О. Селіванова визначає ідіолект як індивідуальний різновид мови, що реалізується в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови, а в письмовому мовленні виявляє риси ідіостилю [3, с. 167]. Системність індивідуального стилю ґрунтується на зв'язку мови й мислення, на формуванні мовної картини світу, в якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне.

В енциклопедії “Українська мова” поняття індивідуального стилю ототожнюється з ідіолектом. Відповідно, воно трактується як “сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Це поняття насамперед стосується стилю майстра слова, письменника. Стиль індивідуальний залежить від творчої індивідуальності автора, його

світосприйняття та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та їх оцінки” [5, с. 603], при цьому “системність стилю індивідуального ґрунтується на зв’язку мови і мислення, на витворенні мовної картини світу, в якій поєднано загальне та індивідуальне, загальне й одиничне” [5, с. 603].

Пізнання індивідуальної манери письма передбачає виявлення не лише формальних відмінностей одного стилю від іншого, а й проникнення в стиль художніх творів, встановлення змістової сутності форми як важливого компонента індивідуального стилю, окрім того ідіостиль письменника перебуває в складних взаємозв’язках з літературною мовою, її фольклорними, усно-розмовними, писемно-літературними традиціями [4].

Г. М. Кузенко зазначає, що процес художнього перекладу передбачає творчу взаємодію індивідуальностей автора оригіналу і перекладача, при цьому особливістю творчої особистості перекладача є прагнення виявити не себе, а автора. Успіх перекладача художньої літератури буде залежати не тільки від близькості його перекладу до оригіналу, але і від естетичної сили перекладу. У талант перекладача входить здатність домогтися в нових умовах того ж враження, що оригінал робить у своїх умовах. Переклад повинен цінуватися нарівні з оригінальною творчістю, а діяльність перекладача – нарівні з діяльністю автора [2].

Збереження авторського стилю, індивідуальної авторської своєрідності має велике значення. Перекладач має відчутти емоції, настрої, що виявляється як у всій творчості письменника, так і конкретному творі, а також національну забарвленість та специфіку певної історичної доби, що виражається комплексом взаємопов’язаних особливостей в мовних образах.

Для досягнення всього перерахованого вище і письменники, і перекладачі використовують величезну кількість засобів виразності та образності, що є ще однією характерною особливістю художніх текстів. Серед засобів, що служать для більш точної, повної, образної та яскравої передачі думок, почуттів та оцінок автора, можна виділити такі:

- епітети (*accusing finger, voiceless sands*);
- метафори (*His heart of stone surprised me, I'm pleased to meet your better half*);

- порівняльні обороти (*as right as rain*);
- гіперболи та літоти (*It was so noisy that you couldn't hear yourself think. It will cost you a pretty penny*);
- іронія (*The weather is as cool as a summer day in the Midwest*);
- оксюморон (*sweet sorrow, horribly beautiful*);
- гра слів (*– What steps would you take if an enemy tank were coming toward you? – Long ones*);
- фразеологізми та стійкі словосполучення (*shoot the breeze, chase rainbows, be snowed under*);
- неологізми (*selfie, microwaveable, coffeholic*);
- діалектизми (*burnie, skerry, lassie*).

Перекласти такі поєднання іншою мовою складно через відсутність прямих еквівалентів, наявність певних культурних та інших відмінностей. Перекладач повинен володіти широким словниковим запасом, у тому числі ідіоматичних виразів та прислів'їв мовою перекладу, вміти правильно підбирати та користуватися спеціальними довідниками та словниками. Володіння великим обсягом культурної інформації про країну та носіїв мови перекладу – вимога, якій має відповідати кожен професійний перекладач.

Висновки. Особлива увага в перекладацькій діяльності приділяється вивченню індивідуальної своєрідності твору, який перекладається, що залежить від світогляду автора, його естетики, приналежності до певної доби та літературної школи. Ця своєрідність втілюється у системі мовних засобів, які вживаються автором. Врахування усіх цих особливостей під час перекладу визначатиме об'єктивність чи суб'єктивність тлумачення та передачу ідейно-художньої спрямованості оригіналу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема перекладу художнього твору тісно пов'язана з проблемою збереження індивідуального стилю автора і стилю самого художнього твору. Використані автором стилістичні прийоми створюють систему образів, що надають емоційний вплив на читача, отже, можна говорити про адекватність перекладу.

Список використаних джерел:

1. Іваницька Н. Сучасні моделі перекладу в аспекті контрастивної дискурсології. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*. 2017. Випуск 25. С. 137-144.
2. Кузенко Г. М. Суб'єктивні та об'єктивні фактори в перекладацькій діяльності. URL: http://www.rusnauka.com/38_FPN_2017/Philologia/6_229403.doc.htm
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
4. Ткаченко А. О. Індивідуальний стиль: феноменологія, типологія, динаміка, стиль: Дис. ...канд.філол.наук.: 10.01.06 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ., 1998. С. 15-37.
5. Українська мова. Енциклопедія [ред.-уклад. В. М. Русанівський]. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
6. Черник О. О. Ідіостиль письменника як лінгвістичний феномен та методи його вивчення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2016. Випуск 1 (83). С. 113-121.

УДК 373:811.111]:305

I. G. Zapadynska, PhD in Pedagogy

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3967-7583>

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of SUTE

GENDER ROLE IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION:

PERSPECTIVES OF TEACHING STRATEGIES

Teaching English is considered as a subject that shares all the spheres of human life through developing skills and teaching language items. In this aspect roles of girls and women as well as boys and girls are presented in a social view within explicit or implicit status of gender. Using non-sexist language, male-female ratios in teaching materials, avoiding gender stereotyping in the educational system will allow to keep

teaching strategies in the framework of ideas-based model. Arranging an interaction in the field of foreign language teaching indicates differences in the complexity of asking questions for boys and boys' willing to express their own ideas without been afraid to be mistaken, and girls' keeping silence to avoid mistakes. As for a motivation boys and girls differ in the types of it as girls tend to integrative motivation and boys' outcomes depend on using instrumental motivation. Recent theoretical developments have revealed that gender differences are a complex problem in education due to many contradictions. Thus, William suggested that sex differences in cognition are small and become narrowed in some subject areas. Additionally, Hyde analyzed those males and female are quite similar on most, but not all, psychological variables. However, the differences between girls and boys in emerging language skills were confirmed by The British Psychological Society: girls are slightly ahead of boys in early communicative gestures, in productive vocabulary and combining words. As to boys, they were not found to be more variable than girls. Most of the theories of gender differences in language use are however focused on explaining cognitive achievement attributed to anatomical differences in male and female brains. Researches Springer and Deutsch concluded the differences of the right and left hemisphere in men, meanwhile women have more integrated brain function than men. One of the major topics to be investigated in this field by the researches from Northwestern University is the language processing which is more sensory in boys and more abstract in girls. The teachers' contradictory answers in the survey about gender sensitivity highlight the problem that the Ukrainian schools are not ready for accepting a gender as a part of English language education.

Keywords: *gender; English language textbooks; secondary language education; gender differences; male and female learners; questionnaire.*

Introduction. Language has been stereotyped as female-dominated for many centuries. Furthermore, nowadays foreign languages are considered as mostly female area of knowledge, what can be easily demonstrated by the recent findings of researches concerning gender, gender differences, gender curricula, gender language practices, sociological analysis, etc. [3]. Clearly, if we want to change this situation, we need to act at an early stage in the learners' lives and at a stage of pre-service language teacher education as a whole cycle.

Analysis of relevant research and publications. Gender and its influence on human beings is defined in two models. The first model considered as a people-based one according to which the notion of gender is applied to human individuals almost inevitably and associated with biological and physiological sex that defines men and women. The previous researches using gender approach have shown that women and men are indicated in a natural conservative way in view of education as a means of educating boys and girls into their ‘natural’ roles as men (breadwinner, work-oriented, head of the family) and women (nurturer, career, family-oriented)[3, 16]. The second model as ideas-based one, where the ideas about women, men, boys, girls and/or gender relations are socially and ideologically shaped. This approach perceives men and women’s social roles as shaped largely by influences arising out of history, culture and society, and thus constantly in the process of change as society itself changes. Education is here regarded as an instrument for creating awareness of why particular sex differences are seen as important at particular times and for encouraging greater equality between the sexes, as well as for challenging dualistic and stereotyped assumptions [3, 16]. In other words, in this context gender is associated with people of different biological sexes, but with ideas of learning, socialization, social construction and representation rather what is innate (musculature, genes etc.) [8, 9]. Most of the research in this field is conducted within approaches mentioned above. Thus, Maccoby and Jacklin [5], Hyde and Linn [4] in their studies investigate gender differences and similarities, Jukasz Pakuia, Joanna Pawelczyk and Jane Sunderland empirically explore gender and sexuality in relation to classroom interaction and textbooks in the primary and secondary English language classroom in Poland[8], gendered education in Ukraine in its social aspect has been studied by the group of Ukrainian researchers whose field of scientific interests is gender theory [13]. Research methodology: analysis and generalization of the literature sources, analysis of the online questionnaire.

The aim of the paper is to elucidate some peculiarities of the perspectives of teaching strategies in English Language Education on the base of gender approach. The tasks of the paper are focused on learning prior researches concerning gender and

literature reviews of gender differences inside and outside of language education; making an attempt to analyze the main peculiarities of English language textbooks within gender approach; conducting an online questionnaire for determining the level of teachers' gender awareness.

Results. The notion of gender as a social system is rather important for language study as it involves the idea that language and language use are interrelated in a social context of class and age, determined by gender or sex. Teaching English is not only about teaching language. It is a subject that shares all spheres of human life through such channels as writing, reading, listening, speaking, grammar, lexical and phonetic exercises. All of them present people in a wide range of social roles. Furthermore, English Foreign Language (EFL) students learn about the world from English textbooks, classroom talks and interaction, which are prescribed by syllabus and curriculum. A number of themes are to be found in the literature on gender and language education which deal with educational practice of foreign language teaching. These are the curriculum (official and hidden), classroom materials, motivational and psychological factors of students, classroom management and classroom interaction, teacher attitudes, assessment, etc. Now it is important to concretize some of them. During the conducting of research 'Gender and Sexuality in English Language Education: Focus on Poland' [8] funded by British Council, researchers Jukasz Pakuia, Joanna Pawelczyk and Jane Sunderland often heard comments of EFL teachers such as 'Oh, I only teach English, there is nothing related to gender in my classes'. But gender is still in educational establishments with its explicit or implicit existence. Very often we are witnesses of such situations when boys, for example, in a mixed FL secondary classroom consistently receive lower marks than girls, or the teacher pays more attention to boys than to girls or allows girls to talk in FL more than boys. All these may be a source of academic disadvantage to girls, and to boys, respectively and in this way we can speak about explicit existence of gender. In contrast, in the language acquisition process we notice lots of examples of implicitly gendered features of the target language. For instance, EFL teachers mostly neglect gendered features of the target language. For instance, 'man', 'chairman', 'The student may exercise his right to appeal. He must do so

before the due date' instead of 'person', 'chairperson', 'The student may exercise her/his(their) right to appeal. She/he (they) must do so before the due date', or Hello! Hi, guys! instead of gender-neutral good morning, everyone! etc. The teacher's ability to incorporate linguistic and social differences into their own methodology requires to build strong programs based on the campaign for non-sexist language in English and gain the commitment of the dedication of teachers in teaching vocabulary. For instance, the most visible issue that aligns with gender in English language education is classroom materials: textbooks, teacher's books, workbooks, grammars, dictionaries, hand-outs etc. All of them present human characters, who carry out a range of social Actiontec. Content lines, plots and colorful images transmitted through the content of language textbooks often serve as an example for students to follow. Polish research observed pioneer works on language textbooks (1980 – 1994 years) of such authors as Karen Porreca, Marlis Hellinger, Karroland Kowitz, Adam Jaworski [8, 19]. Their studies mostly indicated relative invisibility of women and girls in gender-stereotypical occupations with predictable differences in prestige and gender imbalance in favor of men etc. Language textbooks provide important indicators of the extent of gender stereotyping in the education system as a whole. Our findings of English language textbooks that are recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2006-2008 years are important reminders of the need to be vigilant:

1) women and men in gender stereotypical occupations with predictable differences in prestigeas 'our English teacher Nina Ivanivna' [12, 55], 'Paul wants to become a doctor now' [12, 77], 'He's a computer programmer' [12, 86], 'Olha's aunt, Maria, is a librarian' [12, 88], 'My father, James Bell, is a journalist. My mother, Emily Bell, doesn't work. She's a housewife' [12, 18], or in visual and content disproportion – among eight jobs only one is female (ballerina) and rest of them are visually presented by men (writer, traveler, scientist, mechanic, painter, television news reporter, clown)[12, 80];

2) descriptions of women and girls in terms of physical appearance and emotion like pretty girl, nervous woman or visual disproportion concerning girls appearance" [12, 106];

3) girls and boys in gender stereotypical mental abilities as ‘she is fond of foreign languages’ and sentence that students must say as “false” ‘Rona is good at many subjects, especially Geography and Science’ [12, 76];

4) children as speakers in dialogues and vocabulary or grammar exercises in English language textbooks collect and describe gender-stereotypical things, e.g. boys – coins, balls, computer games, stamps, badges, toy soldiers etc., girls – dolls, soft toys, cactuses, clothes etc.

Chart 2. The Sample of Gender Stereotyped Exercise [12] boys write about in their letters girls write about in their letters Paul pet animals Sophie beautiful clothes Dan baseball Toru singing Marco sport Natasha doing homework Eric riding a bicycle Anita planting flowers Kostas music Carmen telling about holidays Marek playing football Cheng swimming (e.g. throwing distance) and some aspects of sexuality, which show large gender differences. Aggression shows a gender difference that is moderate in magnitude [4, 590]. Differences between girls and boys in emerging language skills were explored by the group of researchers from ten non-English language communities on the base of The British Psychological Society [2].

The results showed that girls are slightly ahead of boys in early communicative gestures, unproductive vocabulary, and in combining words. And contrary, boys were not found to be more variable than girls. Researchers admitted that despite extensive variation in language skills between language communities, the difference between girls and boys remained. It was suggested that the difference is caused by strong factors that do not change between language communities. A different approach to the research on gender differences in language use in partly given in cognitive achievement attributed to anatomical differences in male and female brains. What is more, researchers Springer and Deutsch concluded that the left hemisphere in men is more specialized for verbal activity and the right hemisphere is more specialized for abstract or spatial processing; women have a more integrated brain function than men due to a richer connection between the two sides of the brain [6,88]. On top of that, researchers from Northwestern University and the University of Haifa showed

that areas of the brain associated with language work harder in girls than in boys during language tasks, and that boys and girls rely on different parts of the brain when performing these tasks. The findings of Douglas Burman and Games R. Booth suggest that language processing is more sensory in boys and more abstract in girls. The researchers found that girls still showed significantly greater activation in language areas of the brain than boys. The information in the tasks got through to girls' language areas of the brain— areas associated with abstract thinking through language. And their performance accuracy correlated with the degree of activation in some of these language areas. However, in boys' accurate performance depended when reading words on how hard visual areas of the brain worked. In hearing words, boys' performance depended on how hard auditory areas of the brain worked [1]. In early 2021 by the author of this article was conducted the survey as online Google form questionnaire in which 42 female English teachers took part. After analyzing the responses of English teachers with different experiences and places of work, we want to focus on the following positions:- only 24% of English teachers pay attention to such an element as the gender of students when planning a lesson;- teachers' opinions diametrically differ on the peculiarities of learning language aspects by both genders (almost 50% by 50%);- denying the idea that girls are more successful in languages, teachers, answering on another question, point to a more effective formation of productive skills in girls, despite the fact that speaking and writing are traditionally more complex in the process of developing;- an important factor was the response focused on enriching their methodological variety of methods and techniques – 76%, but only 54% of all respondents consider it necessary to involve diversity of methods and techniques due to genders.

Conclusions and prospects for further research. The contributions of this work are presented as follows: every language community is capable to have a good impact on the boundaries of gender differences by minimizing them, on the one hand, and taking into account to have a clear sense of purpose of educational effects, on the other hand; gender differences in language are proved as well on the neuropsychological level that demonstrate for educational system of Ukraine the

necessity of immediately considering gender approach in FLT; the Ukrainian school is not quite ready to recognize the presence of such an element in education as gender, which is not implemented methodically in the process of professional development of an English student teacher at the university and in their continued professional development in service. The conducted study does not cover all aspects of the research problem. Prospects for further studies include the analysis of the teaching strategies in English grammar and vocabulary within the gender approach.

References:

1. Burman, D. (2008). Neuropsychologic Sex Differences in Neural Processing of Language Among Children. Vol. 46, Issue 5, 2008, pp. 1349–1362. [in English].
2. Eriksson, M. & Marschik, P. (2012). Differences between girls and boys in emerging language skills: evidence from 10 language communities. *British Journal of Developmental Psychology*, 30, pp. 326–343. [in English].
3. Gender Differences in Educational Outcomes : Study on the Measures Taken and the Current Situation in Europe. Brussels : Eurydice, 2010. 142 p. [in English].
4. Hyde, J.S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60(6), pp. 581–592. [in English].
5. Maccoby, E.E., & Jacklin, C.N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, C.A.: Stanford University Press, 634 p. [in English].
6. Nikolovska, A. (2011). Gender and vocabulary learning in EFL: a case study from Macedonia. *Belgrade BELLS*, pp. 87–109. [in English].
7. Oxford, R., Nyikos, M. & Ehrman, M. (1988). *Vive la Difference? Reflections on Sex Differences in Use of Language Learning Strategies*. *Foreign Language Annals*, 21, 4, pp. 321–329. [in English].
8. Pakuia, J. (2015). Gender and Sexuality in English Language Education: Focus on Poland. British Council. *ELT Research Papers* 15.03, 126 p. [in English].
9. Sunderland, J. (2006). *Language and Gender :an advanced resource book*. London and New York :Routledge, 359 p. [in English].

10. Wiliam, D. (2000). Assessment: social justice and social consequences: review essay. *British Educational Research Journal*, 26(5), pp. 661–663. [in English].
11. Karpiuk, O. D. (2008). *Anhliiska mova : pidruchnyk dlia 8-ho klasu* [English for the 8-th form] Ternopil, 200 p. [in Ukrainian].
12. Kozlovska, T. (2007). *English : pidruchnyk zanhliiskoi movy. 6 klas* [English for the 6-th form] Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].
13. Maierchyk, M., Plakhotnik, O. & Yarmanova, O. (2014). *Hender dlia medii : pidruchnyk iz hendernoiteorii dlia zhurnalistyky ta inshykh sotsiohumanitarnykh spetsialnostei* [Gender for the media: a textbook on gender theory for journalism and other socio-humanitarian specialties]. Kyiv, 143 p. [in Ukrainian].
14. Morska, L. I. & Kuchma, M. O. (2007). *English : pidruchnyk dlia 7-ho klasu* [English for the 8-th form]. Kyiv, 240 p. [in Ukrainian].

УДК 811.161

Н. Б. Іваницька, д-р філол. наук, професор

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9925-1285>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПОЛІКОДОВА СТРУКТУРА УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ВЕБСАЙТУ: ФОРМАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті наводяться аргументи на користь формалізації аналізу університетського вебсайту як своєрідного з позицій комунікації та прагматики полікодового тексту. Університетські вебсайти практично неможливо орієнтувати на певну категорію адресата за віковими, гендерними, статусними та іншими ознаками. У цьому разі контент-аналіз як один із формалізованих методів дає змогу визначити ступінь впливу змісту повідомлення на аудиторію для зниження ймовірності суб'єктивності інтерпретації текстових повідомлень.

Ключові слова: університетський вебсайт, контент-аналіз, ключові слова, дискурс, формалізація, полікодовість тексту.

Постановка проблеми. Дискурсивні теорії мовознавства обґрунтовують різноаспектні вектори дослідження текстів. У наукових працях дискурс розглядають і як індивідуалізований текст, і як текст у мовній ситуації та мовному контексті, і як громадську максимально об'єктивізовану дискусію. Поширені думки про дискурс як усний діалог чи полілог. Варто зауважити, що сучасна теорія дискурсу охоплює різні аспекти мовної діяльності, діалогічного обміну інформацією або взаєморозуміння, теорію мовного впливу або теорію наукової дискусії. Водночас вже виокремлені та відносно усталені в мовознавстві категорії дискурсивного аналізу набувають нового звучання на тлі активного розвитку інтернет-комунікації. У цьому аспекті новий віртуальний комунікативний простір висуває певні вимоги і до текстів, які там функціонують. У нашій статті зупинимося на можливих методах дослідження полікодових текстів університетських вебсайтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці питання методології дослідження дискурсу є достатньо розробленим. І. Шевченко зауважує: «Розуміння дискурсу як конструювання, використання теорій соціального конструктивізму є відмінною рисою нової парадигми, яка згідно з методологією постмодернізму трактує комунікацію як конструктивний фактор поведінки та діяльності людей, а не як звичайний обмінний процес між переробниками інформації» [2, с. 150]. Про особливості сучасної комунікації зауважують й інші дослідники [1; 3; 5].

Вивчення дискурсу спричинено актуалізацією когнітивно-комунікативної наукової парадигми, яка використовує відповідні методи аналізу. Саме дискурсивна діяльність людини, під час якої використовуються когнітивні механізми, становить підґрунтя сучасного лінгвопрагматичного методу дослідження (Ф. Бацевич, А. Белова, Л. Славова та ін.). Встановлення особливостей інтеракцій у мережевому дискурсі передбачає використання дискурсивного аналізу (праці З. Харрися, Т. ван Дейка, Р. Барта та ін.).

Водночас недостатня вивченість інтернетівського університетського дискурсу зумовлює необхідність заповнити цю прогалину за допомогою актуальних кількісних та якісних методів дослідження в рамках сучасної інтегральної парадигми опису мови.

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості використання формальних методів аналізу університетського дискурсу, зокрема в межах вебсайту, з огляду на сучасні можливості автоматизованого аналізу текстів.

Виклад основного матеріалу. Університетський інтернет-дискурс має прагматичну спрямованість, оскільки є основним способом забезпечення комунікації ЗВО з його цільовою аудиторією. Цей дискурс має на меті створення позитивного іміджу закладу вищої освіти для залучення абітурієнтів, учених, спонсорів, популяризації наукових та академічних досягнень його співробітників та студентів тощо.

Сучасні дослідження текстів охоплюють різні аспекти. Крім власне текстологічного аналізу, дискурс-аналізу та інших загальновизнаних і поширених методів аналізу тексту активного вжитку набувають і формальні методи аналізу тексту. Різноманітність методів аналізу тексту уможливорює вивчення будь-яких текстових масивів як з точки зору їхньої тематики, так і з позицій полікодовості.

Зацікавленість дослідників мультисеміотичними структурами є не випадковою. Особливої актуальності такі структури набули в контексті розвитку інтернетівського середовища, для якого полікодовість текстів є явищем звичним. У цьому середовищі присутня своя система цінностей, знакових систем, символів та смислів, естетичних норм, що вже стали традиційними. Однією з безлічі складових інтернет-середовища, де реалізуються ці поняття, є вебсайти. Сьогоднішні сайти важко уявити у вигляді plain text, тобто. гомогенного вербального компонента. Простежується прагнення до полікодовості, мультисеміотичності, мультимодальності.

Полікодовий текст – це поєднання елементів природної мови з кодами інших семіотичних систем у межах одного тексту. Фактура таких текстів складається з двох негомогенних елементів: вербальної – мовної/мовленнєвої і невербальної, що належить іншим знаковим системам, відмінним від природної мови.

Полікодові тексти Інтернету можуть бути як з нульовою, так і ненульовою

гетерогенністю: статичними (інформаційний текстовий блок) або динамічними (банерна реклама); двовимірними; усними (з озвученою анімацією або елементами звукового відео) та письмовими; містять графічні знаки кількох природних мов, а також які використовують різноманітні варіанти шрифтів, кольору та графіки. Вважається, що на рівні глибинної семантики не існує принципової різниці між значенням вербальних і невербальних знаків, проте спеціальні дослідження показують, що вербальна і невербальна інформація сприймається по-різному. Вважають, що вербальна інформація впливає на свідомість раціонально, а використання інших, паралінгвістичних засобів автоматично переводить сприйняття на підсвідомий рівень. Зображення, на відміну від слова, що вербалізує позицію автора, сприймається як об'єктивна картинка і не співвідноситься у свідомості адресата з установкою адресанта. Такі конструктивні ознаки, як цілісність та зв'язність у полікодовому текст, є результатом взаємодії вербального, іконічного та в низці випадків аудіо- та візуального компонентів. Зображення та слово при цьому не є простою сумою знаків, їх значення інтегруються та утворюють складну смислову єдність. У текстах із повною креолізацією, де під креолізацією ми розуміємо процес доповнення вербальних інтернет-текстів малюнками, звуком, анімацією, гіпертекстовими посиланнями та ін., спостерігається логічне з'єднання всіх компонентів. Якщо такого не відбувається, настає комунікативна невдача.

Описані особливості полікодових текстів, до яких належать і вебсайти університетів, зумовлюють пошук різних методів їхнього лінгвістичного дослідження.

Сьогодні існує чимало методів, що дозволяють здійснювати автоматизований аналіз тексту. Систематизація найпопулярніших методів дає таку класифікацію:

I. За функціями, що виконуються: 1) методи, що передбачають імпорт тексту та подальшу роботу з ним; 2) методи дослідження тексту, де робота ведеться на синтаксичному та граматичному рівнях, наприклад, пошук слів у тексті; 3) Методи, орієнтовані на семантичний аналіз для створення списків категорій, словників тощо; 4) методи, що передбачають експорт отриманих під час дослідження даних.

II. За об'єктом аналізу: 1) методи, орієнтовані на мову (лінгвістичні методи; методи роботи з даними); 2) методи, орієнтовані на контент (якісні методи; кількісні методи (категоріальні та некатегоріальні системи).

Серед сучасних методів аналізу тексту та дискурсу виділяють:

1. Інтент-аналіз, який уможливорює реконструкцію інтенцій, тобто спрямованість автора на той чи інший об'єкт. Для інтент-аналізу можуть застосовуватися такі прикладні пакети, як Ethnograph, Leximancer, MinnesotaContextualContentAnalysis.

2. Контент-аналіз дає змогу провести якісний чи кількісний аналіз змісту текстового масиву. В результаті необхідно отримати інтерпретацію виявлених закономірностей. Для контент-аналізу можуть застосовуватися такі прикладні пакети: CrawdadDesktop, INTEXT, QDAMiner.

3. Фоносемантичний аналіз дозволяє аналізувати текст лише на фонетичному та семантичному рівнях, безвідносно змісту тексту. Можливе використання таких програм, як DIATON та Vaal.

4. Дискурс-аналіз є сукупністю технік і методик інтерпретації текстів та висловлювань. Для проведення дискурс-аналізу використовується зокрема програма САТРАС.

5. Наративний аналіз співвідносить послідовність слів у реченнях, складених на основі деякого мовного досвіду з реально існуючими в текстах. При наративному аналізі застосовують такі програми, як LIWC та PC-ACE.

6. Експертна атрибутивна оцінка тексту є аналізом тексту з метою виявлення деякої інформації про його автора (де, коли і ким був написаний текст, як автор відноситься до написаного тощо).

7. Морфологічний автоматичний аналіз передбачає дослідження всіх можливих морфологічних інтерпретацій кожного слова у тексті. Можливо використання наступних методик: ATLAS.ti, TextArc, Textanz.

8. Семантичний автоматичний аналіз дозволяє виявити семантичну структуру речень та значення реалізованої в тексті полісемії. Це можна здійснити за допомогою таких програм, як TextAnalyst 2.0, та різноманітних конкордансерів.

9. Синтаксичний автоматичний аналіз зіставляє лінійні послідовності лексем мови з його граматиною. Застосовують методики ProfilerPlus, DictaScore та інші.

З-поміж описаних підходів результативним вважають кількісний контент-аналіз, під яким розуміють квантитативний аналіз текстів та текстових масивів з метою подальшої змістовної інтерпретації виявлених числових закономірностей. У вузькому сенсі контент-аналіз – це методика, що дозволяє виявляти частоту появи в тексті певних характеристик, які цікавлять дослідника та які дозволяють йому робити висновки щодо намірів автора даного тексту чи можливих реакцій адресата. На сьогоднішній день це один із найпоширеніших кількісних методів аналізу тексту у лінгвістиці.

Спочатку під контент-аналізом розумівся підрахунок елементів тексту, їх подальша систематизація та категоризація з метою подальшого виявлення основних тенденцій (тем, настроїв) у тексті. Основна ідея контент-аналізу полягала в тому, щоб перевірити, наскільки думка людини, яка аналізує текст на основі своїх власних відчуттів щодо прочитаного, відповідає даними про цей текст, підкріпленим статистично. Пік розвитку контент-аналізу припав на першу половину ХХ ст. За допомогою контент-аналізу можна також визначити не лише хто і що сказав, але ще й із яким ефектом. Ця модель Гарольда Д. Лассуела лягла в основу контент-аналізу. Сам він підкреслював цінність цього виду аналізу текстів для політичного дискурсу.

Процедура проведення контент-аналізу охоплює кілька стадій: визначається мета дослідження, його завдання та тема дослідження. На цій основі формується вибірка. Слід розуміти, що не завжди вдається зібрати та проаналізувати весь матеріал з тієї чи іншої проблеми. Тому дослідники вдаються до часткової вибірки або вибірки, що формується за імовірнісним принципом. Процес відбору виконується в кілька етапів – обирають відправника; здійснюють відбір безпосередньо документів для аналізу; обирають підмножину документів. Процес категоризації та кодування займає ключове місце під час проведення контент-аналізу. Категоризація – це процес і результат розподілу певної кількості елементів за категоріями. У свою чергу, категорія – це безліч слів, об'єднаних за деякою ознакою.

Під час проведення контент-аналізу необхідно коректно скласти систему категорій, для чого застосовуються програми кодування та декодування тексту, такі як QDAMiner, WordStat, NVivo та інші. Кожну категорію рекомендується ілюструвати прикладами, щоб надалі кодувальнику було простіше визначити, чи підходить та чи інша одиниця під цю категорію. Якщо під час кодування виявляються нові категорії, слід перекодувати весь матеріал, спираючись на новий список категорій.

Висновки. Отже, сучасні вимоги до комунікації в інтернетівському просторі ставлять перед дослідниками низку нових завдань, вирішення яких дозволить поліпшити сприйняття інформації потенційними адресатами. Для оцінки лінгвістичної якості університетських сайтів слід використовувати автоматизовані програми обробки текстів, які позбавлені «суб'єктивності» і дають змогу через кількісні показники встановити якість контенту університетського інтернетівського дискурсу як полікодового тексту.

Список використаних джерел:

1. Терещенко Лілія, Ткачук Тетяна. Класифікації компліменту згідно компонентів дискурсивної діяльності. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2021. Vol. 9. Issue 2. P. 61-64.
2. Шевченко І. С. Дискурс і когнітивно-комунікативна парадигма лінгвістики. Мова. Людина. Світ. До 70-річчя проф. М. Кочергана: зб. наук. статей. Київ: Вид. центр КНДУ, 2006. С. 148–156.
3. Dijk van T.A. *News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press*. NJ: Erlbaum, 1988. 348 p.
4. Fairclough N. *Language and Power [M]*. New York: Longman, 1989. 238 p.
5. Karpa I. B. *Functional and Pragmatic Characteristics of Interactive Virtual Communication. (Case Study of Reference Service Yahoo! Answers)*. Author's thesis. Kherson, 2010. 20 p.
6. Pascual, Pérez-Paredes, Pilar, et al. Constructing immigrants in UK legislation and Administration informative texts: A corpus-driven study (2007–2011). *Discourse & Society*, 2017. P 243-260.

THE USE OF E-LEARNING IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING AT UNIVERSITY LEVEL

The article represents a brief overview of modern e-learning tools that can be used in teaching a foreign language at university level. The work highlights the definition and characteristics of electronic learning, its development. The advantages and disadvantages of using online servers and platforms for teaching foreign languages are described and analyzed.

Key words: *foreign language; e-learning; e-learning tools; information and communication technologies, higher education; learning motivation.*

Problem statement. We are living in the 21st century and it is the age of technological advancement. Nowadays the question of the use of new information technologies has been increasingly raised especially at university level. These are not only some new technical means, but also some new approaches to the learning process.

Both domestic and foreign scientists have proven that information and communication technologies (ICT) are able to facilitate the process of language acquisition, in particular, the advantages of their use are: creation of additional motives for learning a foreign language; individualization of educational process; strengthening faith in one's own success while learning a language; work with authentic material, the source of which is the Internet, various texts, data banks, daily and periodical press, radio and television programs; the ability to communicate with native speakers [6, p.238]. However, the state of e-learning in our country and around the world shows the urgent need to stimulate it to ensure dynamic and progressive development and implementation at higher education level, because e-learning is an innovative technology aimed at professionalizing and increasing the mobility of learners, and at the present stage of ICT development it can be considered as a technological basis for the fundamentalization of education.

Literature review. Among the researchers who considered the application of electronic learning and information and communication technologies in the educational process, it should be noted Bondar N. [1], Hurevych R. [4], Kademiia M.[4], Oliinyk O. [6], Osaulchyk O. [7], Godwin-Jones R. [3]. Some aspects of the development and application of computer technology tools and the creation of methodological support for their use were created by O. Bochkina, Yankovets A.[10], Yankovets O. [10], Al-Shammari A. H., Langan D., Schott N. [5] and others. However, a comparative analysis of the use of ICT in foreign language education in different countries around the world from the point of view of practical value using individual ideas has not been carried out yet.

The purpose of the article is to summarize the e-learning methods of teaching a foreign language with a projection on its common and distinctive features compared to the traditional method of teaching.

Presentation of the main research material. An essential feature of the modern world is the processes of globalization and the rapid growth of the use of new information technologies. A special role in this process is that it belongs to the Internet. That is why today in any educational sphere we come across the term “e-learning” (electronic learning). E-learning is developing quite actively in the world, which is facilitated by the increased demand for educational services and the level of ICT development. UNESCO experts believe that the conformity of workers' qualifications to the level of the information society requires the introduction of e-learning in the educational process, which orients students to a new style of education and promotes their skills for further lifelong learning [5, p.101].

E-learning (electronic learning) refers to the learning process that takes place within the internet and in which technological tools are used as support. These are used to make learning more interesting, motivating, stimulating and meaningful to the students. These tools have been touted as potentially powerful enabling tools for educational change and reform as they are making marked inroads into the combination of digital technologies and a foreign language learning [4, p.25].

This type of learning is interactive because there is the possibility of

communicating with teachers or with other students in the format of live classes. There are also deferred courses, with classes recorded on video and uploaded to the online school, so that the student can do the course on their own and at their own pace. The term «e-learning» for this type of learning, as we know it now, was coined in the US in 1996 by researcher, educator, conference host, Elliot Masie [5, p.103].

The first attempt to introduce e-learning can be traced back to a proto-LMS created by Sidney Pressey in 1924. It is considered to be the first «teaching machine». It looked like a simple typewriter with an additional display window. Learners had to input answers to multiple choice questions so they could progress [3, p.8].

In 1960, the first computer training programme was born. PLATO (Programmed Logic for Automatic Teaching Operations) was created at the University of Illinois. Not only was it a successful teaching system but it also brought about one of the world's first online communities. This expanded in the 1970s, as e-learning started to become more dynamic and interactive [5, p.103].

By the mid-1990s, the early iterations of the LMSs we know and love today started to spread. With the rise of the internet and easier access to online technology, the e-learning market grew at pace. This was mainly driven by educational institutions, that were looking to create distance learning solutions for their students. [5, p.104].

It is essential to note that the use of electronic learning technologies allows teachers to create conditions not only for studying the main material of the course, but also to obtain additional professionally oriented foreign language information. The main task of the teacher is to provide a conceptual connection between the classroom and the virtual learning space. And this, in turn, corresponds to the principle of creating continuing education, i.e. a combination of full-time and distance learning [1, p.127].

Modern educational platforms offer different types of educational and research activities, both individual and group. Bright and interesting format, gamified tasks can increase self-motivation of students to study a foreign language. Along with this,

e-learning has sufficient capacity base for the development of the creative component of personality. So, through the selection of appropriate educational tasks (creation of intelligence maps, work on projects, presentations, collages, open solutions problematic issues, etc.) students are forced to become more active in creative research activities that ultimately develop their creativity [8, p.253].

Among useful educational platforms we can mention Zoom. So, Zoom is a service for video conferencing and online meetings. The application has several significant features. First, the meeting can be organized by any user who has created an account. The next feature is that during the reading, all conference participants have the opportunity to see the text proposed by the teacher thanks to the option «Screen Demonstration» [10, p.329].

There are obvious benefits of using the above mentioned app. We consider that the main advantage is the possibility of individual two-way telecommunication of the student with the teacher in the learning process. Thus, the format of «teacher – audience» remains unchanged and, in our opinion, is not inferior to traditional classroom learning. Another advantage of using the Zoom computer application is that the information provided and certain distance lessons can be recorded and reproduced at any time when a student needs to refer to previously learnt material. One more useful feature of the app is the «proofreader» function. It allows you to correct student's work with a marker and make text corrections. Another undeniable advantage of Zoom is the whiteboard feature. That is, the teacher can use the board to explain new material, analyze errors and so on. All the above options indicate that the application is effective for conducting foreign language classes, as its options give numerous opportunities to use a variety of forms and methods of work. Moreover, students can be divided into groups or pairs with the help of Zoom Rooms. This can be of high importance for organization of students' individual work, especially while speaking.

Another bright example of the use of e-learning during teaching a foreign language is the platform Moodle. In the Moodle environment, students receive: 1) access to educational materials (texts of lectures, tasks to practical / laboratory and

independent work; additional materials (books, reference books, manuals, methodological developments) and tools for communication and testing; 2) tools for group work (Wiki, forum, chat, seminar, webinar); 3) the ability to view the results of the distance learning course by the student; 4) the ability to view the results of the test; 5) the ability to communicate with the teacher through personal messages, forum, chat; 6) the ability to download files with completed tasks; 7) the ability to use reminders about events in the course, etc.

Teachers in the Moodle environment are given the opportunity to: 1) use the tools for the development of author's distance learning courses; 2) allocate educational materials (texts of lectures, tasks to practical / laboratory and independent work; additional materials (books, reference books, manuals, methodological developments), as well as video and audio presentation materials in various formats and through additional plug-ins; 3) adding different elements of the course; 4) modify educational materials; 5) use of different types of tests. However, there is a number of disadvantages of this platform. Among them: 1) the poor graphical interface. The interface does not offer many new features compared to other platforms; 2) fragile security. Depending on the security policies and technical infrastructure at the time of installation; 3) a small server failure or internet service downtime can leave the user without the possibility of using it for quite some time.

YouTube videos can be used in a foreign language teaching for various aspects of language as to enhance vocabulary, accents, pronunciations, voice modulation and many more. The real advantage of using YouTube in teaching foreign languages is that it offers authentic examples of everyday speech used by everyday people. The teacher can use it as a tool for improving their Listening and Speaking, Reading and Writing skills. A good activity to enhance students' speaking skills can be: the teacher can show a selected part of the movie to the students and further ask them to narrate the rest of the story of the movie or the climax of the movie. This will add to their creativity as well as their speech. The teacher can also prepare worksheets on the movie clippings in advance and ask the students to complete those worksheets while watching movies [6, p.240]. The only disadvantage of the use of YouTube videos is different level of students' listening skills. Some students may not understand the message and it can be very hard for them to complete the tasks.

One more tool of e-learning is interactive whiteboards. An interactive whiteboard is a good replacement for traditional whiteboards or flipcharts as they provide ways to show students everything which can be presented on a computer's desktop (educational software, web sites, and others). SMART boards help teachers use a student-centered approach to teach language arts. With a SMART Board, teachers can combine video, audio, Web browsing and word processing to teach students interactively. The teacher can display paragraphs with errors and ask the students to edit the paragraphs or proofread them. To teach writing skills the teacher can also use a story starter and ask the students to write a class story or chain story or peer story [3, p.12]. As examples we can mention the following resources:

1. SMART Exchange is SMART Board interactive whiteboard site provides several lesson plans and activities for teachers to use in the classroom. SMART lessons are available for a variety of ages and subjects [8].

2. Eduscapes is guide to interactive whiteboards explains different activities and resources that can be used with IWBs. Eduscapes is a good starting place for teachers who are just beginning to use this technology in the classroom [2].

3. Wordwall is a good resource for creation your own interactive exercises, tests or interactive whiteboards. There are available tasks for a variety of ages and subjects [9].

Conclusions and recommendations for the further research. To sum up, we can say that the classroom environment today is completely different from the traditional classroom. The traditional methods which are mainly based on lecturing miserably fail in developing foreign language skills among the learners. New technologies like YouTube, Zoom, Moodle, interactive boards and many more have added not only stimulus but also learners' engagement and true interactivity within the classroom. So, we have summarized the experience of using some of the most affordable electronic tools for training in teaching a foreign language. It is obvious that the development of e-learning contributes the emergence of new methods in education and thus improves its quality.

The article does not cover all aspects of the problem under the study. Further study requires pedagogically valuable experience in the use of ICT in a foreign language teaching for its creative application in educational process of higher education institutions.

References:

1. Bondar N. D. Formation of positive motivation for philologists-translators by means of distance technologies. *Suchasni Informatsiini Tekhnolohii ta Innovatsiini Metodyky Navchannia v Pidhotovtsi Fakhivtsiv: Metodolohiia, Teoriia, Dosvid, Problemy* [Modern Information Technologies and Innovative Methods of Specialists Training: Methodology, Theory, Experience, Problems]: collection of scientific works. Kyiv-Vinnytsia: LLC Print Plus, 2021. Issue. 62. P. 124-129.
2. Engaging Learners the SMARTboard Way. 2022. URL: <https://eduscapes.com/sessions/smartboard/>
3. Godwin-Jones R. Riding the digital wilds: Learner autonomy and informal language learning. *Language Learning & Technology*, 23(1). 2019. P. 8-25.
4. Hurevych R., Kademiia M. Online learning through e-learning courses. *Professional and Technical Education*. 2007. No. 4. P. 24–27.
5. Langan D., Schott N., Wykes T., Szeto J., Kolpin S., Lopez C., Smith N. Students' use of personal technologies in the university classroom: analyzing the perceptions of the digital generation. *Technology, Pedagogy and Education*, 25(1). 2016. P. 101-117.
6. Oliinyk O. V. Innovative technologies of distance learning of foreign languages for students of non-language universities. *Linguistic research*. Issue 38.2014. P. 238-246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_lingv_2014_38_38.
7. Osaulchuk O. B. Upbringing Potential of Higher School Education under the Conditions of Distance Learning Form. Prospects and innovations of science. Series "Pedagogy". Kyiv, 2021. Issue № 4(4). P. 246-255.
8. SmartExchange. 2022. URL: <https://exchange.smarttech.com/>
9. Wordwall. 2022. URL: <https://wordwall.net/uk>
10. Yankovets A., Yankovets O. Peculiarities of conducting online classes in foreign languages using Zoom server under the conditions of distance learning. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. *Pedagogical Sciences*, 23(4). 2021. P. 327-339.

ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ВИВЧАЮТЬ ПОЛЬСЬКУ МОВУ ЯК ІНОЗЕМНУ

Streszczenie: *Coraz więcej studentów z Europy Wschodniej studiuje w polskich uczelniach. Polska jest dla nich krajem bliskim kulturowo, gdzie mogą zdobyć dyplomy uznawane w Europie przy niskich kosztach utrzymania. Przeprowadzone badania wykazały, że studenci z Białorusi, Ukrainy i Rosji chcą integrować się z polskim społeczeństwem, pozostają jednak bierni i rzadko włączają się życie społeczne uczelni i środowiska lokalnego, nie promują też swojej kultury ojczystej w Polsce.*

Słowa kluczowe: *tożsamość, aktywność społeczna, internacjonalizacja szkolnictwa wyższego w Polsce*

Wprowadzenie

Polska staje się coraz bardziej atrakcyjnym kierunkiem migracji edukacyjnej dla młodzieży pochodzącej z państw byłego ZSRR. Trend ten dotyczy zarówno szkolnictwa na poziomie średnim (głównie województwa przygraniczne we wschodniej części kraju) oraz szkolnictwa wyższego. Jednym z najważniejszych czynników warunkujących wybór Polski jako kraju nauki czy studiów są: międzynarodowa uznawalność wykształcenia zdobytego w Polsce (dzięki akcesji do UE), stosunkowo niskie bezrobocie oraz koszty utrzymania niższe niż w Europie Zachodniej i innych państwach regionu. Obok czynników *stricte* ekonomicznych ważne są również te o podłożu językowym i kulturowym – Polska jest krajem słowiańskim – a więc krajem o podobnej kulturze i języku, który pod względem liczby użytkowników jest największym językiem zachodniosłowiańskim. Nasza historia po II wojnie światowej to wspólne doświadczenie komunizmu, a potem w latach 90. XX w. przemian społeczno – politycznych i ekonomicznych. Wreszcie – Polska jak i inne kraje słowiańskie w Europie Środkowej – z klasycznych państw

imigranckich zaczęły przeobrażać się w atrakcyjne strefy emigracyjne (Castels, 2011) i są postrzegane przez naszych braci z Europy Wschodniej, jako kraje należące do Europy Zachodniej, przy jednoczesnym zachowaniu wspomnianych wyżej czynników o podłożu językowym, kulturowym i historycznym. Specyfiką właściwą Polsce jest też spora Polonia zamieszkująca kraje byłego ZSRR, to właśnie polityka zachęcania do podjęcia studiów w Polsce wobec osób polskiego pochodzenia wyznaczyła paradygmat w zakresie rozwiązań prawnych (Karta Polaka) oraz promocyjnych na rzecz umiędzynarodowienia szkolnictwa wyższego w naszym kraju. Trend w napływie do Polski studentów z Europy Wschodniej uległ zdecydowanemu nasileniu od początku drugiej dekady XXI wieku, kiedy to wielu młodych Białorusinów, Ukraińców i Rosjan zdecydowało się podjąć studia w polskich uczelniach niepublicznych (Gomółka, 2017) . W roku akademickim 2016/2017 w polskich uczelniach studiowało 65 096 tys. Studentów cudzoziemskich: 34 834 tys. Ukraińców, którzy stanowią obecnie 53,5% ogółu obcokrajowców w polskich uczelniach, 5188 tys. Białorusinów – stanowią obecnie 7,9% ogółu studentów obcokrajowców oraz 1028 Rosjan, którzy stanowili 1,57% ogółu studentów cudzoziemskich w Polsce (*Study in Poland: Studenci zagraniczni w Polsce 2017*, s. 40).

Tożsamość i aktywność społeczna a migracja

Tożsamość buduje się na uznaniu pewnego systemu wartości, które stanowią istotną część dla danej sfery życia społecznego. Wywodzi się ona z wiedzy na temat własnej grupy, jej historii, roli i powołania. Tożsamości zespolona jest także z elementem samooceny budowanej w kontakcie z inną kulturą, akceptacją własnych norm i wartości (Grabowska, 2013, 265). Związana jest ze zmianami w poczuciu tożsamości narodowej. W wymiarze tożsamościowym można wyróżnić aspekty: poznawczy, behawioralny emocjonalny, które Paweł Boski określa mianem akulturacji psychologicznej (Boski, 2009). Aspekt poznawczy łączy się ze znajomością historii i tradycji. Wiele krajów – w tym również Polska - przy staraniach o obywatelstwo stawia wymóg znajomości nie tylko języka, ale także historii i kultury. Aspekt emocjonalny będzie powiązany z deklaracjami co do przynależności narodowej.

Emigranci często doświadczają stanu zawieszenia, wynika on z niepewności dotyczącej tożsamości granicznej, kiedy nie wykształciły się jeszcze mechanizmy lojalności i poczucia solidarności z nowym środowiskiem społecznym, a stare związane z krajem rodzinnym uległy hibernacji lub zostały przerwane (Budyta-Budzyńska, 2011, s. 56). Trzeba jednak zaznaczyć, że dzisiaj dzięki wszechobecności Internetu pełne zerwanie więzi z krajem rodzinnym jest praktycznie niemożliwe (chyba że jest to zamierzona i przemyślana postawa).

Emigrant może przyjąć wobec społeczeństwa przyjmującego następujące postawy:

1. utrwalenie tożsamości emigranckiej, czyli poczucia wyobcowania w społeczeństwie przyjmującym i silnego podkreślenia swojej tożsamości narodowej;

2. poczucia zagubienia, lęku i stresu związanego z poczuciem niepewności o własną tożsamość. W skrajnych przypadkach może wywołać depresję;

3. pojawienia się lojalności wobec państwa gospodarza, poczucia solidarności ze społeczeństwem przyjmującym i chęć uczestniczenia w życiu społecznym i politycznym. Niekiedy ujawnia się tzw. tożsamość kreskowa, inaczej zwana też sytuacyjną;

4. Całkowitego odrzucenia starej tożsamości (asymilacja identyfikacyjna) i przejścia tożsamości narodowej grupy większościowej (wiąże się to często z silną potrzebą demonstrowania nowej tożsamości).

Wymiar tożsamościowy jest niezwykle ważny i właściwie warunkuje odpowiednie funkcjonowanie w pozostałych trzech wymiarach. Bez odpowiedzi na pytanie kim jestem człowiek nie jest w stanie w pełni funkcjonować w społeczeństwie, a poszukiwanie tożsamości jest najbardziej trwałym i zarazem najtrudniejszym zadaniem w rozwoju człowieka (Grabowska, 2013).

M. Budyta-Budzyńska porównuje tożsamość na emigracji do tej na pograniczu narodowościowym – jest ona wyborem i zależy zarówno od polityki imigracyjnej państwa przyjmującego oraz polityki emigracyjnej ojczyzny.

Tożsamość narodowa na emigracji może się zmieniać wielokrotnie w ciągu życia i mieć charakter płynny (Budyta- Budzyńska, 2013, s 56).

Aktywność społeczną można nazwać funkcjonowanie migranta w nowym środowisku społecznym oraz sposób w jaki korzysta z imigranckich sieci społecznych (osobiście, za pomocą mediów społecznościowych). Warto pamiętać, że imigranckie sieci społeczne mogą z jednej strony pomagać imigrantowi w odnalezieniu się w nowej rzeczywistości, z drugiej zaś mogą utrudniać integrację ze społeczeństwem przyjmującym, blokując poznawanie kultury i języka co w efekcie może doprowadzić do uniemożliwienia awansu społecznego. Wymiar ten wiąże się z wchodzeniem przez emigranta do grup pierwotnych i wtórnych w społeczeństwie gospodarzy i przejmowaniem istniejących ról społecznych (Budyta-Budzyńska, 2011). Bardzo ważna jest postawa społeczeństwa przyjmującego, jego otwartość na *Innego*, czyli kompetencje międzykulturowe w skali makrosocjalnej. Działalność społeczna jest bowiem dialogiem pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi.

Metodologiczne podstawy badań własnych

Przedmiotem przeprowadzonych badań było funkcjonowanie w płaszczyźnie tożsamościowej i społecznej studentów pochodzących z Białorusi, Ukrainy i Rosji, którzy podjęli studia w Polsce. Natomiast celem było poznanie postaw wobec kultury rodzimej i polskiej oraz podejmowanej aktywności społecznej i promowania własnej kultury podczas pobytu w Polsce.

Badania ankietowe zostały przeprowadzone w formie online. Wybrałem tę formę, aby dotrzeć do jak największej liczby osób. Dane zebrano w kwietniu i maju 2018 roku przy pomocy formularza ankiety przepisane do Formularzy Google, umożliwiającymi zbieranie danych w sposób zautomatyzowany. Próba badawcza obejmowała 150 osób, byli to studenci pochodzący z Białorusi (51 osób), Rosji (15 osób) i Ukrainy (84 osoby), studiujący w polskich uczelniach. Prośbę o udział w badaniach wraz z ankietą umieściłem między innymi na portalach społecznościowych Facebook i VKontakte, w grupach zrzeszających Białorusinów, Rosjan i Ukraińców przebywających w Polsce. O pomoc w rozesłaniu ankiet i dotarciu do studentów poprosiłem również szkoły języka i kultury polskiej, które działają przy uczelniach wyższych w całej Polsce i zajmują się kształceniem językowo- kulturowym

studentów cudzoziemskich. Przy analizie wyników ankiety – w pytaniach zamkniętych, gdzie nie było braków danych – przeprowadzono analizy statystyczne przy użyciu pakietu IBM SPSS Statistics 24. Za jego pomocą wyliczono chi – kwadraty (χ^2) dla jednej zmiennej oraz tabele częstości. Jako istotne statystycznie przyjęto $p < 0,05$ (King, Minium, 2009).

Analiza badań dotyczących poczucia tożsamości oraz funkcjonowania w wymiarze społecznym studentów pochodzących z Białorusi, Ukrainy i Rosji studiujących w polskich uczelniach

Rozpoczęcie studiów jest ważnym momentem w życiu każdego człowieka, w sytuacji migracyjnej ma on szczególne nacechowanie transgresyjne. Wiąże się nie tylko z wejściem w inny model kształcenia i zdobywania wiedzy od tego, który znany był jednostce na poprzednich etapach edukacyjnych, ale może przede wszystkim związany jest z poznawaniem i funkcjonowaniem w nowej, innej kulturze *in vivo*. Wejściu w nową kulturę towarzyszy szok kulturowy, można go jednak zminimalizować przygotowując się wcześniej- niejako – *in vitro* – poprzez naukę języka i kultury kraju, do którego się wyjeżdża. Jak wspomniano we wstępie Polska jest dla studentów z państw Europy Wschodniej krajem bliskim kulturowo i językowo, należy jednak pamiętać, że kraj i kultura, chociażby najbliższe w sensie kulturowym nie będą nigdy kopia kraju ojczystego. W językach i kulturach pokrewnych występują często tak zwani *false friends* (fałszywi przyjaciele), czyli zwroty językowe bądź zachowania kulturowe podobne pod względem formy do tych w kulturze ojczystej, ale mające zupełnie inną treść semantyczną.

Dane w tabeli 1. Pozwalają zauważyć, że respondenci zdecydowanie nie czują się w Polsce wyobcowani. Potwierdzają to również obserwacje ukraińskich i białoruskich działaczy społecznych, pracujących na rzecz swoich mniejszości narodowych w Polsce. Zdaniem Nedima Usienowa z Fundacji Solidarności Międzynarodowej: *Względna bliskość kulturowa i podobieństwo języków sprawiają, że Ukraińcy w Polsce nie zamykają się w gettach. Przeciwnie, szybko integrują się i wtapiają w tłum. Ale próbują też trzymać się razem* (Usienow, 2018). W celu zweryfikowania czy zaobserwowana liczba obserwacji różni się istotnie od liczby obserwacji

oczekiwanych w, przeprowadzono analizę testem chi-kwadrat dla jednej zmiennej. Odnotowano istotny rezultat testu chi-kwadrat, $\chi^2(3) = 84,773$; $p < 0,001$ co oznacza, że zaobserwowane liczebności różnią się istotnie od liczebności oczekiwanych.

Tabela 1 - Poczucie wyobcowania w Polsce

kategorie	częstość	procent
nie, nigdy	48	32
tak, ale rzadko	78	52
tak, często	20	13,3
tak, zawsze	4	2,7
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że czasami polityka samych uczelni nie przyczynia się do dobrego stanu psychicznego u studentów zagranicznych w Polsce. Zdarzają się przypadki, że w domach studenckich studentom, przydziela się pokoje według ich narodowości – takie praktyki nie są udziałem uczelni z małych ośrodków akademickich, a Uniwersytetu Warszawskiego (Triasun Karpieszuk, 2018).

Tabela 2 - Częstsze oglądanie rodzimej kinematografii, słuchanie rodzimych wykonawców podczas pobytu w Polsce

kategorie	częstość	procent
nie	88	58,7
tak	62	41,3
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 2. pozwalają zauważyć, że respondenci nie oglądają rodzimych filmów i nie słuchają rodzimych wykonawców częściej niż przed przyjazdem do Polski. Należy zaznaczyć, że wynik ten jest skorelowany z bardzo niskim stopniem poczuciem wyobcowania w Polsce. Przeprowadzono analizę testem chi-kwadrat dla

jednej zmiennej. Odnotowano istotny rezultat testu chi-kwadrat, $\chi^2(1) = 4,507$; $p = 0,034$, co oznacza, że zaobserwowane liczebności różnią się istotnie od liczebności oczekiwanych. Częstości poszczególnych odpowiedzi przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 3. – Odczuwanie lęku i przygnębienia spowodowanego pobytem w Polsce

kategorie	częstość	procent
nie, nigdy	82	54,7
tak, ale rzadko	41	27,0
tak, czasem	18	12,0
tak, często	6	4,0
tak, te uczucia towarzyszą mi od początku pobytu w Polsce	3	2,0
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 3. pozwalają zauważyć, że większość studentów nie odczuwa lęku i przygnębienia spowodowanego pobytem w Polsce. Przyczyny tego stanu rzeczy można upatrywać w tanich i dostępnych połączeniach internetowych, które umożliwiają stały kontakt z rodziną – należy bowiem pamiętać, że abiturienti z badanych krajów otrzymują świadectwo dojrzałości w wieku 17 lat i zazwyczaj w takim wieku przyjeżdżają do Polski. Analiza danych w tabeli 1. potwierdza wzajemną korelację małego poczucia wyobcowania w Polsce (tabela 3.) z dobrostanem psychicznym respondentów.

Studentów w grupie badanej zapytano o odczuwanie solidarności ze społeczeństwem polskim – na przykład podczas rozgrywek sportowych, wydarzeń społecznych (protestów) etc. Przeprowadzono analizę testem chi-kwadrat dla jednej zmiennej.

Odnotowano istotny rezultat testu chi-kwadrat, $\chi^2(4) = 52,867$; $p < 0,001$ co oznacza, że zaobserwowane liczebności różnią się istotnie od liczebności oczekiwanych.

Częstości poszczególnych odpowiedzi przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 4 - Poczucie solidarności z polskim społeczeństwem

kategorie	częstość	procent
nie, nigdy	10	6,7
tak, ale rzadko	16	10,7
tak, czasem	28	18,7
tak, często	61	40,0
tak, zawsze mam poczucie solidarności ze społeczeństwem polskim	35	23,3
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 4. pozwalają zauważyć, że większość respondentów często i bardzo często odczuwa solidarność ze społeczeństwem polskim.

W tabeli 5. Przedstawiono stosunek osób badanych do języka i kultury ojczystej. W celu zweryfikowania czy zaobserwowana liczba obserwacji różni się istotnie od liczby obserwacji oczekiwanych, przeprowadzono analizę testem chi-kwadrat dla jednej zmiennej. Odnotowano istotny rezultat testu chi-kwadrat, $\chi^2(3) = 121,253$; $p < 0,001$ co oznacza, że zaobserwowane liczebności różnią się istotnie od liczebności oczekiwanych.

Tabela 5. – Stosunek do języka i kultury ojczystej

kategorie	częstość	procent
zdecydowanie nie stanowią dla mnie wartości	1	0,7
raczej nie stanowią dla mnie wartości	15	10,0
raczej stanowią dla mnie wartość	45	30,0
zdecydowanie stanowią dla mnie wartość	89	59,3
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Zdaniem Władysława Miodunki pozytywny stosunek do języka i kultury ojczystej determinuje aktywną postawę w nauce innych języków obcych i przyspiesza proces akwizycji językowej (Miodunka, 2016) . Warto zaznaczyć, że największy udział narodowościowy w grupie badanej stanowili Ukraińcy, a obecnie w Ukrainie język i kultura narodowa są mocno wspierane i promowane przez władze państwowe, aby jak najbardziej zminimalizować znaczenie języka rosyjskiego. Działalność społeczna *pro publico bono* podejmowana jest przez jednostki lub grupy wtedy, gdy człowiek potrafi zaspokoić swoje podstawowe potrzeby, wiąże się to między innymi z pozytywnym przebiegiem procesu kulturalizacji oraz przyjęcia strategii integracji wobec społeczeństwa przyjmującego.

Respondentów zapytano czy podejmują działania na rzecz promowania swojej kultury narodowej w środowisku lokalnym. W celu zweryfikowania czy zaobserwowana liczba obserwacji różni się istotnie od liczby obserwacji oczekiwanych, przeprowadzono analizę testem chi-kwadrat dla jednej zmiennej. Odnotowano istotny rezultat testu chi-kwadrat, $\chi^2(3) = 111,440$; $p < 0,001$ co oznacza, że zaobserwowane liczebności różnią się istotnie od liczebności oczekiwanych. Częstości poszczególnych odpowiedzi przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. – Podejmowanie działań na rzecz promowania kultury narodowej w uczelni lub środowisku lokalnym

kategorie	częstość	procent
nie, nigdy	85	56,7
tak, rzadko	49	32,7
tak, często	13	8,7
tak, bardzo często	3	2,0
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 6. pozwalają zauważyć, że respondenci rzadko podejmują działania na rzecz promowania swojej kultury w środowisku akademickim i lokalnym, mimo deklaracji, że dla większości z nich (59,3%) język i kultura

narodowa stanowią wartość. Z badań na temat zaangażowania społecznego Ukraińców w Polsce (wywiady pogłębione) przeprowadzonych przez Andriya Kornichuka i Łukasza Wenerskiego (Kornichuk, Wenerski, 2016) dowiadujemy się, że za najważniejsze ośrodki miejskie w Polsce, gdzie społeczność¹ ukraińska aktywnie promuje własną kulturę można uznać Warszawę, Gdańsk i Olsztyn. w miastach tych działają fundacje na rzecz migrantów z Ukrainy, które są widoczne w kulturalnej tkance miejskiej. Badacze wskazują również na aktywną postawę duchownych grekokatolickich w promowaniu kultury ukraińskiej. Natomiast miastami, które przyciągają najwięcej ukraińskich studentów są: Warszawa, Kraków, Lublin, Wrocław i Katowice.

Badanych studentów zapytano o zaangażowanie w życie społeczne uczelni, w których studiuje. Odpowiedzi przedstawiono w tabeli 7.

Tabela 7 – Zaangażowanie w życie społeczne uczelni

kategorie	częstość	procent
nie	100	68,5
tak	46	31,5
ogółem	146	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 7. pozwalają zauważyć, że studenci z Białorusi Federacji Rosyjskiej i Ukrainy, którzy studiuje w polskich uczelniach przyjmują strategię pasywną i niechętnie włączają się w życie społeczne uczelni. Respondenci, którzy angażują się w życie społeczne uczelni wskazywali następujące aktywności (tabela 8.).

Tabela 8 – Wskazania aktywności studentów angażujących się w życie społeczne uczelni

kategorie	częstość	procent
Akademicki	16	34,8

¹ Celowo nie użyłem sformułowania *mniejszość*, ponieważ chcę oddać działalność migrantów ukraińskich, a nie mniejszości narodowej, która mieszka na ziemiach polskich od wielu pokoleń.

kategorie	częstość	procent
Związek Sportowy		
Koło Naukowe	29	63,0
Samorząd Studencki	9	16,9
inne wydarzenia	1	2,2
Rada Mieszkańców w DS	1	2,2
Erasmus Student Network	2	4,4
ogółem	46	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 8. pozwalają zauważyć, że studenci najchętniej działają w kołach naukowych (63%) i AZS 34,8%), należy zaznaczyć, że instytucja kół naukowych i uczelnianych klubów sportowych funkcjonuje w krajach byłego ZSRR, być może znajomość tych instytucji społecznych własnej kultury zachęca do działania w nich w Polsce.

Badanych zapytano również o zawieranie relacji przyjacielskich z Polakami. Przeprowadzono analizę testem chi-kwadrat dla jednej zmiennej. Odnotowano istotny rezultat testu chi-kwadrat, $\chi^2(1) = 44,827$; $p < 0,001$ co oznacza, że zaobserwowane liczebności różnią się istotnie od liczebności oczekiwanych. Częstości poszczególnych odpowiedzi przedstawiono w tabeli 9.

Tabela 9 – Zawieranie relacji koleżeńskich lub przyjacielskich z Polakami

kategorie	częstość	procent
nie	34	22,7
tak	116	77,3
ogółem	150	100,0

Źródło: badania własne.

Dane w tabeli 9. pozwalają zauważyć, że studenci z Białorusi Federacji Rosyjskiej i Ukrainy studiujący w polskich uczelniach chętnie zawierają znajomości z Polakami (77,3%). Respondenci (N=143) wskazali, że liczba ich polskich znajomych i przyjaciół mieści się najczęściej w przedziale od 5 do 10 osób dla 44,4% od 10 do 15 dla 20,7% oraz 15 i więcej dla 34,8%². Dane te pozwalają przypuszczać, że respondenci chętnie wchodzą w grupy wtórne (uczelnia, praca) w społeczeństwie polskim. Zapewne ważnym czynnikiem sprawczym dla zawierania znajomości między Polakami a respondentami jest bliskość kulturowa i językowa. Osoby pochodzące z Europy Wschodniej stanowią dla Polaków *Innego*, ale jest to *Inny* tak zwany *bliski* (Bogdanowska, 2015), czyli taki, którego łatwiej przychodzi nam oswoić i zrozumieć.

Podsumowanie

Dobra adaptacja i funkcjonowanie w Polsce byłyby niemożliwe bez pomocy społeczeństwa przyjmującego, w tym wypadku za taką pomoc odpowiadają uczelnie, na które rekrutują się cudzoziemcy. Ważną rolę spełniają tutaj działania w zakresie umożliwienia nauki języka polskiego, poznawania kultury polskiej, ale także włączanie studentów w życie społeczne uczelni i środowiska lokalnego. Istotne jest również stymulowanie kontaktów z polskimi studentami. Badania wykazały, że w płaszczyźnie społecznej badani przyjęli strategię pasywności na polu działań promocyjnych na rzecz kultury własnej w Polsce i małe zaangażowanie na rzecz życia społecznego uczelni, w których studiują. Być może brak otwartości ze strony Polek i Polaków implikuje małą aktywność na rzecz promowania kultury narodowej przez respondentów. Należy pamiętać, że jeśli studenci z krajów bliskich nam kulturowo niezbyt chętnie chcą pokazywać i promować swoją kulturę, to tym bardziej nie będą czynić tego studenci z kultur nam odległych, a oni coraz częściej patrzą na Polskę, kiedy przyglądają się edukacyjnej mapie Europy.

Bibliografia:

1. Castels S., Miller M.J. 2011, *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.
2. Boski P. 2009, *Kulturowe ramy zachowań społecznych: podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.

² Badania własne.

3. Bogdanowska-Jakubowska E. 2015, *Inny1 i Inny2 – znaczenie potoczne kontra znaczenie akademickie*, W: *Inność/różnorodność w języku i kulturze*, Bogdanowska-Jakubowska E. (red.), Katowice Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
4. Budyta-Budzyńska M. (red.) 2011, *Integracja czy asymilacja? Polscy imigranci w Islandii*, Warszawa Wydawnictwo Naukowe Scholar.
5. Budyta-Budzyńska M. 2013, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.
6. Gomółka K. 2017, *Polityka Polski wobec studentów, doktorantów i stażystów z państw poradzieckich*, Toruń Wydawnictwo Adam Marszałek.
7. Grabowska B. 2013, *Poczucie tożsamości młodzieży uczącej się w szkołach z polskim językiem nauczania na Białorusi, Ukrainie i w Republice Czeskiej- studium porównawcze*, Toruń Wydawnictwo Adam Marszałek.
8. King B., Minium E.W.C 2009, *Statystyka dla psychologów i pedagogów*, Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN.
9. Kornicuk A., Wenerski Ł. 2016, *Zaangażowanie społeczno-obywatelskie Ukraińców w Polsce*, W: *#EngagEUkraine. Zaangażowanie społeczne Ukraińców w Polsce i w Niemczech* (red.) Łada A., Böttger K., Warszawa Fundacja Instytut Spraw Publicznych.
10. Miodunka W. 2016, *Glottodydaktyka polonistyczna: pochodzenie - stan obecny – perspektywy*, Kraków Księgarnia Akademicka.
11. Usienow N. 2018, *Ukraińcy w Polsce: gospodarbeiterzy, studenci, przedsiębiorcy*, <https://forumdialogu.eu/2018/04/23/ukraincy-w-polsce-gastarbeiterzy-studenci-przedsiębiorcy/> (data dostępu 03.06.2018).
12. Triansun Y, Karpieszuk W. 2018, *Dlaczego zagraniczni studenci nie mieszkają w akademikach razem z Polakami?* http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,23321979,dlaczego-zagraniczni-studenci-nie-mieszkaja-w-akademikach-razem.html#Z_Czolka3Img (data dostępu 04.06.2018).
13. *Study in Poland: Studenci zagraniczni w Polsce 2017*, Warszawa Wydawnictwo Fundacja Edukacyjna "Perspektywy".

DIGITAL COMPETENCE OF EDUCATORS IN THE FACE OF EMERGENCY DIGITALIZATION OF EDUCATION

The article explores the issue of emergency digitalization of education as the reality of modern world and way of life, altered by the Covid pandemic restrictions of physical contacts implications as well as the necessity brought by the war in Ukraine. The concept of emergency digitalization of education is explained and distinguished from the distance education and distance learning.

Digital competence is marked in the article as one of the key competences of educators facing the challenges of emergency digitalization of education nowadays. In this respect the European Framework for the Digital Competence of Educators is analyzed in the article as exemplary to the meaning and essence of digital competence of educators.

Key words: *digitalization of education, distance education, emergency digitalization, digital competence of educators.*

The issue under discussion. Not to go back too far into history of education digitalization, but as far as 5 years ago on-line courses in Ukraine were few if not to say cutting edge. But along with Corona came the understanding that going on-line was the only option for those who wanted to continue studying as well as for those who wanted to continue teaching.

And while some were skeptical about it, others decided on using the best they could out of the situation.

But after the brutal invasion into our country of the forever-stuck-in-the-Soviet-ideas-and-ideals-propaganda-tyranny neighbour it became clear, that emergency digitalization was the only option for Ukrainian education.

With schools and universities closing educators were left battling with the

unprecedented challenge of finding a meaningful way to keep the wheels of education turning online. The sudden need for digital solutions across the field of education resulted in the emergence of a variety of digital networks and collaborative online platforms. In this article, we try to explore the digital competence of an educator as a necessary tool in the processes of emergency digitalization that followed in the wake of pandemic and war.

The **aim** of this article is to present an overview of education digitalization and its implications that are mirrored in the digital competence of an educator.

Analysis of recent research and publications on the topic.

The coronavirus pandemic has already reshaped education. The conditions of the pandemic put the heads of educational institutions up to reconsidering and changing approaches to the educational process [1]. Accordingly, the digital educational environment of educational institutions were changed and adapted, i.e., a digital analogue of physical institutions.

Rapid transition from face-to-face education to distance learning without having to discuss the benefits and drawbacks of distance learning has brought some problems with it. In fact, distance education is a process that requires a thorough planning, design, and technical infrastructure that lays the groundwork for an effective teaching process, be it synchronous or asynchronous. During the COVID-19 pandemic, distance education just suddenly started without having sufficient experience and infrastructure [3]. Then even more stressful was another digital learning turn in the spring of 2022.

To eliminate the conceptual confusion caused by this rapid transition, researchers consider the term “emergency digitalization” to be more appropriate in describing the current state or events and to separate it from the known distance education [4].

Education being a dynamic process should accept the changes and be able to adapt quickly when needed according to the conditions of the time. While adapting to changes may cause some difficulties, they eventually disappear or decrease over time [4].

Digital technologies make the learning process mobile, differentiated and individual. At the same time, the technologies do not replace the teacher, but complement him/her. Such lessons are adaptive, manageable, interactive, combining individual work with group one and time-limited learning.

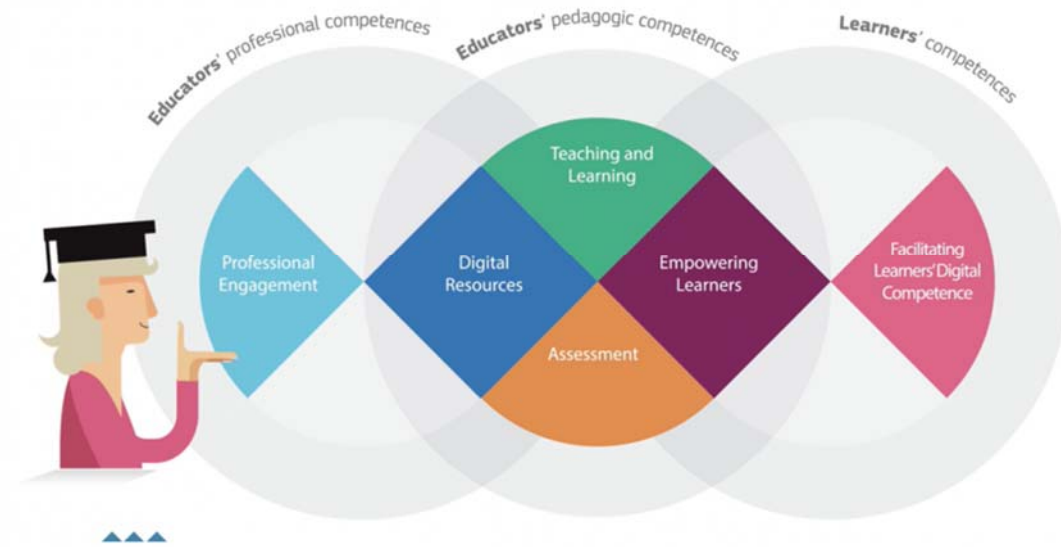
So any modern teacher and/or knowledge provider is expected to have digital competence well developed. Digital competencies are described as the knowledge, skills, and experience of using end-to-end and multi-platform digital technologies in professional activities [2]. Besides that, this is for self-education, knowledge, skills and competencies in many other fields (e.g., for learning of languages, mastering new professions, etc.)

The conditions of the pandemic put the heads of educational institutions up to reconsidering and changing approaches to the educational process. Accordingly, the digital educational environment of educational institutions were changed and adapted, i.e., a digital analogue of physical institutions.

According to the concept of digital economy and society development [3] one of the main areas of digitalization of education is “the development of distance learning using cognitive and multimedia technologies”. Therefore, the introduction of distance and blended learning at pedagogical universities is an extremely urgent requirement of our times.

The teaching professions face rapidly changing demands, which require a new, broader and more sophisticated set of competences than before. The ubiquity of digital devices and applications, in particular, requires educators to develop their digital competence [2].

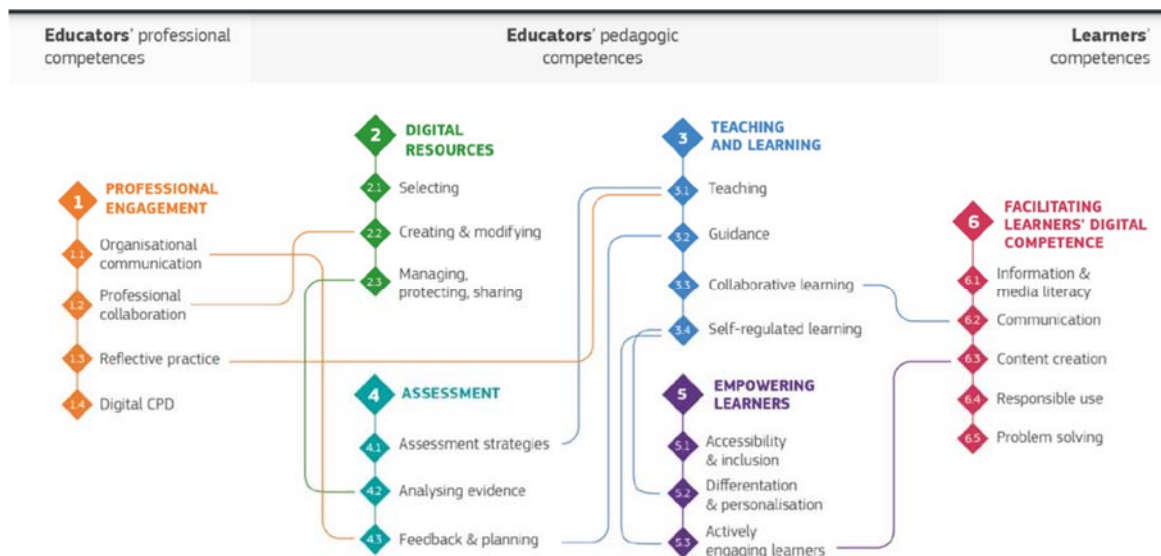
The European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu) is a scientifically sound framework describing what it means for educators to be digitally competent. It provides a general reference frame to support the development of educator-specific digital competences in Europe. DigCompEdu is directed towards educators at all levels of education, from early childhood to higher and adult education, including general and vocational education and training, special needs education, and non-formal learning contexts [5].

The ubiquity of digital technologies has profoundly changed almost all aspects of our lives: the way we communicate, the way we work, the way we enjoy our leisure time, the way we organize our lives, and the way we source knowledge and information. It has changed how we think and how we behave. Children and young adults are growing up in a world where digital technologies are ubiquitous. They do not and cannot know any different. This does not mean, however, that they are naturally equipped with the right skills to effectively and conscientiously use digital technologies [5].

Educators are role models for the next generation. It is therefore vital for them to be equipped with the digital competence all citizens need to be able to actively participate in a digital society. The European Digital Competence Framework for Citizens (DigComp) specifies these competences. DigComp has become a widely accepted tool for measuring and certifying Digital Competence and has been used as a basis for teacher training and professional development across and beyond Europe. As citizens, educators need to be equipped with these competences to participate in society, both personally and professionally. As role models, they need to be able to clearly demonstrate their digital competence to learners and to pass on their creative and critical use of digital technologies [5]. However, educators are not just role models. They are first and foremost learning facilitators, or more plainly: teachers. As

professionals dedicated to teaching, they need, in addition to the general digital competences for life and work, educator-specific digital competences to be able to effectively use digital technologies for teaching. The aim of the DigCompEdu framework is to capture and describe these educator-specific digital competences [5]. The DigCompEdu framework distinguishes six different areas in which educators' Digital Competence is expressed with a total of 22 competences, given in the table below.

Six areas of educators' Digital Competence

The six DigCompEdu areas focus on different aspects of educators' professional activities: Area 1: Professional Engagement Using digital technologies for communication, collaboration and professional development. Area 2: Digital Resources Sourcing, creating and sharing digital resources. Area 3: Teaching and Learning Managing and orchestrating the use of digital technologies in teaching and learning. Area 4: Assessment Using digital technologies and strategies to enhance assessment. Area 5: Empowering Learners Using digital technologies to enhance inclusion, personalisation and learners' active engagement. Area 6: Facilitating Learners' Digital Competence Enabling learners to creatively and responsibly use digital technologies for information, communication, content creation, wellbeing and problem-solving [5].

The core of the DigCompEdu framework is defined by Areas 2-5. Together these areas explain educators' digital pedagogic competence, i.e. the digital competences educators need to foster efficient, inclusive and innovative teaching and learning strategies. Areas 1, 2 and 3 are anchored in the stages characteristic of any teaching process, whether supported by technologies or not. The competences listed in these areas detail how to make efficient and innovative use of digital technologies when planning (Area 2), implementing (Area 3) and assessing (Area 4) teaching and learning. Area 5 acknowledges the potential of digital technologies for learner-centred teaching and learning strategies. This area is transversal to Areas 2, 3 and 4 in the sense that it contains a set of guiding principles relevant for and complementary to the competences specified in these areas.

Educators' digital competence is expressed in their ability to use digital technologies not only to enhance teaching, but also for their professional interactions with colleagues, learners, parents and other interested parties, for their individual professional development and for the collective good and continuous innovation in the organization and the teaching profession.

Conclusions. Modern world challenges to traditional education systems demand modern solutions and approaches. One of them is unquestionably the digitalization of education. Planned, methodical and inevitable, but at times – emergency, which requires a highly developed digital competence on the part of educators involved.

References:

1. URL: <https://elearningindustry.com/digitization-of-education-21st-century>
2. URL: <https://www.hhs.se/en/research/sweden-through-the-crisis/future-digitalization-of-education-after-covid-19/>
3. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8412399/>
4. URL: [https://pure.au.dk/portal/en/publications/pandemic-acceleration-covid19-and-the-emergency-digitalization-of-european-education\(30c1fab6-dd15-490b-998c-5d9661522368\).html](https://pure.au.dk/portal/en/publications/pandemic-acceleration-covid19-and-the-emergency-digitalization-of-european-education(30c1fab6-dd15-490b-998c-5d9661522368).html)
5. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en

ЗНАЧЕННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФІЛОЛОГА

У статті розглянуто актуальні у всьому світі етнопсихологічні і крос-культурні дослідження, які стають все більш значущими в сучасній Україні. Етнопсихологічна і міжкультурна компетентність є важливою для фахового філолога-перекладача, який працює в різних сферах. Основну увагу приділено аналізу теоретичних підходів і методології етнопсихологічних та крос-культурних досліджень. Акцентовано на значенні крос-культурної психології для формування міжкультурної компетентності.

Ключові слова: *етнопсихологія, крос-культурна психологія, культура, крос-культурні дослідження, міжкультурна комунікація, міжкультурна компетентність.*

Постановка проблеми. Невпинний євроінтеграційний рух України в економічній, політичній і соціальній сферах обумовлює ситуацію, коли міжкультурна взаємодія і міжкультурні відносини стають важливою частиною повсякденного життя великої кількості людей. Спілкування у віртуальному середовищі, яке за останній час набуло статус буденного, також дає змогу дізнаватися більше інформації про різні країни і культури, безпосередньо комунікувати з їхніми представниками. Вочевидь, у процесі міжкультурної комунікації виникають проблеми, пов'язані з розбіжністю картин світу, стереотипів мислення, особливостей поведінки і ціннісних орієнтацій комунікантів. Актуальна у світі етнопсихологічна і крос-культурна тематика наукових досліджень стає все більш значущою і на теренах сучасної України.

Оновлені освітні стандарти однією із загальних компетентностей зазначають здатність спілкуватися іноземною мовою, працювати в

міжнародному контексті, тобто вміння будувати письмову і усну комунікацію з представниками різних культур. Має сміливість стверджувати, що це одна з ключових компетентностей, необхідних сучасному фахівцю. Царина знань, пов'язана з крос-культурними комунікаціями, перебуває у процесі сталого динамічного розвитку, а наявний теоретичний доробок все ще не систематизує усі аспекти, необхідні для вдалої міжкультурної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковий обіг термін «міжкультурна комунікація» потрапив у 1954 році завдяки праці Е. Холла і Г. Трейгера “Culture as communication: A model and analysis”. Появі книги передувало створення урядом США у 1947 році Інституту закордонної служби (Foreign Service Institute), який мав на меті підготовку американських громадян для роботи за кордоном. Після завершення Другої світової війни виникла практична потреба у спеціалістах у галузі дипломатії, бізнесу, політики для роботи в інших країнах, а разом з тим і проблема адаптації іноземних громадян, студентів і фахівців, які прибували до США. Крім того, залишалось нерозв'язаним ще одне важливе питання – міжрасові та міжетнічні конфлікти на території країни. Запропоноване Е. Холлом і Г. Трейгером трактування культури і комунікації («комунікація – це культура, культура – це комунікація») стало предметом запеклих дискусій між представниками різних галузей. Поряд з поняттям «міжкультурна» стосовно комунікації з'явилися поняття «крос-культурна» і «мультикультурна», а також ціла «лінійка» термінів. Уже в 1959 році Е. Холл у книзі “The Silent Language” докладно описав головні положення і ідеї міжкультурних комунікацій, виявив зв'язок між культурою і комунікацією, зробив припущення, порівнюючи вивчення культури з вивченням іноземної мови, про необхідність дослідження окремих поведінкових підсистем різних культур. Науковець підкреслював практичне спрямування теорії міжкультурної комунікації, запропонував виділити її у самостійну науку і навчальну дисципліну. Згодом виникли кілька напрямів досліджень теорії міжкультурних комунікацій.

Дослідження крос-культурних комунікацій в Європі були пов'язані з

необхідністю досягнення консенсусу і взаєморозуміння між народами, що населяють європейський простір. Найбільший науковий інтерес викликало усвідомлення і запобігання міжкультурним конфліктам у виробничій, політичній, суспільній і освітній сферах, оскільки створення Європейського Союзу сприяло вільному переміщенню людей, капіталів, товарів. З огляду на це поступово формувався інтерес науковців до проблем міжкультурного спілкування, що втілюється у дослідженнях зорієнтованих на вивчення проблем акультурації, міграції іноземних працівників, їхніх взаємин з місцевим населенням.

Зазначимо, що упродовж перших двох третіх ХХ століття не існувало серйозних міждисциплінарних досліджень у царині міжкультурної комунікації. Звернувшись до історії психології, наприклад, неважко знайти журнальні статті, в яких поняття «культура» і «етнічна група» використовувалися для характеризувати людей, пов'язаних спільною долею або спадковістю. Однак у більшості таких досліджень об'єктом психологічного вивчення виступали відносно здорові і успішні представники білої раси та індустріального суспільства. Багато років тому серед академічних психологів взагалі існувала думка, що культура – це предмет, вивчати який належить антропологам. Картина крос-культурних досліджень радикально змінилася у другій половині 1960-х років, коли почалася сучасна епоха розвитку крос-культурної психології. Крос-культурна психологія зосереджена на вивченні рис подібності і розбіжності у психологічному функціонуванні в різних культурах і етнічних групах, оцінці змін у такому функціонуванні. Е. Аронсон вперше визначив основні цілі крос-культурних досліджень, J. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segall, P. R. Dasen сформулювали концептуальні наукові підходи до крос-культурних досліджень. Сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідники розв'язують питання крос-культурного менеджменту (Т. Близнюк), крос-культурної адаптації (Є. Федорова, С. Kelley, J. Meyers), соціальної взаємодії тимчасових переселенців (А. Furnham, S. Bochner), діагностики і подолання культурного шоку (R. Taft, D. B. Mumford), емоційного інтелекту (Н. Пасичник), етнічної ідентифікації (Г. Ставицький).

Крос-культурна взаємодія в інформаційному суспільстві зазнає значних змін. По-перше, це зумовлено глобалізацією культури, а саме процесами інтеграції окремих мікро- і макрокультур у «єдину світову культуру». Як неодноразово зазначалося, типи взаємодії – розширення культурних контактів, запозичення культурних цінностей, міграція людей – залишаються незмінними, але масштаби таких контактів значно зросли. По-друге, процес глобалізації призводить до виникнення нових форм культури і способів життя: починають нівелюватися кордони між «своїм» і «чужим», з'являються «інші» культури, які відрізняються від питомої, але вже не сприймаються як загрози. Зазначені тренди і визначають виклики, з якими стикається сьогодні міжкультурна комунікація як наука і навчальна дисципліна.

Мета статті полягає у вивченні значення крос-культурної психології для ефективної міжкультурної комунікації та якісної підготовки сучасних фахівців-філологів.

Виклад основного матеріалу. Розгалуженість контактів у різних сферах людського життя і діяльності, їхня перспективність і одночасно труднощі міжкультурного спілкування, проблеми, які виникають у міжетнічній взаємодії, обумовлюють високу актуальність етнопсихологічних та крос-культурних знань. Предметом етнопсихології є соціально-психологічні риси національно-етнічних спільнот, їхній вплив на поведінку особистості, а також соціально-психологічні процеси й особливості етнічного розвитку та міжнаціонального спілкування [3, с. 14]. На відміну від культурної антропології, яка зосереджує свою увагу на вивченні різних соціальних практик, етнопсихологія прагне зрозуміти внутрішній світ представників різних культур і етносів, вивчаючи цінності, норми, уявлення особистості про світ у їхньому взаємозв'язку з культурою, особливості протікання психічних процесів у культурах світу, особливості вербального і невербального міжособистісного спілкування, психологічні характеристики етнічних спільнот, психологічні аспекти міжетнічних відносин. У зарубіжній психології етнопсихологічна проблематика вивчається у межах крос-культурної психології. Крос-культурна психологія

вивчає загальні риси і культурні розбіжності у психічному житті і поведінці людини, взаємозв'язок психіки людини з культурними, екологічними і біологічними факторами. Автори праці “Cross-Cultural Psychology. Research and Applications” у своєму визначенні крос-культурної психології підкреслюють необхідність вивчати також зміни, які відбуваються в культурному, економічному та екологічному середовищі [1, с. 14].

Як зазначає Т. Близнюк, кожен концептуальний підхід передбачає попереднє розроблення концепції дослідження, яка включає комплекс ключових положень, що визначають спрямованість, архітектоніку та спадкоємність дослідження [2, с. 49]. Існують кілька теоретичних підходів, на засадах яких можуть ґрунтуватися аналіз і інтерпретація результатів крос-культурних досліджень. Для розмежування різних точок зору були запропоновані три загальних напрями: абсолютизм, релятивізм та універсалізм [1, с. 17].

Абсолютизм виходить з того, що всі культури історично проходять однакові стадії розвитку, проте у конкретний проміжок часу знаходяться на різних стадіях. Цей підхід передбачає, що психологічні феномени, загалом, однакові у всіх культурах, а їхня оцінка та інтерпретація здійснюється порівняно легко, без урахування культурно обумовлених уявлень. У той же час практичне застосування абсолютистського підходу призводить до ігнорування унікальних культурних особливостей. Є великий перелік країн, які знаходяться на приблизно однаковому рівні соціально-економічного і технологічного розвитку, але демонструють кардинальні культурні розбіжності (США, Велика Британія, Німеччина, Японія).

Релятивізм ґрунтується на ідеї рівноцінності культур з одночасним визнанням значних культурних розбіжностей. Будь-яке суспільство має вивчатися з позицій його представників. Оцінки психологічних феноменів здійснюються із застосуванням цінностей і значень, типових для даної культурної групи. Кожне суспільство має свою унікальну історію, тому не існує ніяких обов'язкових стадій розвитку, які спільнота має пройти. Уявлення про

те, що одні суспільства є краще розвинутими, ніж інші, вважаються етноцентричними, тобто такими, що виходять з позицій переваги однієї культури над іншою. Критики релятивізму зазначають, що негативною стороною цього підходу є ігнорування ролі економічних, екологічних, технологічних факторів розвитку суспільства, заперечення існування універсальних закономірностей його розвитку.

Більшість сучасних психологічних крос-культурних досліджень відбуваються у руслі універсалістського підходу, який уможливорює поєднання сильних рис абсолютизму і релятивізму, передбачає, що психічні процеси і стани особистості, як і соціально-психологічні феномени мають як спільні риси, так і розбіжності. Отже, основні психологічні явища є характерними для усіх представників виду (психологічні характеристики, загальні для всіх людей), але культура по-різному впливає на розвиток і прояв цих фундаментальних психологічних феноменів. Завданням універсалізму є пошук культурних універсалій, за допомогою яких усі народи зможуть розуміти один одного і спілкуватися.

Докладніше зупинимося на двох підходах до вивчення культурних відмінностей: етіс- і еміс- підходах, які ґрунтуються на різних тлумаченнях проблеми культурних відмінностей. Теоретичним фундаментом еміс-підходу є релятивізм, що передбачає поглиблене вивчення однієї культури. Як підкреслює Т. Близнюк, концептуальним підходом є дослідження тільки однієї культури щодо спільності з метою опису її глибинної специфіки, використання характерних для носіїв цієї культури одиниць аналізу та термінології. Дослідник стає на позицію носія цієї культури, учасника внутрішньої культурної взаємодії для дослідження елементів культури [2, с. 51]. Науковці, які працюють у руслі еміс-підходу, не висувають гіпотез, оскільки вважається, що це сприятиме упередженості та етноцентричності дослідника. Застосування даного підходу передбачає складання словників понять досліджуваної культури та використання культурно-специфічних категорій аналізу. Основними методами одержання даних є включене спостереження, бесіди та інтерв'ю.

Етіс-підхід – це порівняльний аналіз кількох культур із застосуванням універсальних категорій, що передбачає висунення гіпотез до проведення основного етапу дослідження. Аналізуючи концептуальні риси етіс-підходу, Т. Близнюк акцентує на використанні одиниць аналізу та порівняння, які не залежать від впливу культури, позиції дослідника як зовнішнього спостерігача, який дистанціюється від культури [2, с. 51]. Саме цей підхід використовується у психологічних крос-культурних дослідженнях, які проводяться із застосуванням опитувальників, експериментальних методів.

Провідні зарубіжні (Н. С. Triandis, J. Berry) та вітчизняні науковці (Т. Близнюк) стверджують, що при проведенні порівняльно-культурних досліджень доцільним є застосування обох підходів.

Виконання головного завдання сучасної гуманітарної освіти – підготовка фахівця, здатного креативно працювати і розвиватися в умовах інтегрованого полікультурного простору – вимагає якісно нових підходів до визначення освітніх пріоритетів. Цілком підтримуємо думку М. Яковлевої про необхідність розробки спеціальних курсів, нових навчальних дисциплін, спрямованих на формування відповідальної особистості, яка свідомо володіє технологіями міжкультурного спілкування [4, с. 90]. Доводиться визнати, що загально усвідомлена проблематика міжкультурної комунікації, питання побудови діалогу культур потребує ґрунтовного психологічного наповнення. Формування міжкультурної компетентності, яка є невід'ємною складовою фахової компетентності сучасного філолога-перекладача, неможливе без застосування даних психологічних крос-культурних досліджень, адже міжкультурна комунікація, як зазначає М. Яковлева, – це особливий ступінь культурної комунікації, що містить додаткову серединну ланку в комунікативній мережі і позасистемні елементи, які руйнують одну культурну комунікацію, відчиняючи можливості побудови іншої. Наявність позасистемних елементів, що спричиняють логічну невпорядкованість, може призвести до психологічних проблем [4, с. 91].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Царина міжкультурної комунікації продовжує розширюватися, що передбачає включення все нових і нових аспектів у дослідження цієї сфери людського буття. Не виникає сумнівів щодо необхідності застосування міждисциплінарного підходу до формування міжкультурної компетентності фахівців-філологів, яка сприятиме здатності виявляти терпимість, повагу до соціокультурних особливостей співрозмовника, бажанню зрозуміти партнера, аналізу причин культурних непорозумінь та способів їхнього психологічного врегулювання. Перспективним, на нашу думку, є вивчення методології і застосування крос-культурної психології в організаційних процесах міжкультурного спілкування, крос-культурної адаптації та акультурації.

Список використаних джерел:

1. Берри Д., Пуртинга А., Сигалл М., Дасен П. Кросс-культурная психология. Исследования и применение: пер. с англ. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. 560 с.

2. Близнюк Т. П. Концептуальні засади крос-культурних досліджень в крос-культурному менеджменті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2018. Вип. 18. Ч. 1. С. 49 – 53.

3. Етнопсихологія / Укл. С. М. Ольховецький, В. С. Ольховецький. Умань: Видавничо-поліграфічний центр “Візаві”, 2019. 155 с.

4. Яковлева М.В. Психология межкультурной коммуникации как новая образовательная дисциплина в современных условиях обучения. *Наука і освіта: науково-практичний журнал.* 2011. № 1. С. 90 - 95.

ДІЛОВА ГРА ЯК МОТИВАЦІНО-СТИМУЛЮЮЧИЙ ФАКТОР У ДИСТАНЦІЙНОМУ ФОРМАТІ НАВЧАННЯ

В статті розглянуто потенційні можливості ділової гри в процесі оволодіння іноземною мовою дистанційно. Визначено ділову гру як мотиваційно-стимулюючий, інформаційно-пошуковий, професійно-творчий фактор у віддалено організованому навчальному процесі. Професійна спрямованість ділової гри підвищує мотивацію та загальну зацікавленість студентів, її ситуативно-проблемна побудова вимагає активного пошуку інформації та мобілізації резервів творчого потенціалу студентів. Окреслено особливості ділової гри бути реалізованої в межах певної кількості лексичних одиниць, що дає змогу ефективно її застосовувати при вивченні ділової іноземної мови, як узагальнюючий компонент наприкінці кожного тематичного розділу. Було акцентовано увагу, що більшість існуючих і розроблених ділових ігор є адаптованими під очний навчальний процес, в той час як дистанційний формат навчання потребує їхньої реорганізації та вдосконалення відповідно до особливостей віддаленості навчання. Вивчення можливостей ефективного використання ділових ігор за умов дистанційного навчання визначено нами серед перспектив подальших розвідок.

Ключові слова: ділова гра, дистанційне навчання, ділова іноземна мова, професійний розвиток, мотивація, творчий потенціал студента.

Постановка проблеми. Нові вимоги сьогодення передбачають все більшу інтеграцію вищої освіти у дистанційний формат навчання. Як відомо, такий формат має ряд переваг та недоліків [8]. Серед останніх найсуттєвішим, на нашу думку, є зниження вмотивованості студентів через віддаленість зв'язку з викладачем. Недостатня емоційна насиченість дистанційного формату

пов'язана з обмеженими невербальними можливостями як зі сторони студентів, так і зі сторони викладача: відсутність стійкого зорового контакту, жестів, міміки, схвальних дотиків, чіткої артикуляції тощо. Тенденція вимикання камери студентами під час онлайн занять ще більше поглиблює процес їхнього віддалення від навчального процесу. За визначених умов безсумнівною є необхідність комплексного впровадження інтерактивних методик, здатних підвищити вмотивованість студентів, заохотити їх до свідомого самостійного інформаційного пошуку, а також створити передумови для фахового зростання та підвищення їхнього творчого потенціалу в межах дистанційного формату навчання. З огляду на зазначене вище вважаємо впровадження методики ділової гри на практичних заняттях з іноземної мови одним із перспективних і таким, що відповідає визначеним вимогам щодо ефективності навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність використання ділової гри в освітньому процесі вищих навчальних закладів висвітлювали у своїх працях А. Бардась, В. Беспалько, В. Вавілова, Н. Волкова, М. Дергач, С. Лавінда, І. Мельничук, О. Порада, М. Прищак, О. Харжевська та ін. Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив активну апробацію і використання ділової гри задля оптимізації та інтенсифікації навчального процесу в умовах дистанційного навчання.

Мета статті. Метою статті вважаємо розкриття суті навчальної ділової гри з доведенням її ефективності як мотиваційно-стимулюючого, інформаційно-пошукового, професійно-творчого фактору в дистанційно організованому навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Серед великої кількості методів інтерактивного навчання (евристична бесіда, дискусія, метод портфоліо, мозковий штурм, метод круглого столу, рольова гра, кейс-метод, метод проєктів, імітаційне моделювання тощо) особливе місце посідають рольові ігри, адже вони імітують ситуацію максимально наближену до реального життя, учасниками якої безпосередньо є самі студенти. У свою чергу метод

ділової гри дозволяє «звузити» спроектовану ситуацію у професійне русло, тим самим активізуючи знання і досвід з інших суміжних фахових дисциплін. Ділова гра визначається як комплексна, багатофункціональна дія, у межах якої сполучено декілька взаємопов'язаних видів активності: аналіз і пошук вирішення проблем, навчання, розвиток, дослідження, консультування, формування колективної діяльності [3, 69]. За визначенням І. Мельничук ділова гра є моделюванням професійної діяльності, що є «навчальним полігоном» для відпрацювання практичних умінь і навичок, а також надає змогу наперед, ще до безпосередньої практики в установах та організаціях, трансформувати отримані знання під час вивчення окремих дисциплін у системних комплекс професійних дій, з якими майбутній фахівець може розпочинати професійну діяльність, удосконалюватися і фахово зростати, а не навчатися азів професіоналізму методом спроб і помилок на реальному робочому місці [5].

У діловій грі поєднуються два різних принципи навчання: принцип моделювання майбутньої фахової діяльності і принцип проблемності [7]. Більшість дослідників погоджуються, що застосування ділової гри спрямовує вищу освіту у практичну площину, а ситуативна спрямованість самої методики дозволяє враховувати реалії сьогодення. Розв'язок більшості запропонованих ситуацій ділової гри спрямовано на вирішення можливих конфліктних ситуацій робочого процесу, вміння відстоювати власні переконання і враховувати позицію інших учасників колективу. У свою чергу, для вирішення проблемної ситуації в ході ділової гри є чітке обмеження у часі, що активізує резерви творчого потенціалу учасників.

Усі ділові ігри можна класифікувати за кількістю учасників (два і більше); за часом проведення (ігри без обмежень часу, з обмеженням часу, у реальному часі); за використанням опор під час проведення; використанням зовнішньої мовної підтримки учасників (ключові слова тощо); за оцінкою діяльності (гру кожного учасника оцінюють або ні); за остаточним результатом (ігри з жорсткими правилами та відкриті ігри); за завершальною метою (навчальні, пошукові, констатуючі); за методологією проведення (рольові, групові, імітаційні, організаційно-діяльнісні, інноваційні, ансамблеві); участю викладача в проведенні гри [1].

З початку введення повномасштабного дистанційного навчання в усіх закладах вищої освіти варто відмітити зниження мотивації студентів та результативності навчання, що пов'язано насамперед із відмінними умовами організації навчального процесу та способу подачі матеріалу. Так, дистанційне навчання передбачає застосування інших каналів подачі та відповідно сприйняття інформації зі зміщенням акценту із зорового на слуховий аналізатор. В той самий час можемо констатувати збереження загальної зацікавленості студентів у фахових дисциплінах, які найбільше відповідають обраній професії [6]. Відтак, нами було зроблено висновок, що впровадження ділових ігор на заняттях з іноземної мови здатне активізувати діяльність студентів під час дистанційного навчання, максимально наблизити їх до обраного фаху, відчутти себе професіоналом своєї справи, а також сприятиме інтерактивній взаємодії між студентами, брак чого є особливо відчутним у віддаленому форматі навчання. Більшість розроблених і апробованих ділових ігор розраховані саме на очний навчальний процес, проте за деяких змін можуть бути трансформовані і адаптовані під дистанційне навчання.

Нами було адаптовано під потреби курсу «Ділова іноземна мова» декілька існуючих і розроблених ділових ігор. Серед ділових ігор варто відзначити гру «Претендент», суть якої полягає у апробації студентами наступних ролей: «робітник», «роботодавець», «експерт складних ситуацій». Розробники гри взяли до уваги той факт, що кожен майбутній фахівець опиняється у ситуації пошуку роботи. Ділова гра «Претендент» передбачає виконання домашнього завдання: «роботодавцям» розробити перелік запитань до бажаючих отримати роботу, а «робітникам» передбачити питання та сформулювати відповіді за власними амбіціями і переконаннями. «Експертами складних ситуацій» виступають студент, обрані на занятті для відстеження перебігу гри. За потреби «експерт» може втрутитися у ситуацію і допомогти «майбутньому робітнику», або ж підкоректувати питання від «роботодавця». Зрештою експерт також висловлює свою думку стосовно того, хто може зайняти запропоновану посаду [3].

Гра «Портрети». Група поділяється на дві чи три підгрупи, кожній з яких пропонується фотографія відомої історичної особи, про яку вони чули і знають. Студенти вивчають деталі портрета 4-5 хв для того, щоб відповісти на запитання чи розповісти про цю людину. Частина студентів ставлять запитання, інші дають відповіді. Приклади запитань: «Хто ця людина за фахом?», «Скільки їй років?», «Який вона має вигляд?», «Чи одружена вона?», «Що це за людина?». По черзі студенти відповідають на поставлені запитання або розповідають про свого героя, демонструючи його фото (робота з фото також може бути підготовлена як домашнє завдання). Інші слухають, ставлять додаткові запитання і вирішують, чи правильно був визначений герой. На цьому етапі студентам може допомогти викладач, який добирає фотографії і знає, хто на них зображений.

Гра «Доведи це сам». Суть гри полягає в тому, що викладач говорить речення, яке є закінченням короткої розповіді. Студенти мають скласти свою розповідь, щоб запропонована кінцівка було органічно вплетена у саму розповідь.

Гра «Ланцюжок». Суть гри – скласти колективну розповідь, але за однієї умови – логічно продовжити думку попереднього оповідача. Почати розповідь може будь-хто: студент чи викладач. Наприклад, викладач пропонує такий початок: «Учора я зовсім випадково зустрів однокласника, якого не бачив 10 років. Він упізнав мене перший...». А далі кожен по черзі пропонує своє речення, продовжуючи сказане попередником. Один студент починає, а потім викладач може зупинити його і попросити іншого продовжити. У цьому випадку забезпечується стовідсоткова зайнятість усієї групи, оскільки ролі слухачів і доповідачів змінюються постійно [2, 209-215].

Важливим моментом у реалізації ділової гри є достатня складність проблеми, проте доступність і посиленість у її вирішенні. Організація та проведення ділової гри – дуже тривалий і трудомісткий процес. Він полягає у створенні ігрової імітаційної моделі, визначенні мети, предмета гри та етапів її

проведення, створенні сценарію, графічної моделі взаємодії учасників, визначенні правил гри та системи оцінювання учасників [7]. Проте така гра здатна сформуванати необхідні професійні якості та навички: студенти в процесі гри мають навчитися дещо байдуже ставитись до інших її виконавців, не беручи до уваги відомі їм індивідуальні особливості одногрупників, відсторонившись від взаємостосунків у групі; відтак, на цьому етапі гра перестає бути грою, а стає прямим дотиком і входженням у професійну діяльність.

В плані оволодіння іноземною мовою, варто відмітити, що специфіка ділової гри полягає в тому, що вона проводиться лише тими лексичними одиницями, які вивчаються. Саме це забезпечує повніше оволодіння мовою як засобом професійного спілкування. Ділову гру використовують для засвоєння нового та закріплення старого матеріалу, вона дає можливість студентам зрозуміти і вивчити навчальний матеріал з різних позицій [1].

Висновки і перспективи подальших досліджень. В межах нашого дослідження ми дійшли висновку, що ділова гра здатна підвищити мотивацію студентів, стимулювати їхню інформаційно-пошукову діяльність, активізувати резерви творчого потенціалу студентів, а також сприяє їхньому максимальному задіянню у навчальний процес та активній взаємодії, брак чого особливо відчутний у дистанційному навчанні. Оскільки переважна більшість розроблених ділових ігор є адаптованими під очний навчальний процес, постає необхідність їхньої реорганізації та відповідних трансформацій під дистанційну освіту. Особливість ділової гри щодо базування на певній кількості лексичних одиниць є актуальною в оволодінні діловою іноземною мовою, оскільки дозволяє узагальнювати вивчене наприкінці кожного тематичного розділу. У розрізі висновків та перспектив здійсненого дослідження вважаємо доцільним подальше вивчення можливостей ефективного впровадження ділової гри у дистанційному форматі навчання.

Список використаних джерел:

1. Вавілова В. Використання методу ділової гри при вивченні фахової іноземної мови. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32612114.pdf> (дата звернення: 14.06.2022).
2. Волкова Н. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
3. Дергач М., Порада О. Ділова гра як метод формування у студентів потреби у професійній самоактуалізації. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Випуск 64. Серія 5. С. 68-72.
4. Лавінда С. Ділова гра як метод формування професійно-комунікативної компетентності студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018. № 61. Т. 1. С. 80-84.
5. Мельничук І. Особливості застосування інтерактивних ігор у вищому навчальному закладі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. №4. 11 с.
6. Осаульчик О. Формування внутрішньої мотивації студентів у процесі вивчення фахово-орієнтованої іноземної мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2015. № 43. С. 268-271.
7. Харжевська О. Ділова гра як один із ефективних сучасних методів навчання у вищій школі. URL: <http://elar.khnu.km.ua/bitstream/123456789/5210/1/20.pdf> (дата звернення 15.06.2022).
8. Ivanytska, N., Tymoshchuk, N., Dovhan, L., Osaulchuk, O., Havryliuk, N. (2021). Effectiveness of Digital Resources in the Learning Management System Within Online Education of Future Entrepreneurs. *Journal of Entrepreneurship Education*. 24(4). URL: <https://www.abacademies.org/articles/effectiveness-of-digital-resources-in-the-learning-management-system-within-online-education-of-future-entrepreneurs-10533.html>

BENEFITS OF IMPLEMENTING INTERACTIVE LEARNING

In the modern educational system, one of the main requirements of society is the formation and education of a responsible, ambitious, all-round personality, capable of finding innovative solutions in difficult situations, thinking creatively and learning throughout the life. Now more than ever, in the context of the implementation of educational standards of a new generation, the educational system needs updating of the existing approaches in training specialists that satisfy the needs of a society. The society requires more skilled specialists with communicative competence to exist harmonically and accept challenges of the life in the modern world. The problem of applying interactive learning in higher education is of value to study. Interactive learning is about giving students an all-rounded experience that aims to not just instruct them on a theoretical level but also give them real-world examples and experiences to back up the knowledge they are absorbing. The main idea behind this approach to teaching is about making sure students completely comprehend information rather than just memorise and regurgitate it.

Key words: *interactive learning, methods, techniques, advantages of interactive learning.*

It is interactive learning technologies, in contrast to active methods, are able to make qualitative changes at the present stage and fill the educational process with new content. The interactive learning model is qualitatively new. This is a special form of organization of cognitive activity, which has a specific, predictable goal - to create a comfortable learning environment in which everyone feels their success, intellectual ability. It should be noted that interactive learning is a special form of organization of cognitive activity. In order to achieve this goal, it is necessary for the teacher to create some certain conditions under which the student will succeed and be

aware of the intellectual ability. To create an atmosphere of good will and mutual support will allow not only to gain new knowledge but also to develop the cognitive activity itself what brings it to the highest level of collaboration. Such conditions will lead to an effective learning process. In the learning process all the students are involved in the cognitive activity, have the opportunity to understand and reflect on what they know and think. The joint student activity in the process of cognition and mastering of educational material means «everyone makes the individual contribution and an exchange of knowledge, thoughts, ideas, takes place in the learning process». It is of importance to note that a student in a class using interactive technologies will be active only in the case of not being frightened by the atmosphere of the class, without criticism from the teacher`s side, and comments will be constructive and relate primarily to the results of his activities. Only lack of fear in front of something new that the teacher offers, the student will be able to experiment with the patterns of behavior, determining the role in the joint work, and be able to choose and form his or her own position, opinion and point of view.

The main goal of modern language learning system is that learners are able to apply the knowledge acquired in the high school to communicate in English efficiently, build relationships with other people and think creatively in challenging situations in business and day-to-day life, so the classroom environment should be as «lively» and not artificial as possible, in which all solutions to problems and discussions are held in English. The basic methods and techniques for implementing interactive learning include: brainstorming, projects with presentation, business games (role-playing, imitation), use of information and communication technologies, playback of audio and video materials. These can be online tests, the use of training sites, special programs or interactive equipment designed for training. All of these are aimed at teaching students the ability to analyze, independently find and structure information, make reasoned decisions, and build logical chains. The main feature of interactive learning is that new knowledge is not given ready-made, the student must obtain it on his own.

On the base of information listed above, it is important to highlight some of the

most positive features of the interactive learning offered by Sysoyeva: 1. Interactive learning allows to intensify the process of understanding, mastering and creative applying of knowledge in order to solve practical tasks. If the forms and methods of interactive learning are applied in a regular way, it forms effective approaches to master information in sufficient scale, disappear the fear of expressing an incorrect assumption or opinion and moreover establish a trusting relationship with the teacher. 2. Interactive learning increases the motivation of the students to learn and forms the ability to think unusually. 3. Interactive activity provides an enlargement of knowledge, skills, abilities and facilitates communication. 4. One of the purposes of interactive learning is to change not only the experience of students, but also the current environment of the student, whereas, interactive learning methods are often the representation of interactive types of activities which take place in the public and state practice of a democratic society. Didactic feature of interactive learning lies in the fact that in the implementation of the learning process is often observed some changes in the usual logic of the process: the educational material is learnt not from the theory to the practice, but from the formation of a new experience to its theoretical comprehension through the establishment [8].

If students have learned without interactive tools for so long, why is it so important now? As stated above, there are some very specific benefits that come from implementing interactive learning into the classroom. Below are some of the reasons why this implementation is so beneficial to students who are learning in a modern world. First of all it is important to mention student engagement into the learning process. Many adults with school-aged kids can probably remember that the most exciting class, back in the day, was one that involved computers or some kind of technology. The reason this was so exciting was that it took students out of the monotony they often experience in a traditional learning environment. It was also exciting because the technology being used was something that would eventually impact the world in massive ways. Even today, using some form of technology, be it a computer, tablet or some other device, is way more interesting to students than staring at a board and copying information into a notebook. The interactive nature of

tech in the classroom always elevates the level of engagement that students show towards classes. When students participate in interactive learning, they engage multiple senses at once. They are not just reading or listening; they are also watching, participating, experiencing and engaging. This level of engagement uses multiple parts of their brains and makes it easier for them to retain information.

Secondly, interactive learning supports life skills development. High education is ready to prepare students for real life. A huge part of that is developing social and emotional skills. These are five core skills that enable adults to function within society. The five core skills are responsible decision-making, emotion management, self-awareness, healthy relationship building and social awareness. It's been recognized that when students are more actively engaged in activities as they learn, their core skills are given a dramatic boost. Interactive learning helps make the educational process more collaborative and gives kids more chances to engage with each other in meaningful ways. Over time, this helps them to be better equipped for the many challenges they will face later in life. One of the biggest innovations that has come from interactive learning is the ability to make learning a more collaborative, organic and hands-on process. It keeps the lines of communication open and allows teachers to get an instant overview of how well students are doing with the subject material. They no longer have to wait until the end of a unit of study to determine if a student gets it. They can assess it at every step of the process and make adjustments to avoid failure.

The next benefit of interactive learning is flexible learning, as interactive learning provides flexible learning for students. Thanks to technological innovation, it is now possible to make a learning experience more suited to their specific needs. Interactive learning also means that education is more accessible for students all over the world. Lessons do not have to be limited to one geographic location like a classroom; they can take place anywhere with an internet connection.

Data shows that interactive learning takes 40% to 60% less time than traditional learning. Interactive learning can quicken the educational process, as students master skills faster because they are learning smarter. Often taking on and implementing any

form of interactive learning can be time-consuming for teachers at the start. Lesson plans do not just appear, they need to be created, and combining this with the inevitable need to learn how digital software works can be overwhelming. In many cases, the best thing to do when looking at the task ahead is to remember that it is not going to be as time-consuming forever. Often when interactive learning resources are set up, they will save a lot of time.

Within the framework of interactive learning, teachers are often able to track a student's progress at all times. This means it is much easier for educators to know exactly where a student is at in their learning process and what they need to succeed.

Interactive learning also enables educators to utilize different platforms, media and tools to keep classes engaging, entertaining and interactive. When students are immersed in an engaging stream of education, they are far more likely to continue learning in their own time.

Not the last role plays adaptable lesson plans in an educational context. A great lesson is one where there is room to change and adapt to the needs of a class or individual student. Within an interactive learning system, a teacher is able to change things up almost in an instant, depending on the needs of a class. Resources and media are available at lightning speed, which means that any form of change will not result in disruption. With interactive learning, the capabilities and reach of an educator are greatly expanded, which will have dramatically positive effects on learning. Interactive equipment includes ready-made programs, effects, lessons, recommendations, so to build a lesson, the teacher will not waste time handing out cards, describing the course of the game or tasks, or setting it up for a long time. The equipment is completely ready for use when switched on. Some interactive equipment allows to use diagrams, graphics, images, presentations, audio and video fragments in the lessons, which is useful for effective assimilation of the studied topic.

One could argue that thanks to technology, education has become more engaging than ever. Classrooms have taken on a new life. Interactive learning has become the new standard for instructing the generations of the future. Interactive

technologies for education have already shown their positive and negative sides. The positive effect of the use of such modern equipment is more significant than its disadvantages, most of which can be solved. Interactive learning is an effective way of assimilating information, which is best used by combining different tools. Without innovative, interactive solutions which form the basis of the current curriculum of many educational institutions, it will be more difficult to achieve high academic performance for students.

References:

1. Kostenko, O., Frolova, O., Barsuk, S., Shostak, U., Bondar, N. (2021) "Influence of digital educational resources on didactic possibilities for the educational process (on the example of english language)", *Revista entrelinguas*. Araraquara, 7(00), p. e021112, 2021. DOI: 10.29051/el.v7i00.15888. [<https://periodicos.fclar.unesp.br/entrelinguas/article/view/15888>]

2. Kramarenko S.H. Interaktyvni tekhniky navchannia, yak zasib rozvytku tvorchoho potentsialu uchniv [Interactive learning techniques as a means of developing students' creative potential] / *Vidkryti urok*. 2002. № 5-6. S. 7-10.

3. Latypova L. N., Latypov Z. A. Yzuchenye normatyvno-pravovoho obespechenyia uchebnoho protsessa v uchrezhdenyakh v kvalyfykatsyonno-obrazovatelnykh urovniakh podhotovky na sovremennom etape. [The study of the legal support of the educational process in institutions at the qualification-educational levels of training at the present stage]. *Teoryia y praktyka obshchestvennoho razvytyia*, 2014. № 2.

4. Pometun O., Pyrozhenko L. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: Teoriia, praktyka, dosvid [Interactive learning technologies: Theory, practice, experience]: Metod, posibnyk. K., 2002. 192 s.

5. Pometun O.I., Poyetun L.V. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [A modern lesson. Interactive learning technologies]: Nauk.-metod, posibn. / O. I. Pometun, L. V. Pyrozhenko; Za red. O. I. Pometun. K., 2003. 194 s.

6. Sazonenko H.S. Perspektyvni osvichni tekhnolohii [Promising educational technologies]: Nauk.-metod. posibnyk. / Za red. H.S. Sazonenko – K.: Hopak, 2000. 560 s.

7. Sysoieva S.O. Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh [Interactive technologies of adult learning]: navchalno-metodychnyi posibnyk / Sysoieva S.O.; NAPN Ukrainy, In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh. – K.: VD «ЕКМО», 2011. 324 s.

8. Motteram, Gary. Innovations in Learning Technologies for English Language Teaching. British Council. 2013. PDF

9. Brown, H Douglas. Principles of language learning and teaching / Douglas Drown. 5th edition. Pearson Education. 2006. P. 347.

УДК 811.111'255.4=161.2:791

О. О. Самохвал, д-р пед. наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7958-945X>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ВИБІР ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ У МЕЖАХ АНГЛОМОВНОГО КІНЕМАТОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті проведений теоретичний аналіз поняття «перекладацька стратегія», що базується на наукових поглядах і основних поняттях перекладознавства. Уточнено поняття «перекладацька стратегія кінотексту» як програму діяльності перекладача, що охоплює алгоритми перекладацьких дій, які спрямовані на розв'язання лінгвокультурологічних проблем перекладу кінотексту задля досягнення поставлених перекладацьких цілей, а саме – створення адекватного кінотексту мовою перекладу, що відповідає тексту оригіналу в комунікативно-прагматичному плані. Визначено, що основними стратегіями перекладу кінематографічного дискурсу є доместифікація, форенізація та універсалізація.

Ключові слова: *кінопереклад, кінотекст, стратегія перекладу, доместифікація, форенізація, універсалізація.*

Постановка проблеми. Основою вивчення перекладацьких стратегій перекладу кінотексту є визначення термінологічної бази, що є головним

інструментом наукового дослідження та сприяє розумінню концепцій, які складають конструктивні елементи теорії. Ураховуючи те, що кінопереклад є особливим і відносно новим видом художнього перекладу, дослідження його термінологічного апарату базується на наукових поглядах і основних поняттях перекладознавства. Термінологічна полісемія та синонімія у перекладознавстві як науці, що істотно запозичує з інших дисциплін, призвели до багатозначності визначення терміну «Перекладацька стратегія». Водночас потребує уточнення поняття «Перекладацька стратегія кінотексту» з урахуванням особливостей здійснення англомовного кінематографічного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукові праці багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників (Л. Венутті, Х. Крінгса, Т. Андрієнко, В. Демецької, Н. Кругла, О. Мазур та інших), можна зробити висновок, що різні вчені користуються варіаціями терміну «перекладацька стратегія», а саме: «перекладацька стратегія», «стратегія перекладача», «стратегія поведінки перекладача під час перекладу», «методи зображення процесу перекладу», «когнітивний регулятив перекладацького дискурсу».

Мета наукового дослідження полягає у формулюванні поняття «перекладацькі стратегії кінотексту», що базується на наукових поглядах і основних поняттях перекладознавства з урахуванням специфіки кіноперекладацької діяльності, а також означення основних перекладацьких стратегій у межах англомовного кінематографічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Американський перекладознавець Л. Венутті [7] зазначає, що термін «стратегія» вживається в перекладознавстві для позначення широкого спектру дій перекладача – від вибору тексту, до вибору способу відтворення мовних одиниць. Отже, стратегія, як правило, спрямована на розв'язання багатьох проблем перекладу.

Німецький вчений-лінгвіст Х. Крінгс переконаний, що перекладацька стратегія – це свідомий план дій перекладача задля вирішення конкретної перекладацької проблеми в межах конкретного перекладацького завдання [6].

Українська дослідниця Т. Андрієнко розглядає стратегію як «когнітивний

регулятив перекладацького дискурсу» [1]. Учена зазначає, що стратегія скеровує діяльність перекладача у розв'язання проблем перекладу, і досліджує когнітивно-дискурсивні механізми й умови реалізації стратегій, а також підпорядковані їм тактики та прийоми перекладу, що спрямовано на перетворення концепту вихідного тексту для інтеграції в концептуальну і мовну картину світу цільової мови. На її думку, стратегія має інтерактивний характер і скеровує організацію перекладачем взаємодії між автором і адресатом повідомлення, поєднує процесуальний і результативний аспекти перекладу, а також включена в контекст діяльності, підпорядкована її цілям і правилам, та керує перекладацькими діями нижчого порядку, які полягають у визначенні тактик і виборі прийомів перекладу [1].

А. Панькова [5] вважає «перекладацьку стратегію» алгоритмом діяльності перекладача, який передбачає наявність певних перекладацьких тактик та прийомів з метою перетворення концепту вихідного тексту для інтеграції в концептуальну і мовну картину світу мови перекладу.

Л. Коломієць [3] розглядає стратегію перекладу як програму здійснення перекладацької діяльності, що формується на основі загального підходу перекладача до виконання перекладу в умовах певної комунікативної ситуації двомовної комунікації, яка визначається специфічними особливостями цієї ситуації і метою перекладу, а також окреслює характер професійної поведінки перекладача в рамках певної комунікативної ситуації.

Варто зауважити, що вищерозглянуті наукові погляди базуються на вивченні особливостей художнього перекладу, що не враховує екстралінгвальні особливості кіноперекладу як особливого виду перекладацької діяльності. Тому для визначення перекладацьких стратегій кінотексту необхідно врахувати ключові аспекти кіноперекладацької діяльності.

Розглядаючи кінопереклад як переклад мови героїв фільму, необхідно враховувати такі фактори, як просодія, час (хронометраж), прагматика висловлювання. Також в сценарії фільму завжди присутні реалії (або посилання на них), про які вітчизняний глядач або не має ні найменшого уявлення, або має

поверхневе, наприклад, мовні реалії (біблеїзми, сленг, поетичні цитати, висловлювання відомих людей), а також різні культурні і соціальні феномени: система соціального страхування громадян в США, програма захисту свідків, вибори президента, персонажі масової культури, статус і престиж адвоката і дантиста, кантрі-музика тощо.

Адекватний переклад кінотексту вимагає від перекладача, насамперед, розуміння того, що, навіщо і для кого перекладається. Практично, на доперекладацькій стадії перекладач має стати глядачем, реципієнтом, володіючи при цьому певними навичками та чітко сформульованими принципами адекватного перекладу як перекладу тексту оригіналу іншою мовою.

Загалом, процедура кіноперекладу – це багатогранний складний процес, який поєднує у собі роботу кіновиробника, перекладача та роботу студії звукозапису, що наприкінці нарешті озвучить цей фільм, який потім побачать мільйони глядачів і якість якого буде залежати від професійної компетенції кіноперекладача, адже успіх будь-якої іноземної кінострічки залежить на 80% від якості її перекладу.

Ураховуючи вищезазначене, перекладацькою стратегією кінотексту пропонуємо називати програму діяльності кіноперекладача, що охоплює алгоритми перекладацьких дій, які спрямовані на розв'язання лінгвокультурологічних проблем перекладу кінотексту задля досягнення поставлених перекладацьких цілей, а саме – створення адекватного кінотексту мовою перекладу, що відповідає тексту оригіналу в комунікативно-прагматичному плані.

Спостерігається багатство думок закордонних і вітчизняних вчених щодо визначення видів перекладацьких стратегій. Зокрема, Т. Андрієнко [1] поділяє перекладацькі стратегії на глобальні (цілісний текстовий мегаконцепт) та локальні (вони вимагають стратегічного перекладацького рішення). Локальні стратегії можуть застосовуватися на різних етапах, а також стосовно різних одиниць перекладу, наприклад, історичних слів-реалій.

Л. Венутті [7], у свою чергу, виділяє дві кардинально різні локальні стратегії перекладу – одомашнення та очуження. У своєму дослідженні «Скандали перекладу» (The Scandals of Translation) Л. Венутті переконаний, що перекладачу необхідно мати повну автономію в процесі перекладу, дозволяючи йому нівелювати реаліями, що в свою чергу робить оригінальний текст невидимим. Це пояснює його прихильність до застосування у перекладі стратегії одомашнення. У його розумінні стратегія одомашнення (доместикація) є репрезентацією інформації через відоме реципієнту. Як зазначає Л. Венутті, такий підхід полегшує сприйняття та вимагає мінімальних когнітивних зусиль. Обираючи стратегію одомашнення, перекладач орієнтується на стильові норми й ідіоматику мови перекладу.

Кожна з цих стратегій має своїх прихильників. Причому деякі науковці стверджують, що потрібно уникати змішування стратегій форенізації та одомашнення в межах одного тексту, а інші, навпаки – додержуються думки, що для адекватного перекладу важливим є доречний симбіоз цих стратегій в одному перекладі. Таким чином, на сучасному етапі дослідження стратегій перекладу кінотексту можна говорити про стратегію універсалізації (креолізація), що передбачає синтез кількох перекладацьких стратегій.

Головна тактика у виборі стратегії, на думку Т. Андрієнко [1], є відтворення денотативного змісту.

Слід зазначити, що на вибір перекладацької стратегії впливають певні чинники, серед яких Т. Андрієнко визначає наступні:

- належність тексту до художнього або нехудожнього (інформативного) дискурсу;
- комунікативні чинники (характер аудиторії, просторова, часова і соціальна дистанція);
- характер самого тексту;
- вертикальний контекст;
- макроконтекст;
- інтертекстуальність;

- місце у цільовій літературі (наявність раніше виконаних перекладів того ж тексту, маргіналізація/канонізація окремих перекладів);
- статус мови оригіналу і мови перекладу в світі.

Інша українська дослідниця О. Михайленко [4] вважає, що на вибір стратегії перекладу впливають такі чинники: мета перекладу, тип тексту, що перекладається (виділяються два основних функціональних види перекладу: художній (літературний) переклад та інформативний (не літературний) переклад) і характер передбачуваного рецептора перекладу (у деяких випадках переклад не має точного адресата, і перекладач орієнтується на так званого «усередненого рецептора»). Таким чином, формулювання кінцевої мети перекладу кінематографічного дискурсу, а також визначення перекладацької стратегії вимагають від перекладача ретельного аналізу кінотексту мовою оригіналу на доперекладацькому етапі, що передбачає зовнішній, змістовий, лінгвістичний та комунікативний аналіз кінодискурсу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, програма діяльності перекладача кінотексту охоплює перекладацькі дії, які передбачають створення адекватного кінотексту мовою перекладу з попередньою його ідентифікацією на структурно-композиційному та семантико-стилістичному рівнях для подальшої адаптації з урахуванням мовних і культурних особливостей потенційних глядачів.

Процес адаптації іншомовного кінотексту, в свою чергу, потребує вибору перекладацької стратегії, який залежить від кінцевої мети перекладу. У межах проблеми дослідження наша увага зосереджена на таких перекладацьких стратегіях, як:

1. Форенізація – домінування лінгвокультурних особливостей кінотексту оригінала в кінотексті перекладу, що викликає у глядача відчуття «нового», «чужого».
2. Одомашнення (доместифікація) – адаптування перекладу вихідного кінотексту до лінгвокультурних цінностей реципієнта (глядача).
3. Універсалізація (креолізація) – комбінування перекладацьких стратегій

(одомашнення, форенізація) задля реалізації адекватності та зрозумілості кінотексту перекладу зі збереженням авторського ідейного задуму.

Варто зауважити, що нині, аналізуючи україномовний переклад англomовного кінотексту, нерідко спостерігається застосування синтезу окремих перекладацьких стратегій у межах одного аудіовізуального перекладу, а саме стратегії креолізації, що дозволяє перекладачу повно і точно передати думку автора, водночас втілюючи її у форму, властиву українському стилю. Перспективою подальших досліджень вбачаємо в аналізі прийомів, що використовуються в межах окремої перекладацької стратегії кінотексту.

Список використаних джерел:

1. Андрієнко Т.П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську) : монографія / за ред. В.І. Карабан. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 339 с.

2. Демецька В.В. Теорія адаптації в перекладі : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.16. Київ, 2008. 27 с.

3. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 522 с.

4. Михайленко О.А. Поняття «перекладацькі стратегії» як складова стратегічної компетенції. *Збірник Педагогічні науки*. 2014. № 121. С. 148–153.

5. Панькова А. Використання локальних стратегій при перекладі історичних реалій. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. № 3 (67), 2019 р. С. 116–121.

6. Krings H.P. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern. Tübingen. Narr, 1986. 570 s.

7. Venuti L. The scandals of translation: toward an ethics of difference. London : Routledge, 1998. 224 s.

КОНЦЕПЦІЯ «ЗБЕРЕЖЕННЯ ОБЛИЧЧЯ»

Стаття присвячена соціолінгвістичній концепції «збереження обличчя». Аналізуються традиційний погляди на застосування цієї концепції для обґрунтування форм ввічливості як комунікативної стратегії. Окреслюються інші види комунікативних ситуацій, які виходять за межі усталеної теорії ввічливості, що спонукають до глибшої розробки даної концепції.

Ключові слова: збереження обличчя, загроза обличчю, позитивні ввічливість, негативна ввічливість, максими кооперативного спілкування

Постановка проблеми. Терміни «збереження обличчя», «втрата обличчя», «загроза обличчю» настільки міцно введені в повсякденний вжиток як пересічними громадянами, так і експертами різних царин знань, що може скластися хибне враження простоти соціальних та комунікативних підвалин самої концепції «збереження обличчя». Сучасні суспільно-політичні зрушення і виклики спричинили лавиноподібне зростання випадків згадування цього терміна у мас-медійному та електронному дискурсі. Наприклад, запит <putin 'save face'> у пошуковій системі Google налічує понад 124 тис. результатів, а запит <Johnny Depp 'save face'> – понад 100 тис. Не дивно, що виникає занепокоєння щодо правомірності повсюдного засування терміну «збереження обличчя». Вочевидь назріло завдання обґрунтувати певні межі та види суспільних відносин, при описі яких застосування теорії «збереження обличчя» було б доцільним.

Аналіз недавніх досліджень і публікацій. Вперше поняття «обличчя» увів Е. Гоффман, котрий розглядав «соціальне обличчя» як позитивну соціальну цінність, на яку претендує індивід за результатами спілкування [12, с. 5]. Метою мовної взаємодії науковець визначав уникнення конфліктів і забезпечення збереження цієї цінності.

П. Браун і С. Левінсон, взявши за основу працю Е. Гоффмана, перевели поняття обличчя з комунікативної ситуації до метакомунікативної, сконцентрувавшись на двох провідних мотивах особистості: прагненні зберегти обличчя, створюючи позитивний імідж, та прагненні зберегти свою територію, ухиляючись від вимог, які обмежують її інтереси. Ці мотиви реалізуються в стратегіях самопрезентації та антиетикетних тактиках [7; 10].

Більшість сучасних соціолінгвістичних досліджень (Я.Л. Вжещ, Н.І. Іванотчак, А.К. Харцярек, І.Ю. Шкіцька) розглядають концепцію збереження обличчя у контексті реалізації комунікативної категорії ввічливості [1; 2; 9]. Утім все частіше піднімається питання щодо можливості застосування даної концепції при тлумаченні випадків неввічливості або некооперативного спілкування (G.A. Eelen, О.Ю.Малая, М.Р. Федина, Л.Я.Терещенко), коли поняття обличчя використовується для опису заподіяної шкоди та дисгармонії, що виникла у процесі суспільної взаємодії [11; 4; 6; 8]. Також важливим напрямом досліджень є міжкультурні дослідження, які ставлять під сумнів універсальність самої концепції, наголошують на суттєвих екстралінгвістичних та лінгвістичних обмеженнях [16].

Мета статті – окреслити низку лінгвальних та екстралінгвальних факторів, які визначають доцільність чи недоцільність опису певної суспільної взаємодії у термінах теорії збереження обличчя.

Виклад основного матеріалу. Застосування концепції обличчя часто напряму асоціюють з теорією ввічливості П. Браун і С. Левінсона, в якій вчені досліджують «акт, що загрожує обличчю» та виокремлюють позитивне та негативне обличчя. У такому розумінні позитивне обличчя співвідноситься з бажанням бути сприйнятним і оціненим як соціальна особистість, а негативне – з бажанням усунути всі фактори, що їй заважають [10].

Дослідники розрізняють акти, які загрожують негативному обличчю, і ті, що загрожують позитивному обличчю. *Акти, які загрожують негативному обличчю* спостерігаються тоді, коли один з комунікантів може обмежити свободу дій свого співрозмовника. У цьому випадку *загроза слухачу* має місце,

коли мовець: 1) встановлює або заперечує майбутній мовленнєвий акт слухача і тим самим чинить на нього тиск (накази, прохання, поради, нагадування, погрози, застереження); 2) виражає свої почуття до слухача або до його середовища (компліменти, виявлення заздрості або захвату, виявлення негативних емоцій щодо слухача); 3) виражає деякий позитивний майбутній акт щодо слухача. Відповідно, слухач змушений прийняти чи відхилити акт, який є певним тиском на нього (пропозиція та обіцянка). У свою чергу, *загроза мовцю* відбувається через: 1) вираження вдячності; 2) прийняття вдячності, вибачення, пропозиції; 3) відповіді на порушення слухачем соціального етикету; 4) обіцянки робити те, чого він не бажає.

Акти, які загрожують позитивному обличчю показують, що мовець чи слухач не беруть до уваги бажання співрозмовника. Тоді *загрозу слухачеві* становить: 1) акт, який виражає негативну оцінку, що може реалізуватися в формі прямої або непрямой вказівки на те, що мовцю не подобаються бажання чи особисті якості слухача (осуд, образи, обвинувачення, незгода тощо); 2) акт, який виражає байдужість мовця по позитивного обличчя слухача. Остання з названих загроз реалізується, коли а) мовець вказує на те, що він не поділяє цінності слухача (виявляє неповагу, нехтує вимогами політкоректності, розвиває теми, що не відповідають контексту розмови, чи соціально неприйнятні теми); б) мовець намагається принизити слухача, при цьому вихваляючи себе; в) мовець проявляє некооперативну поведінку (перебиває співрозмовника); г) мовець невірно ідентифікує слухача (за критеріями статусу, статі, віку), що може викликати образу.

Відповідно до двох типів «обличчя» комуніканта, П. Браун і С. Левінсон розрізняють стратегії позитивної та негативної ввічливості. Позитивна ввічливість – це «ввічливість зближення», тобто демонструючи солідарність з адресатом, адресант регулює відношення між рівними «своїми», членами своєї сім'ї, друзями, колегами та ін. Негативна ввічливість, в свою чергу, – це «ввічливість віддалення», тобто встановлюються обмеження на дії мовця щодо «чужих». Вона притаманна переважно сфері офіційних відносин, зазвичай з

вищою верствою суспільства, а також часто реалізується у стосунках із незнайомими чи малознайомими людьми. В цьому випадку говорять про етикет, який однак не є тотожним ввічливості. Не всі прояви ввічливості прописані у нормах етикету, але все, що порушує етикет, вважається неввічливим. Отже, відповідно до теорії ввічливості, позитивна ввічливість – це і є власне ввічливість, а негативна – це, насамперед, дотримання правил етикету [10, с. 104].

Зі стратегіями позитивної та негативної ввічливості пов'язані *максими ввічливості* (такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди і симпатії), запропоновані Дж. Лічем [15]. Він вважає, що ввічливість характеризується відношенням між *Я* (мовець), якого можна назвати *сам* (self) та *іншими* (other), але мовець також виявляє повагу до третьої сторони, якщо така присутня під час комунікативного акту.

Постулати кооперації Г.П. Грайса [14] також доповнюють та коректують принципи ввічливості та збереження обличчя Дж. Ліча, П. Браун, С. Левінсона та максими щирості й вмотивованості Д. Гордона та Р. Лакофф. Обговорюються також максими схвалення, згоди, скромності, раціональності, конструктивізму, доброзичливості тощо. Дотримання цих постулатів, на думку мовознавців, не завжди сприяє ефективності спілкування, а навпаки, саме порушення цих постулатів нерідко дає змогу досягти успішності комунікації.

Ввічливість відіграє важливу роль в лінгвістичній прагматиці та визначається як комунікативна стратегія, що використовується в комунікативному акті для досягнення різноманітних цілей, в тому числі для встановлення реально чи удавано гармонійних відносин і підтримки комунікативного балансу між співрозмовниками.

Утім усе частіше ставиться питання про універсальність цієї теорії ввічливості й співвідносність даних при дослідженні особливостей західних та східних лінгвокультур, позаяк у східних культурах комунікація визначається груповою ідентичністю, а не типовим для західної культури індивідуалізмом [4, с. 28]. Це розмежування залежить від контексту, тобто враховується зміст

повідомлення, з ким та в якій ситуації виникає спілкування та як проходить обмін інформації. Звідси, розрізняють ситуативно-обумовлене і контекстно орієнтоване спілкування та ситуативно незалежне й контекстно вільне спілкування.

Для ситуативно обумовлених і контекстно орієнтованих культур властивим є некатегоричність та неконкретність мовлення. Наприклад, японці переважно уникають прямих запитань і відповідей та намагаються не використовувати прямого заперечення «ні». Також занадто чіткі визначення в Японії асоціюються з джерелом потенційного ризику розійтися у думках. Окрім того, одна людина в східній культурі рідко бере на себе відповідальність робити ствердну заяву про щось, що стосується групи чи навіть цілої держави.

Під час міжкультурної комунікації важливо також враховувати візуальний контакт. Відомо, що нації умовно поділяються на «контактні» та «неконтактні». Спілкуючись з «контактними» націями (греками, італійцями, латиноамериканцями, іспанцями), мовцю не варто відводити погляд, оскільки це буде інтерпретуватися як вияв неввічливості та нещирості. До «неконтактних» націй етнографи відносять народи Скандинавії, Японії, Кореї, Індії, Пакистану, де не слід зловживати візуальним контактом, оскільки це може сприйматися як знак агресії або невихованості [3].

Зокрема, Л.Р Мао, аналізуючи китайську концепції обличчя (т. з. *miánzi* та *liǎn*), вказує на її відмінність від західного тлумачення, що ставить під сумнів універсальність теорії ввічливості П. Браун та Р. Левінсона. Китайська ідея обличчя виявляє суттєве спільне тяжіння комунікантів до орієнтації на ідеальну соціальну ідентичність на противагу ідеальній особистій автономії [16].

Окрім культурологічних пересторог, потрібно не забувати про деяку ідеалістичність теорій ввічливості, оскільки в реальному житті комуніканти, які мають на меті досягнення взаєморозуміння при максимальному уникненні загроз обличчю партнера, є не такими вже і типовими. Часто співрозмовники все ж намагаються нав'язати свою думку, викривити певні факти, ухилитись від низки відповідей тощо [5]. Реальна комунікація часто є прихованою (у випадку

маніпуляції) або неприхованою (некооперативне спілкування) реалізацією влади. За таких умов швидко виявляються комунікативні ролі лідерів та підлеглих, позиції яких важко вписати у вузькі межі позитивного та негативного обличчя.

Наприклад, після вдалої імітації спроби самогубства жінка в розмові з колегою-чоловіком не лише представляє себе як жертву віроломної зради, але й нав'язує йому думку, що вона, нібито, впевнена в його небайдужому ставленні до неї. Маніпулюючи образом психологічно вразливої особи, яка вірить у нові романтичні стосунки, жінка позбавляє свою «жертву» можливості шляхетного відступу. Усі спроби чоловіка перевести розмову на іншу тему (і позбавити себе нових зобов'язань) переводяться нею до зазначеної тематики: *“But everybody was awfully sweet to me. I should have thought they’d had got enough to deal with with (a) people who were ill through no fault of their own. <...> (б) And then you came to see me and the horrible part all began to seem unreal. But you looked so terrible...” <...> (в) “I want to say how awfully grateful I am to you for your tact these couple of weeks...” “I didn’t know I’d been all that tactful,” he said <...> “Oh, just the way you’ve been keeping in the background <...>” “Neddy said something about you feeling ready to start work again soon,” he said. <...> (г) “Can’t we talk about ourselves? (д) We’ve got so much to say to each other, haven’t we? <...> All the barriers are down at last, aren’t they?” Finding this unanswerable, Dixon gazed at her, slowly nodding his head* (К.Амис “Lucky Jim”, р. 26-34).

Використаний жінкою евфемізм (а) імпліцитно підкреслює залежність стану її здоров'я від інших людей. У висловленні (б) покращення самопочуття пов'язується з появою співбесідника в лікарні, його хвилюванням. Вона також навмисно інтерпретує зникнення мовця на декілька тижнів як «тактовність». Тема розмови окреслюється нею експліцитно (г), а низка розділових питань (д) вказує на те, що саме вона очікує почути від співрозмовника. Отже, комунікативна ситуація, яка згідно теорії збереження обличчя є успішною, насправді містить низку ходів, які змушують співбесідника зберегти власне обличчя для того, щоб не порушити «хиткий» психологічний стан

співрозмовниці, хоча «конфлікт бачень» був би куди продуктивнішим шляхом розвитку їхніх стосунків. Саме така суперечність позбавляє чоловіка можливості знайти адекватну остаточну відповідь.

Іншим прикладом є формат телевізійного інтерв'ю, яке з точки зору теорії збереження обличчя є ризикованою грою у піддавки. Комунікативні інтенції усіх трьох сторін суттєво відрізняються. Для журналіста – основними завданнями є: по-перше, таке стратегічне регулювання комунікативною ситуацією, за якої респондент буде готовий відкрити якомога більше особистої інформації, почувачись при цьому комфортно, достойно і «захищеним» від публічного сорому, а по-друге, задоволення потреби публіки у її бажанні отримати максимум інформації (часто на теми табу). Респондент, в свою чергу, має на меті моделювати власний образ в очах публіки, максимально висвітлюючи позитивні характеристики (в тому числі, й буцімто абсолютну відвертість і чесність) і уникаючи, на скільки це можливо, згадки фактів, які можуть зруйнувати його репутацію. Публіка, в свою чергу, зовсім не відчуває загрози власному обличчю, але є тим суттєвим фактором, який в кінцевому рахунку вирішує, чи існувала загроза втрати обличчя учасників інтерв'ю.

Зауважимо, що свого часу розквіт теорії ввічливості змістив важливий акцент, присутній у теорії обличчя Е.Гофмана, а саме, що обличчя формується як результат суспільної взаємодії, а не як власна проекція індивіда [17]. При цьому варто зазначити, що на вагу комунікативного акту, який несе загрозу обличчю, буде впливати низка факторів: соціальна дистанція між мовцями, відносини влади, важливість даного комунікативного контексту [13].

Цікавим прикладом є випадок нещодавнього свідчення американської акторки Ембер Херд на суді, де вона була відповідачкою у звинуваченні щодо паплюження честі й гідності її колишнього чоловіка Джонні Деппа. Адвокатка позивача мала на меті «зруйнувати обличчя» Е.Херд, відповідно зівши нанівець усі попередні сумнозвісні заяви акторки. Відповідачка, у свою чергу, мала докласти усіх зусиль для демонстрації кооперативного спілкування:

Lawyer: In this October 2018 interview you said that you had “donated” your entire divorce settlement to charity. Right?

Amber Heard: That’s correct.

L.: And in fact your exact words were, “\$7 million in total was donated to – I split it between the ACLU and the Children’s Hospital of Los Angeles.” Right?

A.: That’s correct. I made that statement as soon as I got a divorce and we reached the settlement. That’s when I pledged it, right then.

L.: And you say this because you “wanted nothing.”

A.: That is correct.

L.: But you hadn’t donated your entitled entire \$7 million settlement to charity at that point, had you?

A.: That’s incorrect.

L.: Sitting here today, Ms. Heard, you still haven’t donated the \$7 million settlement to charity, isn’t that right?

A.: Incorrect. I pledged the entirety of the settlement \$7 million to charity, and I intend to fulfill those obligations.

L.: Ms. Heard, that’s not my question. Please, try to answer my question.

A.: What was your question?

L.: Sitting here today, you still haven’t donated the \$7 million – donated, not pledged – donated the \$7 million divorce settlement to charity.

A.: I use “pledge” and “donation” synonymous with one another.

L.: But I don’t, Ms. Heard. I don’t use it synonymously.

A.: That’s how donations are paid.

L.: Ms. Heard, respectfully, that’s not my question. As of today you have not paid \$3.5 million of your own money to the ACLU. Yes or no?

A.: I have not yet.

L.: And as today you have not paid \$3.5 million of your own money to the Children’s Hospital of Los Angeles. Correct?

A.: I have not yet. Johnny sued me.

Взаємодія між адвокаткою та відповідачкою видається такою, що повністю задовольняє вимоги ввічливого спілкування. Юристка навіть наголосила на своїй повазі. Однак буцімто ввічливе, кооперативне спілкування є максимально антагоністичним, коли боротьба іде навіть на рівні семантики та часових форм дієслів. Таким чином, акторка ризикнула «втратити обличчя» не лише через викриття власної жадібності, але й через дріб'язкову спробу маніпулювати фактами.

Як бачимо, теорію «збереження обличчя» не варто пов'язувати лише з комунікативною стратегією ввічливості, оскільки провідними видаються фактори влади, дистанції та прагнення до кооперації.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Теорія «збереження обличчя» безумовно заслуговує на подальшу розробку в межах соціолінгвістичних, лінгвокультурологічних та прагмакомунікативних досліджень. Її потенціал може бути куди ширшим за умовно кооперативне спілкування за західними канонами.

Список використаних джерел:

1. Вжещ Я.Л. Принцип ввічливості в теорії і практиці міжкультурної (українсько-німецької) комунікації. Теорія «збереження обличчя» П. Брауна та С. Левінсона. *Вісник ЛНУ ім Т. Шевченка*, 2011. № 9 (220). Ч.ІІ.

2. Іванотчак Н. І. Емпатія та ввічливість у контексті стратегії збереження обличчя. *Нова філологія*, 2017. (70), С. 86-91.

3. Костевич Н. Нерозривність вербальних та невербальних засобів комунікації в японській культурі у контексті міжкультурної комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*, 2018. 1(69), С. 216-219.

4. Малая О.Ю. Теорія «обличчя» як методологічне підґрунтя дослідження реалізації стратегій ввічливості та неввічливості у німецькомовному інтернет-дискурсі. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 973. С. 51 – 56.

5. Николаева Т. М. О принципе «некооперации» и/или о категориях социолингвистического воздействия. *Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста* / под ред. Н. Д. Арутюновой. М.: Наука, 1990. С. 225-226.

6. Терещенко Л.Я. Мовна особистість суб'єкта неправдивої комунікації : дис.. канд.. філол. н. – 10.02.04. Львів, 2013. 200 с.
7. Тимкова В.А. Особливості психологічного впливу на особистість у процесі управлінського спілкування. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України*: зб. наук. пр. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 14-16 вересня 2021 р. Вінниця: Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2021. Ч.4. 272 с. С. 224 – 230.
8. Федина М.Р. Інтерпретація поняття обличчя як методологічного підґрунтя в дослідженнях теорії лінгвістичної ввічливості П. Браун і С. Левінсона та моделей неввічливості Дж. Калпепера й Д. Баусфілда. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2015. 15 (2), С.157-160.
9. Шкіцька І.Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.
10. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals on Language Use*. L., NY, etc.: CUP, 1987. 345 p.
11. Eelen G.A. *Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome's Press, 2001. 280 p.
12. Goffman E. *Interaction Ritual*. NY : Enchor Books, 1967. 270 p.
13. Goldsmith D.J. Politeness theory. Engaging theories in interpersonal communication: Multiple perspectives, 2008. P. 255-267.
14. Grice H.P. *Logic and Conversation. Syntax and Semantics*. NY : Academic Press, 1975.
15. Leech G.N. *Principles of Pragmatics*. L. : Longman, 1983. 257 p.
16. Mao L. R. Beyond politeness theory: 'Face' revisited and renewed. *Journal of pragmatics*, 1994. 21(5), P. 451-486.
17. Watts R. *Politeness*. Cambridge: CUP, 2003. 304 p.

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ПУБЛІЧНОГО ДІЯЧА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Здійснено аналіз формування комунікативної культури публічного діяча в умовах російсько-української війни. Зазначено методологічні напрями підвищення культури мовлення, результатом чого повинно стати цілеспрямоване вилучення росіянізмів, невиправданих кальок і запровадження до вжитку власне українських слів з метою зміцнення державного статусу української мови. Зауважено, що особливо загрозливим є низький рівень медіаграмотності більшості споживачів, школярів і студентів, що потребує послідовних систематичних зусиль в освіті про війну в умовах війни. Наголошено, що не менш важливим є налагодження і підтримка взаєморозуміння та взаємоповаги, формування толерантного ставлення, розв'язання конфліктів на різних рівнях ненасильницькими методами.

Ключові слова: *російсько-українська війна; воєнне протистояння, комунікативна культура; державні службовці, публічні діячі.*

Постановка проблеми. Українська мова сотні років об'єднує українців, сформувавши свідомість народу, його культурну та духовну самобутність, світоглядні та моральні цінності. Все, що робить нас українцями, – відображено в нашій мові.

Упродовж останніх років у протистоянні російській агресії наш народ відвойовує своє майбутнє у вільній демократичній країні. Повномасштабне вторгнення країни-агресора в Україну вплинуло і на нашу мову. Щоб перемогти – ми маємо зміцнювати засади своєї державності, однією із яких є українська мова. Саме тому перед нами стоїть важливе завдання зміцнення

державного статусу української мови, її розвитку та функціонування в усіх сферах суспільного життя та на всій території України, а також посилення консолідуючої ролі в українському суспільстві як засобу зміцнення державної єдності.

Російсько-українська війна поглиблюється соціально-економічною кризою, необхідністю термінового реформування багатьох сфер соціального, економічного й політичного життя, ідеологічними коливаннями еліти й частини населення, щораз більшим впливом соціальних мереж на світоглядні орієнтири та поведінку значної кількості людей, інформаційною війною з постійними маніпуляціями тощо. Будь-який соціальний конфлікт, зокрема збройний, впливає на стан взаємин у суспільстві. Це стосується насамперед соціальних груп та людей, які безпосередньо постраждали внаслідок воєнного протистояння. До них належать: учасники бойових дій; особи, які пережили полон чи тимчасову окупацію і насилля; внутрішньо переміщені особи (ВПО); родини, які втратили близьких через російсько-українську війну або в які повернулися травмовані фізично і психологічно учасники бойових дій; сім'ї, що живуть на окупованій території, різні групи волонтерів тощо. Проте збройний конфлікт впливає і на ширші групи населення: наприклад, на мешканців населених пунктів, до яких прибула значна кількість внутрішньо переміщених осіб, або на території, де розташовані військові об'єкти, віддалені від лінії розмежування. Тож фактично більшість громадян зазнала негативного психологічного чи економічного впливу воєнного конфлікту.

За родом своєї діяльності публічному діячеві доводиться не тільки оперувати законом, керуватися посадовими інструкціями, але й роз'яснювати, доводити та переконувати. Публічний діяч постійно взаємодіє із громадянами, допомагаючи їм у вирішенні соціальних, господарських і особистих проблем; спілкується із суб'єктами, що належать до різних соціальних прошарків і груп; контактує із представниками різних суспільно-політичних сил і формувань; обговорює питання, пов'язані з виконанням службових обов'язків, прийняттям рішень, організацією заходів тощо. Від сучасних публічних діячів вимагається

не лише компетентність, освіченість, але й уміння працювати з людьми на високому рівні культурних, професійних, морально-етичних вимог. Саме тому публічний діяч повинен бути «професійним комунікантом», мати високу комунікативну культуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що в сучасному науковому полі представлені різні підходи до трактування поняття «комунікативна культура»: методологічний (О. Бондаревська, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Г. Щукіна й ін.), світоглядний (О. Бодальов, Б. Ломов та ін.), психологічний (Б. Ананьєв, І. Зимова, І. Котова, Є. Рогов та ін.), соціологічний (Т. Дрідзе, С. Самигін, Є. Руденський та ін.), лінгвістичний (Б. Головін, М. Кохтерев, Г. Михальська й ін.), що зумовлено взаємопроникненням наукових знань із однієї галузі в іншу. Наукові розвідки І. Грузинської, Н. Демедишиної, Н. Драгомирецької, Ю. Малика, С. Хаджирадевої та інших дослідників активізували обговорення різноманітних аспектів комунікативної діяльності державних службовців.

Мета статті – висвітлення питання продукування комунікативної культури публічного діяча, що має стати динамічною системою знань, яких набувають вихованці у закладах освіти, формування її під впливом соціальних, психологічних та культурологічних умов, які висуває суспільство на певному етапі свого розвитку перед державними службовцями, котрі покликані дотримуватися їх у своїй професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах російсько-української війни в суспільстві, особливо серед тієї його частини, яку збройний конфлікт зачепив безпосередньо, абсолютно нового смислового наповнення набули такі поняття, як війна, полон, віра у справедливість, оптимізм, солідарність, підтримка і допомога. Особливо гострими та болючими постали питання ставлення до «іншого» (в етнічному, культурному, політичному та інших вимірах); розрізнення на «свій» – «чужий» у найближчому оточенні і в ширшому соціальному середовищі; емоційна пам'ять про жахливі події тощо. Змінюються розуміння та інтерпретації навколишньої дійсності, поглиблюється

ціннісний розкол, посилюється самоідентифікація людини з регіоном, країною і, відповідно, утверджується громадянська ідентичність; ускладнюються зв'язки і по соціальній вертикалі, і по горизонталі (у міжособистісних відносинах, у родинному оточенні); загострюються конфлікти у просторі «символів», відбувається мобілізація інтелектуальних та емоційних сил особистості та соціальних груп для ефективного протистояння інформаційній агресії, політичному тиску та маніпулюванню; формується готовність до співпраці, конструктивної взаємодії з різними групами співгромадян, зокрема і з тими, хто має інші світоглядні позиції.

У сучасному глобалізованому світі медіа відіграють роль ключового інструменту моделювання реальності. Серед ЗМІ першість за доступністю, насиченістю й поширеністю належить телебаченню та мережі Internet, які виконують не лише і не стільки інформативну функцію, як стають основним чинником у формуванні суспільної думки. Наповнюючи потрібним змістом та вкладаючи у найприйнятнішу форму певні повідомлення, суспільству подаються не лише знання про навколишню дійсність, а й емоційні і поведінкові стереотипи, світоглядні орієнтири, політичні уподобання, які цілеспрямовано конструюються [5, с. 93]. Інформаційний потік безпрецедентно масштабний і не одразу може бути проаналізований особистістю на предмет достовірності фактів, а тому сприймається на віру й викликає певні психологічні й поведінкові реакції, які не завжди є нормативними для суспільства.

Особливо загрозливим є низький рівень медіаграмотності більшості споживачів, і, очевидно, школярів та студентів, що потребує послідовних систематичних зусиль в освіті про війну в умовах війни. У ситуації російсько-української війни дуже важливим для українського суспільства є бажання і прагнення до встановлення миру. Не менш важливим є налагодження і підтримка взаєморозуміння та взаємоповаги, формування толерантного ставлення, розв'язання конфліктів на різних рівнях ненасильницькими методами. Педагоги в освітянських закладах мають великий потенціал для

миробудування в країні та суспільстві. У своїй професійній діяльності вони безпосередньо впливають на формування світогляду своїх вихованців, які завтра можуть стати і публічними діячами в тому числі.

Сучасна сфера публічного діяча належить до сфери підвищеної комунікативної відповідальності. Неадекватне розуміння усного й письмового повідомлення у відправника й одержувача може призвести до серйозних збоїв в управлінні, стати причиною різноманітних помилок, непорозумінь і конфліктів. Неабияку роль сьогодні відіграє комунікативна культура публічної особистості. Під комунікативною культурою як необхідною умовою ефективності професійної діяльності державного службовця, як і публічного діяча, О. Корніяка розуміє систему принципів спілкування в середовищі публічного адміністрування, встановлений порядок здійснення комунікацій в сфері широких соціальних і професійних взаємин і контактів [4, с. 83]. Комунікативна культура державного службовця це, також, система знань про загальнолюдську і професійну мораль, її історію і практику, про стосунки між людьми в процесі державно-управлінських відносин, що покликана регулювати, заохочувати чи обмежувати поведінку суб'єктів цих відносин з метою мінімізації комунікативних протиріч, корегування індивідуальних інтересів і цілей із загально-груповими в широкому сенсі цього поняття. Основне завдання комунікативної культури державного службовця можна визначити як формування таких правил організації комунікативного процесу, що сприяють взаєморозумінню суб'єктів у процесі державно-управлінських відносин [4, с. 319]. Виходячи з цього, формування комунікативної культури у публічних діячів передбачає: оволодіння національно-історичним досвідом управлінської діяльності; аналіз впливу релігійних і культурних цінностей на професійну поведінку державного управлінця; з'ясування взаємовпливу комунікативної і загальнолюдської культур; підтримка, дотримання та створення етичних принципів із широкого кола соціальних, побутових, організаційних ситуацій.

Ми згодні із фахівцями, які вважають, що для здійснення успішної діяльності у сфері комунікацій державному службовцю необхідно мати такі складові комунікативної культури:

- на рівні індивіда: природні задатки, пластичність нервової системи, гарні репрезентативні системи переробки інформації (аудіальна, візуальна); темперамент (активність і емоційність);

- на рівні суб'єкта спілкування: знання правил спілкування, високий рівень розвитку комунікативних здібностей, стійкі способи й стилі комунікативного поведіння, обумовлені характерологічними особливостями;

- на рівні особистості: потребу в спілкуванні, комунікативну спрямованість (на себе, на інших, на завдання), схильності, морально-етичні цінності;

- на рівні індивідуальності: адекватна самооцінка, саморегуляція [4, с. 321].

Виходячи з різноманіття підходів до пояснення феномену «професійна культура», гуманістична професійна культура трактується як «динамічна система професійних цінностей, творчих способів діяльності й особистісних досягнень у створенні зразків практики з позицій людини культури». Такий підхід до виявлення сутності досліджуваного явища й розуміння професійної культури, як частини культури соціуму, дозволяють нам виділити такі структурні компоненти професійної культури: ціннісний, особистісний, діяльнісний. Внаслідок того, що поняття професійної культури як частини загальної культури суспільства незмінно розглядається дослідниками в площині філософського осмислення, ми можемо зробити висновок, що й комунікативну культуру, як частину професійної культури, можна також розглядати в цьому плані. Отже, комунікативна культура – це:

- система цінностей-регуляторів професійної діяльності (аксіологічний підхід);

- передумова, мета, спосіб, інструмент професійної діяльності, рівень самореалізації в ній, її результат і критерій оцінки (діяльнісний підхід);

- концентроване вираження особистості фахівця (особистісний підхід).

Таким чином, комунікативна культура являє собою сукупність норм, способів і форм взаємодії й несе в собі кращі зразки й цінності поведіння. Культурний компонент комунікації пов'язаний із системою еталонів і уявлень особистості, які включаються в момент взаємодії з іншими суб'єктами. Згідно з

особистісно орієнтованою концепцією, що характеризується пріоритетом компонента «культура», загальна й професійна культура представляються родовими поняттями стосовно комунікативної культури. Будучи їх підсистемою, комунікативна культура зберігає свою цілісність і відносну автономність. Як професійно значима якість особистості, комунікативна культура інтегрує знання, уміння й досвід комунікативної діяльності й визначає способи організації ціннісної взаємодії в процесі професійної діяльності. Отже, комунікативна культура розглядається з одного боку, як частина професійної культури, з іншого боку – як складова частина комунікативного процесу [7, с. 31].

Отже, аналізуючи та синтезуючи наведені дефініції, можна дійти висновку, що комунікативна культура у сучасних умовах постає ціллю (культура діалогу), підґрунтям (взаєморозуміння), засобом регламентації (культура професійного і повсякденного спілкування) комунікативних процесів. На наш погляд, термін «комунікативна культура» логічно пов'язує визначення сутності спілкування (взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обміни тощо) у певну систему, визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, зокрема психологічне і моральне утворення. Крім того, визначення комунікації за допомогою категорії культури суттєво відрізняє її сучасне значення від технократичного, згідно з яким комунікацію розглядають лише як мережу каналів, якими передається певна інформація. У цьому значенні комунікативна культура близька за змістовим визначенням до комунікативної етики, системи моральних принципів, норм і цінностей, які покликані надавати міжособистісним взаєминам гуманістичного значення. Виходячи з поданих вище визначень, термін «комунікативна культура» розуміється й використовується як збагачення, удосконалення нематеріального життя, високий ступінь розвитку акту передачі, повідомлення цього життя, заснованого на взаєморозумінні, що легко встановлюється.

Висновки. Отже, в сучасному науковому співтоваристві комунікативна культура розглядається як складова частина загальної культури поведінки людини, система значень, норм, цінностей і зразків поведіння, прийнятих у суспільстві, уміння особистості організувати комунікативну діяльність. Таким

чином, комунікативна культура є однією із складових загальної культури; вона вдосконалюється в процесі взаємодії людини з навколишніми; комунікативну культуру формує зовнішнє середовище, мікросоціальне середовище, соціальні установки; її необхідно розглядати як привнесене особистісне утворення, яке, впливаючи на якість діяльності й комунікації, формується в процесі участі в ній людини. Комунікативна культура публічних діячів являє собою складне духовно-практичне утворення особистості, яке охоплює засвоєні соціальні норми та вимоги щодо професійного спілкування, розвинені механізми комунікативної взаємодії з людьми, набутий практичний досвід комунікативної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Грузинська І. В. Розвиток комунікативних здібностей державних службовців – запорука ефективного управління // Демократичне врядування: наука, освіта, практика. Київ, 2009. Т. 3. С. 39–41.

2. Демедишина Н. Роль комунікативного аспекту в професійній діяльності державних службовців // Збірник наукових праць Національної акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2007. Вип. 2. С. 97–105.

3. Драгомирецька Н. Комунікативна діяльність як складова професійної діяльності державного службовця // Інституційні перетворення як передумова ефективного використання ресурсного потенціалу регіону. Одеса, 2003. С.107–112.

4. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. Київ: Міленіум, 2006. 336 с.

5. Кулакова О. М. Компонента культури в мовній комунікації інформаційного суспільства // Науковий вісник Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2009. Вип. 32. С. 90–99.

6. Культура й етика в публічному адмініструванні : наук. розробка. / [С. М. Сербогін та ін.]; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Упр. орг. фундам. та приклад. дослідж., Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Київ: НАДУ, 2010. 39 с.

7. Хаджирадєва С. Світові тенденції розвитку системи підготовки державних службовців до професійно-мовленнєвої комунікації // Актуальні проблеми державного управління. Одеса, 2005. Вип.1 (21). С. 29–41.

МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ТЕЛЕСКОПІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Статтю присвячено дослідженню моделей формування телескопізмів сучасної англійської мови. Актуальність розвідки зумовлена тим, що нині спостерігаємо значний науковий інтерес до ґрунтовного вивчення морфологічних і неморфологічних способів творення неологізмів через швидке зростання їхньої кількості. Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок, що найпродуктивнішою моделлю телескопійного словотвору є скорочення фрагмента основи першого вихідного слова (апокопа) із повною основою іншого.

Ключові слова: телескопізми, контамінація, словотвір, неологізми, англійська мова, моделі формування, лексичні інновації.

Постановка проблеми Перманентний розвиток є найважливішою умовою існування мови. Процес пізнання світу, поява нових понять і реалій, зміни в суспільному житті, науково-технічний прогрес відбуваються безперервно, потребуючи необхідної кількості лексичних одиниць. Поява неологізмів демонструє динамізм мови [5, с. 168]. На слушну думку Віолети Нечипоренко, «фактори, що впливають на зміни у мові, можуть бути як лінгвістичними (внутрішніми), так і екстралінгвістичними (зовнішніми)» [3, с. 184]. Це зумовлено тим, що «мова у своїй еволюції проявляє двояку залежність – від середовища, в якому вона існує, з одного боку, та від внутрішнього механізму та устрою, – з іншого» [2, с. 126]. Поява неологізмів демонструє динамізм мови. Для сучасної англійської мови характерні різні способи утворення нових лексичних одиниць. Лінгвістичні дослідження доводять, що нова лексика переважно утворюється із власного матеріалу шляхом словотвірних операцій і переосмислення вже наявних одиниць [5, с. 169].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексична контамінація є одним з найбільш продуктивних і важливих видів словотвору сучасної англійській мові. У сучасному мовознавстві вона належить до дискусійних явищ з огляду на розмаїття дослідницьких позицій щодо її сутності, статусу та визначальних ознак [4, с. 220]. Принагідно зазначимо, що сучасна лінгвістична наука наразі не має єдиної лексеми для номінування цього феномену: слова-злитки (Н. Амосова.), слова-амальгами (І. Гальперін), складноскорочені слова (Р. Кисельова, Н. Шанський), telescoping, telescoped words (І. Арнольд, М. Bryant, І. Berman, К. Баранцев, А. Соколенко, Н. Шанський), blend, blendings (А. Kennedy), contamination (Н. Лаврова, Т. Цимбалюк-Скопненко), portmanteau words (В. Заботкіна, L. Carroll) [6, с. 116].

Контамінація як особливий типу словотвору, а також контамінат як кінцевий продукт цього процесу неодноразово ставали об'єктом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців: J. Algeo, R. Baayen, M. Bryant, I. Berman, G. Cannon, C. Cutler, A. Darmsteter, W. Lee, J. Simpson, M. Cohen, V. Gardin, L. Guilbert, P. Gilbert, L. Derooy, В. Заботкіна, Н. Іваницька, С. Гладьо, Т. Ковалевська, Н. Котелова, В. Нечипоренко, В. Сергєєв, Т. Ткачук, Л. Терещенко, Н. Лаврова, І. Гамерська, Л. Рись, О. Бєлих та ін. Сьогодні ж слова-бленди, які виникли і увійшли в активний лексикон сучасної англійської мови, свідчать про високу продуктивність цієї словотвірної моделі і перебувають у центрі уваги мовознавців [3, с. 186]

Мета статті полягає у здійсненні аналізу особливостей утворення телескопічних одиниць англомовних засобів масової інформації.

Матеріалом дослідження є 519 телескопічних одиниць, отриманих шляхом суцільної вибірки з медіа-текстів англомовних видань The New York Times, CNN та BBC News.

Виклад основного матеріалу. Активне звернення до способу телескопії в сучасній англійській мові свідчить про те, що кількість неологізмів-телескопів збільшується. Так, згідно з дослідженнями Юрія Зацного, кількість номінацій утворених даним способом зазнає позитивної динаміки. Якщо в минулому сторіччі кількість слів, утворених даним способом, складала лише 9%, то в останні десятиріччя вона збільшилася до 20 % [1, с. 10].

Аналізуючи телескопічні одиниці, слід брати до уваги два аспекти: структуру та семантику. Структурна будова телескопізмів визначається кількістю та якістю елементів, які входять до їхнього складу. У сучасній англійській мові розрізняють різні типи телескопійних лексем. Поштовхом до формування нових телескопічних одиниць є тенденція, яку мовознавці номінують «законом економії мовних зусиль» або «мовною економією», що полягає у відборі найбільш інформативних мовних засобів. Принагідно зазначимо, що телескопізми характеризуються незвичними фонологічними формами, які надають одиницям експресивності та емоційності. Для сучасної англійської мови характерні різні типи телескопійних мовних одиниць. У результаті аналізу способів формування похідних телескопізмів можна виокремити низку моделей:

– **ab + cd = acd**, тобто скорочення фрагмента основи першого вихідного слова (апокопа) із повною основою іншого (наприклад, *addictionary* (цікавий, захоплюючий словник) = *addiction* + *dictionary*; *advergame* (комп'ютерна гра, яка містить рекламні повідомлення) = *advertisement* + *game*; *airtel* (готель при аеропорті) = *air*+*hotel*);

– **ab + cd = abd**, телескопізми, що утворилися з повної основи першого вихідного слова та з фрагментом іншого (аферезою), наприклад, *babytoon* (особливе свято, яке влаштовують майбутні батьки до народження першої дитини) = *baby* + *honeymoon*; *bigness* (велика корпорація) = *big* + *business*; *zenware* (програмне забезпечення, призначене для блокування речей, які відволікають вас на комп'ютері, щоб легше було сконцентруватися на тому, що ви робите) = *zen* + *software*;

– **ab + cd = ad**, злиття апокопи з аферезою (наприклад, *agflation* (підвищення ціни на сільськогосподарські харчові продукти, спричинене збільшенням попиту, особливо в результаті використання цих продуктів в альтернативних джерелах енергії) = *agriculture* + *inflation*; *Billary* (Білл Клінтон і його дружина Хіллари) = *Bill* + *Hillary*; *vook* (електронна книга, що поєднує текст та відео із посиланнями) = *video* + *book*);

– **ab + cd = ac**, телескопізм утворений шляхом складання початкових частин словосполучень, наприклад, *sysop* (системний оператор) = *system* + *operator*; *sneaknet* (передача файлів з одного комп'ютера на інший з використанням гнучкого диска або іншого знімного носія) = *sneaker* + *network*; *mpol* (мобільна поліція) = *mobile police*;

– **ab + cd = bd**, злиття аферез двох слів, наприклад, *netizen* (користувач інтернетом) = *Internet* + *citizen*; *netpreneur* (інтернет-підприємець) = *Internet* + *entrepreneur*; *netiquette* (етикет у мережі) = *Internet* + *etiquette*;

– **ab + cd = acb**, телескопізм утворений шляхом «розсікання» основи першого слова та включення до його складу повної форми (зазвичай, односкладової) або «уламку» другого, наприклад, *adorkable* (чудовий, чарівний (з відтінком екстравагантності)) = *adorable* + *dork*; *autopathography* (автопатографія) = *autobiography* + *pathology*.

Наше дослідження показало, найпродуктивнішою моделлю телескопійного словотвору є **ab + cd = acd**. Продуктивність даної моделі становить 50,87 % від усієї кількості лексичних одиниць утворених телескопійних способом (Таблиця 1). Прикладом інновацій, утворених за даною моделлю є такі неологізми: *collaboratory* (об'єднані комп'ютерними засобами зв'язку філії лабораторії, що працює над певним науковим проєктом) = *collaborative* + *laboratory*; *voluntourist* (той, хто поєднує туристичні мандрівки з добровільним виконанням певних робіт) = *volunteer* + *tourist*.

Третина телескопізмів утворилася за моделлю **ab + cd = abd**. Продуктивність даної моделі становить 33,33 % (Таблиця 1). Прикладами телескопізмів є такі лексеми: *blogebriety* (відомий і популярний автор блогів) = *blog* + *celebrity*; *mancation* (відпустка в колі чоловіків) = *man* + *vacation*; *staycation* (відпустка, які проводять без зайвих витрат) = *stay* + *vacation*.

За розглянутими моделями утворюється значна кількість телескопійних лексичних інновацій, однак можемо виділити й менш продуктивні моделі. Продуктивність утворення інновацій за моделлю **ab + cd = ad** становить 11,18 % (Таблиця 1). Наприклад, *framily* (близькі друзі, які стали майже

членами родини) = *friends + family*; *glamping* (полегшена форма пішохідного туризму) = *glamour + camping*; *bagonize* (утомливе очікування видачі багажу) = *baggage + agonize*.

Таблиця 1 – Кількісні характеристики телескопії

Моделі телескопізмів	Кількість одиниць	Продуктивність, %
$ab + cd = acd$	264	50,87 %
$ab + cd = abd$	173	33,33 %
$ab + cd = ad$	58	11,18 %
Інші моделі	24	4,62 %
Загалом утворено способом телескопії	519	100

Висновки. Таким чином, словниковий склад сучасної англійської мови постійно змінюється та поповнюється новотворами. Телескопія – це процес, при якому нове слово з’являється завдяки злиттю повної основи одного слова зі скороченою основою іншого або ж зі злиття скорочених основ двох слів. Найпродуктивнішою моделлю телескопійного словотвору є $ab + cd = acd$ (50,87 %), 33,33 % телескопізмів утворюються за моделлю $ab + cd = abd$, менш продуктивною є модель $ab + cd = ad$ (11,18 %).

Семантика телескопійних одиниць може базуватися на значенні вихідних одиниць, а, також загальне значення може складатися на основі компонентів телескопійних одиниць, які доповнюють або уточнюють значення вихідної одиниці, або значення усього телескопізма може визначатися одним компонентом, який превалує над іншим. Перспективність подальших досліджень вбачаємо у необхідності аналізу способів перекладу телескопічних одиниць.

Список використаних джерел:

1. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1998. 431 с.
2. Максимов С.Є. Англійська як «міжнародна допоміжна мова» епохи глобалізації на Європейському просторі. *Наукові записки*. Випуск 89 (2). Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. С. 126-130.

3. Нечипоренко В. Неологізація як сучасний засіб поповнення словникового складу англійської мови. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України*: зб. наук. пр. IX Міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 14-16 вересн. 2021 р. Вінниця, 2021. Ч. 4. 272 с. С. 184-190.

4. Редько Є. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах. *XX – XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі*: колективна монографія / за заг. ред. А. Архангельська. Оломоуц: VUP, 2016. С. 205-229.

5. Тимощук Н.М.. Неологізми на позначення явищ COVID-19: морфологічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 35. Том 5. С. 168-172.

6. Тимощук Н.М. Телескопізми сучасної англійської мови: дефініція та типологія. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 47. Т. 4. С. 115-118.

УДК: 378.147:80(045)

Т. І. Ткачук, канд. філол. наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4223-269X>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ

У статті розглядається суть та значення комунікативної компетентності, досліджено основні підходи до формування дефініції «комунікативна компетентність». Визначено місце та роль інтерактивних методів в процесі

формування комунікативної компетентності. Особлива увага приділена такому інтерактивному методу, як корпоративний. Визначено його суть та виокремлено основні форми. Охарактеризовано зміст та особливості методу проєктів в процесі підготовки студентів-філологів. Узагальнено ефективність застосування інтерактивних методів навчання при формуванні комунікативної компетентності майбутніх філологів.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, інтерактивні методи, філолог, корпоративний метод, метод проєктів.*

Постановка проблеми. Компетентнісно орієнтований підхід у системі вищої освіти є невіддільною частиною освітніх стандартів третього покоління. Такий підхід передбачає нові завдання в навчанні та професійній підготовці студентів вищої школи, покликаний підвищити увагу до ефективних форм та методів формування професійних компетентностей.

Студенти мовних спеціальностей потребують регулярного оновлення та доповнення нинішніх педагогічних положень щодо організації та регулювання освітнього процесу. У зв'язку з цим особливо актуальним стає дослідження концептуального підґрунтя формування професійної філологічної компетентності на основі застосування інтерактивних методів навчання у студентів мовних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що обґрунтуванням і дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності особистості займалися вітчизняні й зарубіжні вчені-лінгвісти, психологи, психолінгвісти, лінгводидактики ХХ століття і продовжують різноаспектні дослідження нині (Н. Бабич, О. Біляєв, А. Богущ, М. Вашуленко, Г. Ващенко, В. фон Гумбольдт, Т. Донченко, О. Духнович, О. Леонтьєв, Л. Мацько, В. Онищук, М. Пентилюк, О. Потебня, Т. Симоненко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, В. Тоїдіс, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін.).

Безперечно є багато наукових здобутків, які обґрунтовують доцільність застосування інтерактивних методів для підвищення ефективності процесу

формування комунікативної компетентності під час навчання. До таких належать праці О. Коротаєва, Г. Мітіна, Л. Пироженко, О. Пометун, С. Сисоєвої, М. Скрипник, Г. Шевченко та інших. Проте, дана проблема потребує ще подальших досліджень та напрацювань.

Метою даної статті є дослідити можливості ефективного використання інтерактивних методів навчання у процесі формування комунікативної компетентності філологів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній стандарт висуває підвищені вимоги до підготовки майбутніх фахівців-філологів, оскільки ця професія передбачає постійну роботу спеціаліста з автентичними текстами іноземною мовою, з різноманітними джерелами оперативної інформації, безпосереднє спілкування з іноземцями, ведення переговорів тощо. Тому, під час навчання найважливішою метою є формування комунікативної компетентності у студентів, що дозволяє отримувати найбільш чітку та повну інформацію під час читання іншомовних джерел, вміння правильно і абсолютно адекватно розуміти англomовного співрозмовника, а також чітко висловлювати свою думку усно та письмово.

У контексті поглиблення розуміння сутності поняття «комунікативна компетентність», науці відомі різні підходи до його трактування.

На думку О. Низовець, комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми в рамках професійної діяльності, що є інтегральним, відносно стабільним, цілісним утворенням, котре проявляється в індивідуально-психологічних властивостях та особливостях спілкування, включає сукупність знань, досвіду, якостей, здібностей особистості, які дозволяють ефективно виконувати професійні комунікативні функції [1].

В свою чергу, Т. Вольфовська трактує поняття «комунікативної компетентності», як необхідний людині рівень сформованості досвіду, умінь і навичок міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу [2].

Зокрема, О. Сібіль визначає комунікативну компетентність як «знання та вміння, які забезпечують об'єктивне сприйняття оточуючих, знаходження адекватного стилю й тону спілкування, здібність емоційно відгукуватися на переживання інших людей, враховувати особливості особистості та психологічного стану співрозмовника, як розвиток рефлексії (самоусвідомлення, самоаналіз) своїх комунікативних можливостей, позиції у спілкуванні [3].

Щодо Л. Мамчур, то автор акцентує увагу на тому, що комунікативна компетентність у науці розглядається як здатність індивіда налагоджувати та підтримувати необхідні контакти в соціумі, як сукупність знань, умінь та навичок у сфері вербальних і невербальних засобів для адекватного сприйняття та відображення дійсності у різноманітних ситуаціях спілкування [4].

Таким чином, аналіз вищезазначених трактувань дефініції дає нам підстави розглядати формування комунікативної компетентності студентів-філологів як комплексне поняття, яке відображає систему обґрунтованих педагогічних дій та цілеспрямованих заходів, які впроваджуються в науково-освітній процес вищого навчального закладу. Цей процес супроводжується формуванням мовленнєвої, соціокультурної, лінгвістичної, комунікативної, творчої, інформаційної компетентностей тощо [5].

Слід зазначити, що ефективний процес формування комунікативної компетентності студентів – філологів, адаптований до вимог сучасності, неможливий без застосування інтерактивних методів навчання.

Варто зауважити, що інтерактивні методи навчання відповідають особистісно орієнтованому підходу, за яким викладач і той, хто навчається, є суб'єктами навчального процесу.

Для успішної організації інтерактивного навчання слід визначити обов'язкові її умови: довірливе ставлення між усіма учасниками процесу навчання (викладач – слухач; слухач – слухач); панування демократичного стилю; співробітництво в процесі спілкування; урізноманітнення форм і методів; включення зовнішньої та внутрішньої мотиваційної діяльності. Так,

інтерактивні методи можна розподілити на чотири групи залежно від мети заняття та форм організації діяльності студентів: інтерактивні технології кооперативного навчання, інтерактивні технології колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань [6].

Існує цілий ряд інтерактивних методів навчання, які застосовує вища школа, зокрема, це кейс-метод, відеоконференцію, «мозковий штурм», «круглий стіл», фокус-групи, дебати, ділові та рольові ігри, тренінги case studies, групові дискусії, а також корпоративний метод. В процесі формування комунікативної компетентності майбутніх філологів, на наш погляд, досить ефективним є застосування саме корпоративного методу.

Метод корпоративного навчання є технологією інтерактивного навчання в малих групах. Схема корпоративного навчання передбачає розподіл групи на декілька малих груп, кожна з яких отримує завдання та інструкції. Робота кожної групи полягає в самостійному опрацюванні поставленого завдання, успішний результат якого зумовлений діяльністю кожного члена групи.

Корпоративний метод навчання може бути реалізований у наступних формах:

– Метод “Six Thinking Hats” «Метод шести капелюхів» (кожна мала група умовно співвідноситься з кольором капелюха, за яким закріплене певне завдання: білий – фокусування уваги на інформації; жовтий – пошук переваг та оптимістичний прогноз події або ситуації; чорний – виявлення недоліків; червоний – опис емоцій, відчуттів з елементами здогадок; зелений – пошук альтернатив; синій – підбиття підсумків).

– Метод нумерації студентів (студенти роблять повідомлення згідно зі своїм номером у малій групі).

– Метод Learning Together «Навчаємося разом» (кожна мала група отримує тільки частину одного спільного завдання всієї навчальної групи; оцінювання роботи малої групи залежить від досягнень кожного студента).

– Метод Jigsaw «Пила» (кожен учасник малої групи працює з окремим фрагментом спільного завдання).

– Навчання в командах досягнень (мета – спільне пізнання, опанування необхідними знаннями; результат – вся група знає, чого досяг кожен учасник) [6].

До різновиду корпоративного навчання майбутніх філологів відносять метод проєктів.

Мета навчального проєктування полягає в створенні педагогом таких умов під час освітнього процесу, за яких формується індивідуальний досвід проєктної діяльності студента. Навчальне проєктування, перш за все, орієнтоване на самостійну діяльність студентів – індивідуальну, парну або групову, виконання якої відбувається упродовж визначеного часу. Технологія проєктування передбачає розв’язання студентом або групою студентів конкретної проблеми, що потребує, з однієї сторони, використання різних методів, засобів навчання, а з іншої – інтегрування знань, умінь із різних галузей знань. Результат роботи над проєктом повинен бути значущим: для вирішення теоретичної проблеми має бути віднайдене конкретне вирішення, для практичної проблеми – готовий до упровадження конкретний результат [7].

Сучасні технології в освіті – це професійно орієнтоване навчання іноземної мови, використання проєктних методів, застосування інформаційних та телекомунікаційних технологій, робота з навчальними комп’ютерними програмами, дистанційні курси іноземних мов, створення презентацій у програмному середовищі Open Office Impress, Microsoft PowerPoint, використання ресурсів всесвітньої мережі Internet. Мультимедійні засоби навчання являють собою перспективний і високоефективний механізм, що дозволяє опрацьовувати та представляти більшу кількість інформації, ніж традиційні джерела інформації. Слід також пам’ятати, що мультимедійні засоби навчання, які використовуються в навчальному процесі, повинні відповідати системі психологічних, дидактичних та методичних вимог [6].

Отже, вмiле застосування iнтерактивних технологiй у навчаннi сприяє формуванню навичок критичного мислення та пiзнавальних iнтересiв студентiв. Майбутнi фiлологи починають почувати себе впевнено, вiльно висловлювати свої думки та спокiйно сприймати зауваження, вважати себе активними учасниками навчального процесу.

Інтерактивні методи сприяють ефективності та якості формування комунікативної компетентності, що дає змогу студентам:

- висловлювати власну думку;
- взаємодіяти з викладачем як рівноправним учасником ситуації;
- працювати у команді;
- створювати «ситуації успіху»;
- розширити свої пізнавальні можливості;
- засвоювати велику кількість матеріалу за короткий проміжок часу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, застосування інтерактивних технологій навчання на різних етапах формування комунікативної компетентності – це один із дієвих способів підвищити мотивацію студентів до вивчення мови, покращити атмосферу у групі, а також стати підґрунтям до тісного співробітництва та порозуміння між студентами та викладачем. У студентів викликає задоволення від навчального процесу взаємна довіра, рівноправність та партнерство у спілкуванні. Проте, слід постійно контролювати процес досягнення поставлених цілей, а у випадку невдачі змінювати тактику роботи, шукати та виправляти недоліки. Інтерактивні методи не повинні стати самоціллю – вони мають бути засобом для створення ефективної комунікативної компетентності майбутніх філологів, яка дасть змогу реалізувати особистісно орієнтований підхід у навчанні.

Список використаних джерел:

1. Низовець О. А. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Київ. 2011. 23 с.
2. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна із передумов досягнення життєвої мети. Шлях освіти. 2001. №3. С. 13–16.
3. Сібіль О. Компетентність випускника школи. Завуч. 2004. №8 (194). С. 11–12.
4. Мамчур Л. Мовна і комунікативна компетентність особистості: суть і характерні ознаки. Педагогічні науки: збірник наукових праць. Херсон, 2006. Вип. 4. С. 193–197.

5. Юрійчук Н.Д. формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя-філолога. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/Yuriichuk-N.pdf>

6. Григор'єва Т.М. Інтерактивні методи навчання іноземних мов дорослих. URL: <http://pedagogy.dspu.in.ua/index.php/pedagogy/article/view/303/282>

7. Мирончук Н.М. Застосування методу проектів у підготовці майбутніх викладачів до самоорганізації в професійній діяльності. Проблеми освіти: зб. наук. праць / Ін-т модернізації змісту освіти МОН України. Житомир, 2017. Вип. 87. С. 191 – 196.

УДК:378.147(045)

У. В. Шостак, канд. психол. наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3258-2098>

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ ЯК ОДНА З ПЕРШОРЯДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена висвітленню проблеми «перевернутого навчання» та розкриттю можливостей використання технології «перевернутого навчання» в практиці роботи сучасного викладача. Розглянуто моделі інтерактивної технології «перевернутого навчання». Здійснено порівняльну характеристику «перевернутого навчання» з усталеним традиційним навчанням. З'ясовано особливості, переваги та недоліки використання інтерактивної технології «перевернутого навчання» в сучасних закладах вищої освіти. Визначено ефективні умови реалізації інтерактивної технології «перевернутого навчання» в практику роботи закладів вищої освіти. Згадано про труднощі, з якими стикаються науково-педагогічні працівники під час застосування «перевернутого навчання».

Ключові слова: *перевернуте навчання, технологія перевернутого навчання, інтерактивні технології.*

Нинішнє середовище вимагає нових, більш сучасних підходів до навчання. Як висловився американський психолог Джон Дьюї, реформатор освіти: «Ми позбавляємо дітей майбутнього, якщо продовжуємо вчити сьогодні так, як вчили цьому вчора». [2]

Все навколо змінюється і відповідно міняються вимоги до вміння користуватися знаннями, інформацією, яку отримує студент; міняються вимоги до викладача. Науково педагогічний працівник із носія знань має перетворитися на організатора освітнього процесу, який допомагає здобувачу розвивати вміння «вчитися» та формує всі компетенції, що зазначені в Концепції Нової української школи.

Переміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, потребують розвитку нових інтерактивних технологій, що орієнтуються на індивідуальний розвиток особистості, навичок самостійного учіння, формування вміння чітко справлятися з поставленими задачами. Саме даний підхід спонукає до імплементації в освітній процес альтернативних форм і способів освітньої діяльності. Серед них є технологія «перевернутого навчання» (Flipped learning).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологія «перевернутого навчання» (Flipped learning) як одного з видів «змішаного навчання» (blended learning) досить жваво обговорюється в зарубіжних науково-педагогічних виданнях впродовж останньої декади. Наукові праці наступних дослідників: Дж. Бергманн, А. Самс, М. Варшауер, П. Вітакер, Дж. Грейні, Дж. Нурі, Л. Редді й Г.Шеннон, К. Фултон, Х. Ханг, Е. Чанг, К. Уолш, слугували опорою дослідження. В українському середовищі вищої освіти зацікавленість до даної інтерактивної технології відчувається всього лиш впродовж останніх п'яти років, зате вже існує значна кількість вітчизняних наукових розвідок із вказаної проблематики. Також нашої уваги заслуговують праці наступних дослідників: М. Байда, М. Кадемія, О. Ковтун й В. Крикун, Ю. Корницька, О. Кузьмінська, О. Мартинюк й Г. Лисак, О. Оленюк й Н. Рубель, С. Попадюк й М. Скуратівська, Н. Приходькіна, І. Телев'як та інші.

Мета статті. Основна мета дослідження – роз'яснити особливості застосування інтерактивної технології «перевернутого навчання» у процес

навчання при викладанні дисципліни «Іноземна мова» у вищій школі. Для вирішення мети дослідження необхідно виконати наступні завдання: дати характеристику інтерактивній технології «перевернутого навчання»; виділити переваги даної освітньої технології та визначити перспективи її імплементації у практику закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. XXI століття – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціального поступу країни.

Сучасна модель освіти – це пошук інноваційних технологій та впровадження їх у навчальний процес. Основоположниками інтерактивної технології «flipped learning» є вчителі хімії А. Самс та Дж. Бергман (США). Ще у 2008 р. У місті Колорадо вони стали знімати свої відеолекції та скидати їх на самостійне опрацювання студентам, які з певних причин не відвідували заняття. Особливості даної технології та її можливості засновники зобразили у своїх книгах «Перевернуте навчання або як достукатися до кожного студента на кожному занятті, кожного дня» (Flip Your Classroom. Reach Every Student in Every Class Every Day) й «Розв’язання проблеми домашнього завдання через технологію перевернутого навчання» (Solving the homework problem by flipping learning). Надалі їхнє надбання поширювалося в різних галузях знань по всьому світу. Що стосується викладання іноземних мов, то ідеї педагогів отримали розвиток у роботах М. Варшауера та П. Вітакера, Дж. Грейні, Х. Ханг, К. Уолш та ін. Сутність технології «перевернутого навчання» полягає в кардинальній перестановці головних етапів навчального процесу – аудиторної та самостійної роботи. Все відбувається інакше, ніж при традиційному навчанні: практичне заняття – вдома, домашнє завдання – в аудиторії. Тут важливо дотримуватись певного процесу:

1) практичне заняття вдома передбачає самостійне ознайомлення здобувачів із новим навчальним матеріалом: перегляд відеоматеріалів, робота з презентаціями, робота з матеріалами рекомендованих сайтів, робота з рекомендованою літературою [1] ;

2) робота в аудиторії передбачає співпрацю та взаємодію (інтерактивні завдання, дискусії, рольові ігри, кейси, вебквести, проєкти тощо) [1];

3) спостереження, зворотний зв'язок, оцінка (цей етап реалізується науково-педагогічним працівником).

Є ціла низка підходів до розгортання «перевернутого навчання», проте всі вони базуються на єдиному головному принципі: ознайомлення з новим матеріалом відбувається поза аудиторією, тоді як класна робота базується на практичному застосуванню отриманих знань здобувача [1].

1. «Класична» модель «перевернутого навчання». Здобувач повинен ознайомитись з теоретичним матеріалом майбутнього заняття заздалегідь. Викладач дає матеріали для підготовки. Це можуть бути опорні конспекти лекцій або параграф підручника у вигляді слайдів, відео- або аудіозаписів. На практичному занятті науково-педагогічний працівник організовує обговорення вивченого матеріалу, дає пояснення складним моментам, дає відповідь на запитання та застосовує інтерактивні методи навчання. Вартує уваги те, що не беручи до уваги того, що навчання частково проводиться дистанційно, дана модель нагадує нам традиційну систему освіти й має трансляційний характер: спочатку вивчаються теорії, концепції й моделі, а потім застосовують їх на практиці. Однак, усі вони базуються на єдиному головному принципі: безпосереднє навчання відбувається поза аудиторією, тоді як навчальні години присвячуються практичному відпрацюванню отриманих знань.

2. «Просунута» модель «перевернутого навчання» також має два етапи – поза аудиторний і аудиторний. Рівень завдань в даній моделі поступово ускладнюється і відповідно розширюються види роботи. Перед практичним заняттям здобувачі самостійно здійснюють пошук необхідної інформації із заданої теми, читають статті, переглядають відео, в міні групах або індивідуально готують тези, які вони будуть представляти на практичному занятті, питання для дебатів або круглого столу. Результати роботи студенти розміщують на спільній електронній платформі, щоб науково-педагогічний працівник або інші здобувачі мали змогу заздалегідь із ними ознайомитися і

мали змогу ефективніше підготуватися до практичного заняття. Отже, науково-педагогічний працівник може здійснити моніторинг самостійної роботи кожного здобувача. На практичних заняттях здобувачі презентують підготовлені тези, обговорюють прочитаний матеріал.

3. «Системна» або ж «комбінована» модель «перевернутого навчання» охоплює комбінування перших двох моделей. Суть даної моделі в перестановці ключових складників навчального процесу. Змінюється традиційна послідовність залучених компетенцій (запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінка). Спочатку вивчається практичне застосування теорії або моделі й тільки потім її теоретичне обґрунтування. У контексті підвищення практико-орієнтованого навчального процесу ця модель перевернутого навчання є педагогічним підходом, найбільш наближеним до реальності, бо в повсякденному і професійному житті дуже часто доводиться приймати рішення в умовах невизначеності або ризику. На дистанційному етапі студенти в мінігрупах працюють із завданням або проблемною ситуацією, намагаються її оцінити, здійснюють пошук і аналіз інформації, необхідної для об'єктивної оцінки подій, пропонують варіанти рішень. В аудиторії представляють знайдену інформацію і джерела, під керівництвом викладача аналізують завдання, порівнюють переваги й недоліки кожного з пропонованих рішень. Після цього знову йде дистанційний етап: студенти вивчають теоретичні основи питання, досвід діяльності із зазначеної проблеми. На завершальному етапі в аудиторії підбиваються підсумки й закріплення вивченого матеріалу з теми; аналізується можливість застосувати цю модель щодо інших ситуацій [1, с.102].

Отже, ідея «перевернутого навчання» така, що студент отримує максимально актуальну та адресну допомогу саме в потрібний момент опанування теми. Коли традиційна система навчання залишає студента «на одинці» в момент виконання звичного домашнього завдання, яке вимагає застосування отриманих у класі теоретичних знань на практиці.

Педагоги виділяють переваги «перевернутого» навчання - це поява

зацікавленості до навчальної дисципліни, зростання активності учнів, розвиток педагогіки співпраці, персоналізація навчання, доступність інформаційно-комунікаційних технологій, раціональне використання аудиторного часу і плюсом є те, що при застосуванні даної технології не можна принести готове списане домашнє завдання. Також кількість переглядів відео є необмеженою. Завдяки такій моделі здобувачі починають розуміти, що саме на них покладається велика відповідальність за навчання.

Також потрібно звернути увагу, що технологія «перевернутого навчання» повністю відповідає трьом психологічним потребам здобувачів, що розглядається теорією самодетермінації, а саме: 1) потреба в автономії (the need for autonomy), яка демонструє прагнення людини відчувати себе ініціатором власних дій, а також самостійно контролювати свою поведінку; 2) потреба в компетентності (the need for competence), яка демонструє бажання людини досягти певних внутрішніх і зовнішніх результатів, а також її бажання бути ефективним в чомусь; 3) потреба у взаємозв'язку з іншими людьми (relatedness needs), яка демонструє прагнення людини до встановлення надійних партнерських відносин, заснованих на почутті приналежності до будь-якої спільності [3]. Відповідно до цієї теорії, соціальний контекст, який підвищує почуття компетентності людини під час виконання тієї чи іншої дії, підвищує і її мотивацію до виконання дії. Однак почуття компетентності справляє позитивний вплив на мотивацію людини тільки в сукупності з почуттям автономності [3].

Варто зауважити, що традиційне навчання часто є досить пасивним процесом передачі знань, який не розвиває у здобувачів належного почуття компетентності й автономності. У результаті чого мотивація й ефективність навчання знижуються. При імплементації у навчальний процес вищої школи інтерактивної технології «перевернутого навчання» спільна активна робота, яка проводиться в аудиторії після самостійного опрацювання матеріалу здобувачами вдома, істотно підвищує їх мотивацію, задовольняючи їхню потребу у взаємозв'язку з іншими людьми.

Висновки. Безумовно, новітні онлайн-технології відіграють важливу роль у вдосконаленні процесу. Цифрові освітні ресурси стали частиною повсякденного життя сучасної людини. Технологія «перевернутого навчання» дає змогу залучити різноманітні ресурси, щоб здобувач більш ефективно самостійно готувався до практичних занять. Основною перевагою «перевернутого навчання» є те, що студенти отримують змогу набагато частіше консультуватися зі своїм викладачем, що сприяє зміцненню зв'язку між ними. Крім того, слабким здобувачам вдається набрати темп і «наздогнати» своїх сильних одногрупників. Створюється спільне навчальне середовище. Разом із тим технологія «перевернутого навчання» сама по собі не гарантує успіху у навчанні. Перш за все, науково-педагогічному працівнику належить вирішити питання вибору найефективніших інструментів, більшість з яких знаходиться у вільному доступі в інтернеті. Потім, навчальні онлайн-ресурси зможуть стати корисними для викладання іноземної мови лише в руках творчих і досвідчених педагогів.

Список використаних джерел:

1. Riabukha, Tetiana & Kulykova, Luidmyla & Natalia, Hostishcheva & Tetiana, Kharchenko. (2020). «Перевернуте навчання» як інноваційна технологія викладання іноземних мов у вищій школі. 2. 100-106.10.32840/1992-5786.2020.72-2.20. URL: <https://www.researchgate.net/publication/345313139>.

2. URL: <https://vseosvita.ua/library/perevernute-navcanna-ak-odna-z-klucovih-tendencij-osvitnih-tehnologij-sucasnosti-46162.html>

3. Chung E. The Effects of Flipped Learning on Learning Motivation and Attitudes in a Class of College Physical Therapy Students. *Journal of Problem-Based Learning*. 2018. No. 1. P. 29–36.

4. Мартинюк О., Лисак Г. Модель «перевернутого» навчання у викладанні лінгвістичних дисциплін майбутнім учителям англійської мови. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2020. Вип. 1(3). Ч. 2. С. 86–93.

5. Оленюк О., Рубель Н. Модель перевернутого навчання: розширення кваліфікаційних кордонів учителя. *Молодь і ринок*. 2020. № 1 (180). С.98–101.

НОВІТНІ ПЛАТФОРМИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема дистанційного навчання іноземної мови у закладах вищої освіти. Значна увага приділена диференціації понять «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання». Акцентована увага на специфічних особливостях предмету «іноземна мова». Схарактеризовано організаційно-методичні моделі дистанційного навчання. Виокремлено переваги та недоліки дистанційного навчання. Визначено найефективніші форми організації занять з іноземної мови, що застосовуються у процесі дистанційного навчання. Виокремлено фактори, які важливо враховувати під час вибору платформи для дистанційного навчання іноземної мови: інтерфейс, можливість викладання різноманітних матеріалів, включаючи аудіо- та відеозаписи, презентації та посилання на корисні Інтернет-ресурси, автоматичний розрахунок статистики відповідей і контроль активності слухачів. Обґрунтовано переваги онлайн-заняття як високорезультативної форми дистанційного навчання іноземної мови. Надана коротка характеристика деяким прийомам і методам викладання англійської мови дистанційно, проаналізовано їхню специфіку.

Ключові слова: *дистанційне навчання, дистанційна освіта, специфіка, форми та методи дистанційного навчання, інтерактивне навчання.*

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, а згодом і впровадження в Україні військового стану, вплинуло на всі без винятку сфери суспільного життя. Сфера освіти відчула на собі, однією із перших, усі труднощі сьогодення та відреагувала на встановлені обмеження переведенням усієї освітньої діяльності в дистанційний режим. Стрімкий перехід багатьох освітніх процесів

в інший формат викликав необхідність швидкого пристосування до нових умов із боку державної влади, профільних міністерств і безпосередньо закладів освіти. Зміни, які відбуваються у закладах вищої освіти, стосуються методів навчання, самого підходу до викладання, формування компетенцій у здобувачів освіти, організації навчального процесу, що викликало неоднозначну реакцію в учасників освітнього процесу. Така криза виконала роль стимулу для інновацій в освітньому середовищі. Для забезпечення безперервності навчання та професійної підготовки розробляються суперсучасні рішення для дистанційного навчання та використовуються різні новаторські підходи, адже освіта – це не просто одне з основних прав людини. Це основоположне право, від якого безпосередньо залежить реалізація всіх інших прав людини. Освіта – це всевітнє загальне благо, найпотужніша рушійна сила прогресу для досягнення цілей у сфері розвитку суспільства й основа рівноправного, справедливого, мирного існування людської цивілізації [1, с. 3]. Екстремальний перехід вищої освіти за умов карантину до іншого режиму навчання призвів до створення унікальної ситуації, у якій саме дистанційні технології виявилися єдино можливими засобами для здійснення освітнього процесу. Викладачі змушені організувати навчання за допомогою дистанційних технологій і доступних комунікацій в електронному інформаційно-освітньому середовищі. Тому перед спеціалістами постало питання оволодіння навичками використання у навчанні можливостей засобів інноваційних технологій і їх поєднання зі звичними традиційними засобами, формами та методами навчання [1, с. 5].

Аналіз досліджень. Розвиток технологій дистанційного навчання мав місце і раніше, у міру вдосконалення технічних засобів і носіїв інформації. На початку третього тисячоліття у навчанні починає широко застосовуватися мережа Інтернет. Це і спонукало багатьох дослідників надати перевагу вивченню теорії та практики застосування цієї мережі для удосконалення освітнього процесу, зокрема організації дистанційного навчання.

Дослідження у цій галузі здійснювали Б. І. Шуневич, В. М. Кухаренко,

О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко, М. В. Коваль та ін., але, незважаючи на багатовекторність підходів, методика навчання іноземних мов за допомогою лише дистанційного формату роботи з усім комплексом проблем системно ще не розглянута і вимагає детального вивчення [2, с. 180].

Виклад основного матеріалу. Як свідчить досвід, зацікавленість здобувачів вищої освіти активізують, насамперед, інтерактивні дистанційні технології, а також засоби, що мають оригінальний дизайн, системно презентують лексичний і граматичний матеріал, активізують творчість, передбачають критичну оцінку певних подій і висловлення власного погляду на них. Таким потенціалом відзначаються інформаційно-комунікаційні технології, володіння якими значно розширює можливості особистості та її індивідуальну ефективність.

У зв'язку з окресленим вище змінюються й вимоги до сучасного викладача. Сьогодні для результативного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій педагог має вміти оперувати інформацією, обирати найкращі засоби її презентації учням/студентам, взаємодіяти з ними за умов відсутності безпосереднього контакту, розширювати власні знання про особливості функціонування загального інформаційного простору, програмне забезпечення, інформаційні ресурси як засоби активізації інтелектуальної діяльності та формування компетентностей тих, хто навчається. Як ніколи раніше, важливими стали вміння ефективно використовувати глобальну мережу Інтернет для пошуку інформації з різноманітних електронних джерел з її наступним критичним осмисленням та впровадженням, самостійно розробляти електронні підручники, наочні дидактичні матеріали, проектувати навчально-виховні заходи з огляду на специфіку їх реалізації в он-лайн режимі. Набуває значення й готовність педагогів до самоосвіти, що є передумовою підвищення результативності власної професійної діяльності [1, с. 14].

Серед моделей дистанційного навчання для дистанційного вивчення іноземної мови доцільно використовувати два різновиди: традиційно-дистанційне й електронно-дистанційне навчання. Характерними особливостями

традиційно-дистанційного навчання є асинхронність у часі, постачання навчального матеріалу через пошту та інші засоби передачі інформації. Електроннодистанційне навчання відбувається асинхронно і синхронно, зв'язок між викладачем і здобувачами освіти й обмін навчальним матеріалом відбувається з допомогою інформаційно-комунікативних технологій [3, с. 70].

Такі моделі мають як переваги, так і недоліки. Серед переваг, які важливі під час дистанційного вивчення іноземних мов, виокремлюються: доступність, комунікативність, наочність, інтерактивна взаємодія, зворотний зв'язок, самостійна робота із застосуванням нових інформаційнокомунікативних технологій, наявність позитивного емоційного фону. До недоліків можна зарахувати відсутність достатньої швидкості потоку Інтернету та неповне покриття бездротовим Інтернетом територій, негативний вплив на психологічний стан відсутності особистого контакту у процесі навчання, недостатній рівень знань суб'єктів навчального процесу у галузі електронних засобів, низький рівень можливостей контролю над рівнем самостійності під час виконання завдань, зниження ступеня мотивації здобувачів освіти, непоодинокі випадки недостатнього рівня самодисципліни та самоорганізованості.

У наш час ми маємо доступ до уже готових платформ з усіма необхідними вмонтованими інструментами для дистанційного навчання. Найбільш розповсюдженими платформами для дистанційного навчання є *Moodle*, *Sakai*, *LOTUS Learning Space*, *eFront*. Під час вибору платформи для дистанційного навчання іноземної мови важливо враховувати такі фактори: інтерфейс, можливість викладання різноманітних матеріалів, включаючи аудіо- та відеозаписи, презентації та посилання на корисні Інтернет-ресурси, автоматичний розрахунок статистики відповідей і контроль активності слухачів [3, с. 72]. Все це дає можливість максимізувати ефект дистанційної роботи.

Практика дистанційного навчання показує, що для успішного навчального процесу та якісного вивчення іноземної мови високоефективним є проведення онлайн-занять. Основні види діяльності, які використовуються для проведення

такого типу занять, подібні до видів діяльності на звичайних заняттях. До них належать: дискусії, обговорення, бесіди, рольові ігри з вирішенням навчальної проблеми, проектна діяльність, інтерактивні форми та методи навчання тощо. Усі ці види діяльності спонукають здобувачів освіти до роздумів і висловлювання думок, а розвиток самостійної діяльності сприяє виникненню зацікавленості, пізнавального мислення, творчості, наполегливості та ініціативи у вирішенні навчальних проблем [4, с. 239].

Коротко зупинимося на деяких прийомах, формах, методах викладання англійської мови, які показали при використанні у процесі дистанційного навчання високу ефективність, проаналізуємо їхню специфіку.

Ефективним прийомом удосконалення іноземної мови можна вважати тематичні презентації. Презентації можна використовувати як для початкового рівня знань у здобувачів освіти, так і для високого. Використання такого виду навчальної діяльності дозволяє інтенсифікувати засвоєння навчального матеріалу. Презентація дозволяє впливати одразу на декілька видів пам'яті: зорову, слухову, емоційну, а подекуди і моторну. При організації онлайн-заняття з використанням презентації навчальний матеріал представляється наочно та доступно. У процесі виступу здобувач освіти має можливість використовувати ключові слова, схеми, таблиці, картинки. Це дозволяє висловлення будувати послідовно, розгорнуто, впевнено і виразно. Використання тематичних презентацій вважається повністю виправданим у процесі навчання як загальної, так і ділової та професійноорієнтованої англійської мови [4, с. 241].

У вищій школі імітаційно-ігровий підхід на заняттях з іноземної мови надає навчально-пізнавальній діяльності студентів імпульс до творчості, розбудовує придбаний досвід, забезпечує зосередженість, активізацію навчальних дій. У ході реалізації гри завжди відбувається взаємодія сторін, які приймають у ній участь. Грати – це значить конкурувати, вступати в контакт із іншими, адже відомо, що в умовах дистанційного навчання студенти часто перебувають під впливом відволікаючих факторів. Ці контакти реалізуються

через діалог між учасниками гри, створюють умови для професійного й творчого самовираження. Використання імітаційних типів гри в навчальному процесі стимулює розумову діяльність студентів, впливає на творче засвоєння предметних знань, умінь і навичок, сприяє розвитку організаторських здібностей. Крім того, ігрові технології підтримують високий рівень активності, особливо в умовах дистанційного навчання, який підсилюється почуттями, які виникають у результаті прояву інтелектуальних й професійних якостей студентів [4, с. 244].

Висновки. Таким чином, дистанційне навчання має низку переваг, а застосування окремих його елементів може сприяти ефективності навчання студентів денного та заочного відділень. Розробка курсів дистанційного навчання є складним та тривалим процесом, який потребує копіткої роботи та напрацювання значної теоретичної бази. Основне завдання викладача полягає в тому, щоб підібрати оптимальні варіанти й моделі, он-лайн сервіси та портали імітаційно-ігрової взаємодії в процесі підготовки майбутніх фахівців.

Список використаних джерел:

1. Блощинський І. Г. Сутність та зміст поняття «дистанційне навчання» в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. *Вісник Національної академії Державної служби України. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 3. С. 5–25.
2. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХП», «Торсінг», 2002. 320 с.
3. Лук'яненко В. В. Досвід упровадження дистанційного навчання для організації самостійної роботи студентів з англійської мови. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 2. С. 70–75.
4. Олійник В. О. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 38. С. 238–246.

ДЛЯ НОПЛАТНОК

ДЛЯ НОПЛАТНОК

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ
ТА ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
X Міжнародної науково-практичної конференції**

06-07 жовтня 2022 року

Частина IV

Редактор: Фатєєва Т.
Комп'ютерна верстка: Тимощук М.

Підп. до друку 21.09.2022. Формат 60x84/16. Папір офсетний
Друк ксероксний. Ум. друк. арк. 15,81.
Обл.-вид. арк. 13,35. Тираж 1. Зам. № 234.

Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ ДТЕУ
21000, м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 25